

KÜLGAZDASÁG
A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Gács János (elnök)

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Antal László

Magyar Külkereskedelmi Bank Nyrt.

Bruszt László

European University Institute (Firenze)

Csaba László

Közép-Európai Egyetem, Debreceni Egyetem,
Budapesti Corvinus Egyetem

Csáki György

Általános Vállalkozási Főiskola

Halpern László

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, CEPR

Horváth Gyula

MTA Regionális Kutatások Központja

Julius Horvath

Közép-Európai Egyetem

Kapás Judit

Debreceni Egyetem

Karsai Gábor

GKI Gazdaságkutató Zrt.

Köves András

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Laki Mihály

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Oblath Gábor

Magyar Nemzeti Bank

Palócz Éva

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Pete Péter

ELTE Társadalomtudományi Kar

Rába András

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Richter Sándor

Bécsi Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet (WIIW)

Schweitzer Iván

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Szalavetz Andrea

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Tóth István György

TÁRKI Zrt.

Várhegyi Éva

Pénzügykutató Zrt.

A SZERKESZTŐSÉG: Ádám Zoltán (főszerkesztő), Landau Edit (rovatvezető),
Rózsás Erika (szerkesztőségi titkár).

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Csaba László, dr. Juhász Jánosné (Jogi melléklet),
Siklósi Ágnes (korrektor), Vince Péter.

A lap kiadását a
Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
támogatja.

A folyóirat példányonként megvásárolható:

**Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Könyvesbolt: V. Nádor u. 8.,
Gondolat Könyvesház: 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
és a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: 309-2642, 309-2695

Fax: 309-2647

E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Ádám Zoltán, főszerkesztő telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: zoltan.adam@kopint-tarki.hu

Landau Edit, rovatvezető telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika, szerkesztőségi tikár telefonszáma: 309-2695

e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány

Külgazdaság honlapja:

www.kulgzadasag.hu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Ádám Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45., Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37-39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Posta-igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 10 000 Ft, félévre 5000 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik havonta. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Balogh Mihály

TARTALOM

Konjunktúraelemzések 2008 tavaszán:	4
Az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet elemzése és prognózisa (Belyó Pál)	5
A GKI Gazdaságkutató Zrt. elemzése és prognózisa (Karsai Gábor)	10
A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium elemzése a makrogazdasági folyamatokról és kilátásokról (Turóczy László)	14
A KOPINT-TÁRKI Zrt. elemzése és prognózisa (Palócz Éva)	21
A Magyar Nemzeti Bank elemzése és prognózisa (Csermely Ágnes)	29
A Pénzügykutató Zrt. elemzése és prognózisa (Petschnig Mária Zita)	32
A Pénzügyminisztérium elemzése és prognózisa (Haraszi Katalin)	43
Fertő Imre: Piaci szerkezet, megnyilvánuló komparatív előnyök és külkereskedelmi versenyképesség a magyar élelmiszeriparban	50
Bakó Barna – Simon András: Az exportvezérelte növekedés hipotézisének vizsgálata Magyarország vonatkozásában	63
Némethné Pál Katalin: A vagyonosodási vizsgálatok megítélése a társadalom néhány csoportjában	76
György László: Indonézia gazdaságpolitikájának sajátos vonásai 1945–2005 között	94
Brief Summary of the Articles	115
JOGI MELLÉKLET	
Dr. Vida Sándor: Versenykorlátozás miatti károsodás	29
Dr. Tattay Levente: Változások az EU innovációpolitikájában. A lisszaboni stratégia és annak ártértékelése – II. rész	42

Március–áprilisi számunk

lapunk hagyományos tavaszi Konjunktúraelemzés-körképével indul. Nagy örömmel szolgál, hogy a négy vezető gazdaságkutató intézet – az Ecostat, a GKI, a Kopint és a Pénzügykutató – mellett az idén immár második alkalommal tesszük közre a három legfontosabb kormányzati gazdaságpolitikai központ – a GKM, az MNB és a PM – elemzését is. Ezt követi Fertő Imrénének a piacszerkezet és a versenyképesség összefüggéseit a magyar élelmiszeripar 1995 és 2003 közötti adatai alapján elemző tanulmánya. A szakágazati szinten elvégzett elemzés szerint vegyes a kép a piaci koncentráció és a külföldi működő tőke dominanciájának versenyképességi hatásait illetően: a piaci erőfölény és a tőkeerős külföldi tulajdonosi háttér nem mindig jár a versenyképesség kimutatható javulásával. Bakó Barna és Simon András cikke szintén ellentmondásos eredményekről számol be az export és a gazdasági növekedés 1995 és 2005 közötti magyarországi összefüggéseivel kapcsolatban. A negyedéves adatokon alapuló két-, négy- és hatváltozós VAR-modellek keretei között elvégzett elemzések sokkal inkább a növekedésvezérelte export, mint az exportvezérelte növekedés hipotézisét látszanak alátámasztani. Némethné Pál Katalin tanulmánya a 2006 második felétől zajló, a gazdaság kifizérítésére tett erőfeszítések sorába illeszkedő vagyonosodási vizsgálatok megítélését elemzi a lakosság, a vállalatvezetők és az adóhivatal munkatársainak körében. Az eredmény összességében meglehetősen jótársat tükröz mindhárom válaszadói csoportban, miközben természetesen az adózói és az adóhivatali magatartással kapcsolatos sztereotípiák is vissza-visszaköszönnek a válaszokban. György László tanulmánya a világ egyik legnagyobb országának, Indonéziának a fejlődését vizsgálja 1945-től napjainkig, nagy hangsúlyt helyezve az ázsiai modellen belüli indonéz sajátosságok bemutatására.

A szerkesztő

Konjunktúraelemzések 2008 tavaszán

A különböző gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán közreadják előző évi gazdasági helyzetértékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról ad tájékoztatást, és igen röviden számol be az értékelésről, az intézetek által készített vastos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért 2001 óta közöljük ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit. Ezeket az elemzéseket kiegészítettük a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, az MNB és a Pénzügyminisztérium értékelésével és prognózisával. Ezek az elemzések azért érdemelnek figyelmet, mert bemutatják az elindított kiigazító és reformintézkedések eredményeit, valamint kedvezőtlen hatásait.

Az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet elemzése és prognózisa¹

BELYÓ PÁL

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS, EGYENSÚLYI KILÁTÁSOK 2008–2009

Az elmúlt másfél évben a kormányzat a gazdaságpolitika első lépéseként fiskális kiigazítást hirdetett meg, s párhuzamosan az államháztartási egyensúly hosszú távú fenntarthatóságát biztosító reformokat indított. A korábbi évek ciklikus fejlődési gyakorlatát a gazdasági egyensúly és a kormányzati hitelesség helyreállítását célzó program váltotta fel. A középtávú gazdaságpolitika hangsúlyos eleme az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), amely számottevő EU-s támogatásokra alapozva jelentős infrastrukturális fejlesztéseket tesz lehetővé, emellett a vállalkozói szektor részére is figyelemre méltó forrásokat biztosít a 2007–2013 közötti időszakban.

A kiigazító intézkedések eredményeként az államháztartás egyensúlya javult, a 2007. évi deficit 3,5 százalékponttal csökkent. Az államháztartási hiány mérséklése fele-fele arányban a bevételek növekedésére, illetve a kiadások csökkentésére vezethető vissza. Az adóbevételek terven felüli, a GDP 1,9 százalékát elérő emelkedésében komoly szerepet játszott a feketegazdaság elleni intézkedések eredményessége. A többletbevételekben része volt az üzleti környezet javításának. A kiadási oldalon a korábbi autópálya-építések egyszeri költségeinek elmaradása automatikusan 1,5 százalékpontot javított az egyenlegen. A kormány terveinek megfelelően mérséklődtek a kiadások a gyógyszer-támogatások és az egészségügy területén. A költségvetési szervek többletkiadásait ellensúlyozta a bevételek terven felüli növekedése.

A költségvetés konszolidációja megfelelő ütemben halad, az államháztartás hiánya az évtized végére három százalék alá mérséklődhet. A hosszú távú reformok bevezetése, egyes elemeinek finomítása folyamatban van.

A gazdaság teljesítménye 2007-ben a vártnál lassabban bővült, a GDP 1,3 százalékkal nőtt. A bruttó hazai termék a negyedik negyedévben mindössze 0,8 százalékkal haladta meg 2006 azonos időszakának szintjét. A fiskális kiigazítás, a kereslet, valamint az állami fejlesztések visszafogása, a költségvetési kiadások csökken-

¹ Az összefoglaló az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalom-stratégiai Kutató Intézet munkatársai által készített prognózis (MONITOR, 2008. március) alapján íródott.

Belyó Pál, az ECOSTAT főigazgatója, a közgazdaság-tudományok kandidátusa.
E-mail cím: Pal.Belyo@ecostat.hu

tése mérsékelte a termelés dinamikáját, amelyet a külpiaci folyamatok csak részben ellensúlyoztak. *2007-ben a magyar gazdaság hajtóereje a feldolgozóipari termelés és export volt.* Az ágazat jelentős mértékben járult hozzá a gazdaság növekedéséhez.

A belső felhasználás tételei közül a végső fogyasztás 2,2 százalékkal esett vissza. Ezen belül a háztartások fogyasztási kiadásai kisebb ütemben, míg a közösségi fogyasztás, illetve a természetbeni juttatások jelentősen csökkentek. A bruttó felhalmozáson belül az állóeszköz-felhalmozás kismértékben nőtt. Az állami szektor beruházásai a múlt évben csökkentek.

2007-ben a bruttó állóeszköz-felhalmozás 1,0 százalékkal bővült, ennek a döntő többségét kitevő beruházások volumene 0,3 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit. A múlt évben a feldolgozóipari beruházások jelentősen emelkedtek, a költségvetési szféra beruházásai viszont számottevően visszaestek.

Az infláció 8 százalékos volt, másfél százalékponttal magasabb a vártnál. A fogyasztói árakat az ártámogatási rendszer átalakítása és az adóemelések növelték jelentősen. Az év második felében számottevően emelkedtek az olaj- és nyersanyagárak. A tervezett meghaladó drágulásban komoly szerepe volt a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek jelentős áremelkedésének is. Tavaly márciustól – a bázishatás eredményeként – az áremelkedés üteme mérséklődött, majd októberben a deflációs folyamat megállt, az év végéig ismét emelkedtek az árak.

A külkereskedelmi forgalom dinamikus bővülése mellett kedvezőtlen keresleti és pénzügyi hatások érték a magyar gazdaságot. A nemzetközi gazdaság konjunktúraciklusa leszálló ágába lépett, ennek forgalomcsökkentő hatása a negyedik negyedévben érződött erőteljesebben. Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági növekedése tavaly 2,2 százalékra mérséklődött. Az EU növekedése három százalék alá csökkent, a valutaövezet növekedése is lassult. A világgazdasági növekedés lanyhulásával párhuzamosan év közben mérséklődött a külső kereslet, a GDP-alapú forgalomban az export és az import növekedési üteme közötti különbség 4,2 százalékról 2 százalékpontra esett. Hitelpiaci problémák rázták meg a világ pénzügyi rendszerét. Az amerikai ingatlanpiaci buborék kipukkadásának továbbgyűrűző hatása napjainkban is érződik. A világ vezető pénzügyintézetei több lépcsőben is beavatkozásra kényszerültek, hogy a válság mélyülését megállítsák. A pénzügyi turbulenciákkal párhuzamosan az árutőzsdei termékek ára drasztikusan emelkedett.

A világgazdaság ideai növekedését kockázatok terhelik. A legnagyobb veszélyt az jelentheti, ha a pénzügyi turbulenciák és hitelezési problémák következtében a fejlett országokban a lakossági kereslet visszaesik, az visszavetheti a fejlődő régiók növekedését is. A feltörekvő országok közül azok veszélyeztetettek a leginkább, amelyek fejlődése nagyrészt a beáramló tőke mennyiségétől, a befektetők értékítéletétől függ. A korábbi évek növekedést serkentő likviditásbősége mérséklődött, a befektetők kockázatvállalási hajlandósága visszaesett.

A 2008. évi magyarországi fejlődés élénkítésében néhány nehézség külön is megemlítendő:

- bár kedvező, hogy a konszolidáció gyorsan csökkentette az ikerdeficitet, de ezzel együtt csökkent a belföldi kereslet is;
- a konszolidáció növelte inflációt 2008-ban már nem fog hatni, de új típusú inflációs hatás jelentkezik, várhatóan az élelmiszer- és energiaáraknál;
- javult a pénzügyi bizalom, a magas adósságszolgálat és a lassú növekedés viszont sérülékenységet jelez;
- a növekedésben problémát okozhatnak az adó-versenyképesség megteremtésének nehézségei és a munkát terhelő járulékok csökkentése iránti vállalkozói igények;
- az export húzóereje megmarad, a külföldi konjunktúra viszont lassul, és ez kedvezőtlenül hat növekedési esélyeinkre;
- a kiadáscsökkentés a produktív tételket is érintette, és az üzleti bizalom is törekeny még, ezt jelzi a beruházások visszafogottsága, és március közepétől a külföldi befektetők bizalmat érezhetően csökkentik a reformfolyamatok visszarendezésére utaló események és jelzések.

Hazai viszonylatban átgondolt, konzervatív költségvetési tervezésre lesz szükség, hiszen *a magyar gazdaságot olyan időszakban kell stabilizálni és növekedési pályára állítani, amikor a külső konjunktúra tartósan lanygul.* A világgazdaság növekedése 2008-ban 1-2 százalékponttal lassul, ennek ellenére a nyers- és alapanyagok árai emelkednek, az ebből fakadó inflációs nyomás nem enyhül. Az év első hónapjaiban a kőolaj 105, az arany 1000 dollár fölé emelkedett, a jelenlegi trendek nem valószínűsítenek további árnövekedést. 2008 első két hónapjában felgyorsult a dollár gyengülése, ami párhuzamosan történt az árutözsdei cikkek ár-emelkedésével, ez gyakorlatilag egymást erősítő folyamattá vált. Március közepén a Fed 75 bázisponttal csökkentette az irányadó kamatot és növelte a hitelkínálatot. Hatására a dollár erősödött, a nyersanyagárak emelkedése megállt.

2008-ban az államháztartás hiányának 1,7 százalékpontos csökkentésével lehet számolni, döntően a kiadási oldal szűkítésével. Az előző évi egyszeri kiadási tételek elmaradásával ennek nagyjából a fele automatikusan teljesül. A tervekben ismét szerepel a költségvetési szervek kiadásainak visszafogása, ám nem ez az egyetlen kockázati tényező a büdzsében. A vártnál esetleg alacsonyabb gazdasági növekedés és az önkormányzatok eladósodottsága is veszélyeket hordoz. A kockázatok kivédésére a költségvetés megfelelő biztosítékokkal rendelkezik. Ezek közül a legfontosabb a szokásosnál nagyobb tartalék és a gazdaság kifehéritéséből származó terven felüli bevételek. *2008-ban a deficit GDP-arányosan 4 százalék körül lehet.*

Az MNB az első három negyedévre vonatkozó adatai alapján az áruügynleg jelentős javulását jelezte 2007 egészére. *A folyó fizetési mérleg kis mértékben javulhat,* miközben finanszírozási oldalról a nem adóssággeneráló elemek egyenlege visszaesik. A jövedelmi tételeknél mintegy 1 milliárd eurós romlás valószínűsíthető. A január–szeptemberi adatok alapján a portfólióbefektetések egyenlege mintegy 2,5 milliárd euróval romlott, s a Magyarországra irányuló közvetlen tőkebefektetések

értéke is csökkent. *2008–2009-re a fizetési mérleg várhatóan javulni fog, az egyenleg jövő évben a GDP 4,7 százalékára mérséklődhet.*

A monetáris politikát változatlan kihívás elé állítja a folyamatos inflációs nyomás és a lassuló növekedés egyidejűsége. A forint nemzetközi megítélése változott, a korábbi években a forint árfolyama a visegrádi valutákkal párhuzamosan mozgott, 2007 végén viszont elszakadt a régiótól. A hazai valuta az elmúlt 4-5 hónapban a másik három visegrádi deviza erősödésével ellentétben gyengült. Az állampapírpiaci referenciahozamok egy-két százalékponttal magasabbak március közepén, mint január elején voltak.

A forintpiacon a sáveltörlést követően erősödnek a jegybanki kamatemelést szorgalmazó vélemények. A cél felett lévő infláció, a gyengülő forint és az emelkedő benchmark-kamatok hatására a jegybank emelte az irányadó kamatlábat, de az év második felében a dezinfláció hatására az irányadó ráta visszatérhet a 7,5 százalékos szintre.

A gazdaságot folyamatosan költségsokkok érik, amelyek a 2008. évi pénzromlás ütemét erősítik. *A fogyasztói árak várhatóan 6 százalékkal nőnek az idén, 2009-re 3,9 százalékos emelkedést prognosztizálunk.*

A hazai gazdaság növekedési ütemének mérséklődése valószínűsíthetően 2007 negyedik negyedében érte el mélypontját, ezt követően lassú, folyamatos élénküléssel számolunk. *2008-ra a GDP 2,5 százalékos, 2009-re 3,2 százalékos növekedését várjuk. A fiskális szigor mérséklődésével és új költségvetési források bevonásával a lakosság fogyasztása az idén fél százalékponttal bővíülhet.*

2008 első hónapjaiban előtérbe kerültek az adórendszer módosító javaslatok. A növekedés szempontjából az adó-versenyképesség megteremtésének nehézségei és a munkabérek csökkentésére irányuló vállalalkozói igények teljesítése okozhat problémát. A versenyképesség növelésén keresztül a foglalkoztatottság bővítését célzó intézkedések 2009-ben léphetnek életbe, ezek – társulva a feketegazdaság elleni intézkedések eredményeivel – biztosíthatják az államháztartás egyensúlyának fenntartását. *2009-re 3,2 százalékra csökkenhet az államháztartás hiánya, részben az említett tényezők hatására.*

A nemzetközi folyamatok azt jelzik, hogy a megfelelő ütemben zajló konszolidáció ellenére a magyar pénz- és tőkepiac sérülékeny. *A külső gazdasági környezet negatív hatásainak mérséklésében fontos szerepe lehet a kormány intézkedéseinek és az uniós támogatások felhasználásának. Ezek az év második felében lendület adhatnak a magánszektor beruházásainak is.* A kormány ezt olyan vállalkozásfejlesztő programokkal igyekszik támogatni, amelyek elsősorban a kis- és középvállalkozások versenyképességét javítják.

A strukturális reformok folytatása elengedhetetlen, ezzel kapcsolatos reményeket a külföldi elemzők is hangsúlyozzák. A nagy ellátórendszerek átalakításában elsősorban a közigazgatás, az egészségügy és az oktatás reformjára koncentrált a kormány, de biztató lépések történtek a pénzügyileg fenntartható nyugdíjrendszer

kialakításában is. A szolgáltató-központú, hatékonyan gazdálkodó intézményrendszerektől elvárható, hogy magasabb színvonalú ellátást nyújtsanak, racionalizálják tevékenységüket, mérsékeljék a költségeket. A társadalmi támogatás nélkülözhetetlen, mert a jelenleg még pazarló, olykor házon belüli munkanélküliséggel működő ellátórendszerek átalakítása rövid távon jelentős gazdasági költségekkel és társadalmi feszültségekkel jár.

A nemzetgazdaságban meghatározó szerepet betöltő *nagyvállalatok rövid távú üzleti várakozásai mérsékelten javulók*. A 2008 első felére vonatkozó prognózisukban a reálgazdaság teljesítményének megítélése enyhén optimista. A februári konjunktúramutató 8,8 ponttal magasabb az előző havinál. A gazdálkodó szervezetek *beruházási* tevékenységének élénkülésére lehet számítani. A *kis- és középvállalatok* rövid távú várakozásai az üzleti bizalom változatlanságát jelzik, a konjunktúramutatók átlagértéke az utóbbi 9 hónapban szinten maradt. A cégek többségének pénzügyi helyzete kielégítő. *2008-ban az uniós támogatást élvező fejlesztések megkezdésével a hazai beruházások volumene mintegy 4 százalékkal emelkedhet, 2009-ben pedig már 5 százalékot meghaladó fejlesztési ütemmel számolunk.*

2007-ben sikeres évet zárt a magyar *külkereskedelem*. Az áruexport volumene 16, az importé 11 százalékkal növekedett az előző évhez képest. A kumulált külkereskedelmiméleg-hiány 308 millió euróra, a 2006-os érték nyolcadára zsugorodott, az export-import olló az év végére összeszűkülte. A legnagyobb aktívumot (6,8 milliárd euró) a gépek és szállítóeszközök forgalma biztosította. Németország továbbra is legfőbb kereskedelmi partnerünk, ahova az árukivitel 30 százaléka irányul. A múlt évben az export jelentős mértékben járult hozzá a gazdaság működéséhez. *2008-ban a külkereskedelmi forgalom növekedési üteme 12-14 százalék lesz, az áruforgalmi egyenleg pozitívvá válhat. 2009-ben a forgalom bővülése mintegy két százalékponttal mérséklődik, a kivitel és a behozatal növekedése közötti különbség 1-1,5 százalékpontnyi lesz.*

2007-ben a *bruttó átlagkeresetek* 8,0 százalékkal, ezen belül a versenyszférában 9,1 százalékkal, a közszférában 6,4 százalékkal nőttek. A nettó átlagkeresetek növekedése jelentősen elmaradt a bruttó keresetekétől, országos szinten átlagosan mindössze 2,8 százalékkal emelkedtek. *A keresetek reálértéke 2007-ben 4,8 százalékkal csökkent. 2008-ban a foglalkoztatottak száma jó esetben stagnálni fog. A munkanélkülieknél kisebb mértékű, mintegy 0,2 százalékos emelkedéssel számolunk. 2008-ban a bruttó keresetek 7,6 százalék körüli emelkedésével, a reálkeresetek kismértékű növekedésével számolunk.*

A háztartások pénzügyi várakozásai valamelyest javulnak. A lakosság egy része pozitívabban tekint a jövőbe, mint az elmúlt másfél évben, többségük azonban foglalkoztatási, megtakarítási kilátásait tekintve továbbra is pesszimista. A lakosság érzi a fiskális kiigazítás kedvezőtlen hatását, ugyanakkor már egyre kevesebben számítanak újabb megszorításokra.

A GKI Gazdaságkutató Zrt. elemzése és prognózisa¹

KARSAI GÁBOR

A magyar gazdaság belső és külső egyensúlya 2007-ben jelentősen javult, de a vártnál is jobban lefékeződött a növekedés, s emelkedett az infláció. Ősztől a világ-gazdasági körülmények – inflációs sokk; jelzálogpiaci, majd hitelpiaci, likviditási-pénzpiaci-tőzsdei, pénzügyi rendszerbeli krízis; recesszió – egyre inkább rontják a magyar fejlődés feltételeit, nehezítik a stabilizációt. A túlfűtött belpolitikai küzdelem gyakorlatilag lehetetlenné teszi a reformok folytatását.

Tavaly a GDP-arányos államháztartási deficit a 2006. évi 9,2 százaléknál és az előirányzott 6,8 százaléknál jóval kisebb, 5,7 százalék volt. A 2006-hoz viszonyított egyenlegjavulás mintegy fele a növekvő bevételek, egy-egy negyede pedig a kisebb beruházási, illetve közszolgáltatási kiadások eredménye. Az egyszeri, 2008-ban jórészt nem ismétlődő kiadások miatt a valóságos egyensúly ennél is kedvezőbb. *A külső egyensúly is jelentősen javult.* Az export az importnál jóval gyorsabban bővült, az áruforgalmi deficit a 2006. évi 2,4 milliárd euróról 0,3 milliárdra csökkent. A magyar gazdaság külső finanszírozási igénye 2007-ben 3,9 milliárd euróra, a GDP 3,9 százalékára mérséklődött.

A gazdasági növekedés viszont negyedévről negyedévre, a II. félévben már 1 százalék alá csökkent. A 2007. évi 1,3 százalékos GDP-bővülés nemcsak a 2006. évi 3,9 százaléknál sokkal kisebb, de az EU-27 2,9 százalékos átlagánál is. A növekedés látványos lefékeződésének *tényezői* a következők:

- az állami közszolgáltatások racionalizálása (hatása kb. 0,9 százalékpont, de ennek egy része nem valódi visszaesés, például az egészségügyben);
- az állami beruházások csökkentése (hatása 0,6 százalékpont körüli);
- a rossz időjárás következtében drasztikusan visszaesett mezőgazdasági termelés (hatása 0,5 százalékpont);
- a fogyasztói vásárlóerő csökkenése (hatása 0,4-0,5 százalékpont);
- az I. félévben még kedvező konjunktúra romlása (0,2 százalékpont).

Végeredményben az *ipar* (főleg az export révén), a *szállítási ágazat* – főleg a közúti tranzitszállításokra alapozva –, a *távközlés*, a *belföldi turizmus* és az *üzleti szolgáltatások viszonylag dinamikus*an fejlődtek. A *közszolgáltatások* teljesítménye viszont csökkent, az *építőipar* és a *mezőgazdaság teljesítménye drasztikusan zuhant.* A *magágazatok* – vagyis a közszolgáltatások és mezőgazdaság nélküli tevékenységek

¹ A cikk a GKI Gazdaságkutató Zrt. egész kollektívája által készített, 2008. március 20-án lezárt „Előrejelzés 2008-ra” című prognózis alapján készült.

Karsai Gábor, a GKI Gazdaságkutató Zrt. ügyvezető igazgatója. E-mail cím: karsai@gki.hu

– GDP-termelése 2,9 százalékkal emelkedett. A 2000–2006-os évek 4,5 százalékos átlagához képest az ütemcsökkenés itt is markáns. A háztartások végső *fogyasztása* 2,1 százalékkal csökkent, ezen belül a vásárolt fogyasztás csak 0,3 százalékkal. A visszaesést alapvetően az egészségügyi, oktatási, önkormányzati juttatások közel 9 százalékos csökkenése okozta. A *beruházások* 2007-ben gyakorlatilag *stagnáltak*. A *feldolgozóipari beruházások* az alacsony bázishoz képest 24 százalékkal emelkedtek, a növekmény mintegy fele kapcsolódik a Hankookhoz. Az *EU-források* felhasználása lényegében csak a 2004–2006-ról áthúzódó projektek finanszírozását jelentette. A *munkanélküliségi ráta* 2007 folyamán jellemzően alacsonyabb volt az egy évvel korábbinál, a IV. negyedévben azonban 7,7 százalékra ugrott. A költségvetési szektorban foglalkoztatottak száma az elmúlt másfél évben közel 100 ezer fővel csökkent.

A bruttó *átlagkereset* 2007-ben 8,0 százalékkal (a nettó 2,8 százalékkal) nőtt. Az üzleti szférában 9,1 százalék, a költségvetési szektorban 6,4 százalék volt a növekedés. A *reálbér* statisztikailag kb. 4,8 százalékkal, a fehéredés hatását is figyelembe véve az üzleti és a közszférában egyaránt mintegy 6 százalékkal mérséklődött. (Az egyik legsikeresebb *reformlépés* a „zsebbe fizető” ágazatok – építőipar, vendéglátás, kereskedelem – kifehérítése területén történt.) A *nyugdíjak* reálértéke összességében 1,5 százalékkal csökkent.

Az energia-, nyersanyag- és mezőgazdasági termékek drasztikus áremelkedésén keresztül az *egész világot inflációs sokk érte*. A hazai *fogyasztói árak* emelkedése a 2007. márciusi 9 százalékos csúcspont után lassult. Októberben a dezinflációs folyamat *megtorpant*, decemberre 7,4 százalékra ment fel az infláció, ezzel a 2007. évi áralakulás „*kétpúpúvá*” vált. (Az éves átlag 8,0 százalék lett.) Az euró *árfolyama* 2007 átlagában 251 volt, vagyis a forint visszaerősödött a 2003–2005-ös évek átlagára. A *kamatcsökkentési folyamat* azonban 7,5 százalékos alapkamatnál *megrekedt*. 2008 első hónapjaiban, a világméretű *penzügyi krízis kiszélesedésével*, a befektetők kockázatvállalási hajlandóságának zuhanásával párhuzamosan a *forint ellen spekuláció* indult. A Monetáris Tanács – a kormánnyal egyetértésben – a *forint árfolyamsávjának eltörléséről döntött*. Az árfolyam-ingadozás nem szűnt meg.

A magas és emelkedő élelmiszer-, nyers- és fűtőanyagárak, a dollár gyengülése, az amerikai gazdaság recessziójának veszélye (vagy ténye) és a nemzetközi pénz- és tőkepiaci turbulenciák miatt *2008 tavaszán a világgazdaság krízishelyzetbe került*. A portfólióválság hitel-, majd likviditási krízisbe ment át, s pánik nélküli folyamatos bizalmatlanságot és esést okoz a pénz- és tőkepiacokon. A recesszió elhárítása érdekében a *Fed* nagy lépésekkel 5,25 százalékról 2,25 százalékra mérsékelte irányadó kamatlábát, és likviditást bővítő intézkedéseket tett. Az *EKB nem változtatott kamatán*, a 3 százalék fölé emelkedett infláció leszorítását tekinti egyetlen feladatának. A pénzügyi válság és az amerikai (esetleges) recesszió érinti az EU-t, de nem drasztikusan. Az *olajtermelő* és az ún. *BRICs-országok* (Brazília, Oroszország, India, Kína) továbbra is gyors fejlődésükkel *stabilizáló hatást* gyakorolnak a világgazdaságra. Az *USA átmeneti recesszió* után 2008-ban kb. 1 százalékkal növeli GDP-jét. Az *EU-27* növekedése a 2007. évi

2,9 százalékról idén várhatóan 2 százalékra lassul, miközben inflációja 2,3 százalékról 2,9 százalékra gyorsul. A *kőolajár* (Brent, éves átlag) 72,7 dollár/hordóról 95-re nő, a *dollár* pedig a tavalyi 1,37-ről kb. 1,5-re gyengül az euróval szemben. (Ez dollárban 30 százalékos, euróban kb. 20 százalékos olajár-emelkedést jelent.)

A *GKI konjunktúraindexe* 2006 nyár vége óta némi hullámlás mellett stagnál. A fogyasztók nem tartanak újabb megszorítástól, bár még nem is érzik helyzetük javulását. Az *üzleti szférában az ipari cégek* várakozásai 2007 közepéig nagyon optimisták voltak, ezt követően azonban októberig romlottak, azóta erős hullámlás mellett stagnálnak. A másik, viszonylag optimista ágazat az *üzleti szolgáltatásoké*. Az *építőiparban* és a *kereskedelemben* nagymértékben romlottak a várakozások, de a jelek a *növekvő pesszimizmus időszakának végére* utalnak.

A *kormány* deklarálta az eddigi gazdaságpolitika melletti *elkötelezettségét*: a *konvergenciaprogram* és a *reformok* továbbvitelét. Ugyanakkor a *reformfolyamat* előrehaladása láthatóan felemás, számos hibával terhelt, s nem utolsósorban komoly politikai és társadalmi *ellenállásba* ütközik. A *népszavazás* létrejöttének körülményeit, illetve eredményét figyelembe véve *aligha lehet számítani* a belpolitikában a két fő politikai erő közötti normálisabb együttműködésre. Emiatt a gazdaságpolitika rendkívül rossz *hitelességi környezete nem tud javulni*. Ezt is tükrözi a legutóbbi negatív hitelminősítői értékelés.

2008-ban a *belső és külső egyensúly* jelentősen tovább *javul*. Bár az első negyedév növekedése még nagyon szerény lesz, 2008 végére a magyar gazdaság *kijön a tavalyi növekedési „gödörből”*. Az *infláció* azonban csak az év végén lassul számottevően. Ha addigra a világgazdaság stabilizálódik, a kamatok csökkennek, a forint erősödik. A 2008-as *költségvetési törvény* egyensúlyban lévő elsődleges egyenleget és 4 százalékos hiányt célzott meg. A *GKI* előrejelzése szerint a *deficit* ennél egy hajszállal kisebb, *3,9 százalék körüli* lesz. Az *államadósság* a tavalyihoz hasonlóan, 65–66 százalék között alakul. A romló európai konjunktúra és az első félévben hiányzó mezőgazdasági árualap következtében a *kivitel dinamikája* a 2007. évi 15 százalékról 10 százalékra *csökken*, az importé 11,4 százalékról 8 százalékra. Az *olló záródásában* szerepe lesz a beruházások kezdődő élénkülésének, a fogyasztás lassú emelkedésének. Főleg az energiaárak emelkedése miatt a cserearányok 1 százalékkal romlanak. Az EU-forrás a 2007. évi nettó 1,1 milliárd euróról csak 1,5 milliárdra emelkedik. A nemzetgazdaság *külső finanszírozási igénye* 3,5 milliárd euróra, a *GDP* 3,3 százalékára *mérséklődik*.

A *gazdasági növekedés* üteme 2008-ban is messze elmarad a többi új EU-tagállamétól. Ráadásul a gyorsulás az I. negyedévben még nem lesz érzékelhető. Az *agrárszféra* időjárási okok miatti 2007-es visszaesésének ellentételeződése csak a nyári hónapoktól lehetséges. A *közszolgáltatások* és a *kiskereskedelem* csökkenése tavaly az első negyedév után lett markáns, így az év elején a bázis még viszonylag magas. Az *építőipar* újraéledését segítő EU-támogatások hatása is inkább csak a nyár elejétől várható. Ugyanakkor az *iparban* a romló európai konjunktúra alapján egyelő-

re a tavalyi utolsó hónapok 5-6 százalékos növekedéséhez hasonló dinamika feltételezhető. Továbbra is viszonylag kedvező dinamika várható az üzleti szolgáltatások többségében. 2008-ban a GDP egésze 2,5-3 százalékkal, a mezőgazdaságon és a közszolgáltatásokon kívüli szektorok (a „magágazatok”) együttes teljesítménye kb. 3,3 százalékkal nő. Míg tehát a GDP egésze kb. 1,5 százalékponttal, a magágazatok fejlődése csak mintegy 0,5 százalékponttal gyorsul 2007-hez képest. Miként a 2007. évi lassulásban, úgy a 2008. évi gyorsulásban is nagy a nem ismétlődő tényezők szerepe.

Az infláció 2008 átlagában 6-6,5 százalékra lassul. Az élelmiszerek és a háztartási energiahordozók ára azonban bőven 10 százalék fölötti ütemben emelkedik (a gáz ára főleg a világpiaci drágulás miatt akár 30 százalékkal, a villamos energiáé kb. 10, a távfűtésé az év második felében 10-15 százalékkal emelkedhet). Az infláció a 2007 végi 7,4 százalékról 2008 végére 5 százalék környékére mérséklődik. Az üzleti szféra bruttó bérnövekedése szinte mindig magasabb az OÉT által javasolt sáv felső értékénél, ez a sáv idén 5-7,5 százalékos. A GKI itt 8 százalékos, a közszférában 7 százalékos bérnövekedésre számít. A bruttó és a nettó keresetek növekedése között közel 1 százalékpontos eltérés várható. Így 2008-ban kb. 6,2 százalékos infláció mellett a reálkeresetek 0,5-1 százalékkal emelkednek. A nyugdíjak reálértéken 1 százalékkal nőnek. A háztartások nettó pénzmegtakarítási rátája a 2007. évi 1,8 százalékról a GDP 1,5 százalékára csökken. A vizitdíj eltörlése nyomán nő az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele. A vállalati szektorban – némi fehéredést feltételezve – a foglalkoztatás enyhén nő, a költségvetésben mérséklődik. A 2007 végén megemelkedett munkanélküliségi ráta az év végére kissé, 7,5 százalékra csökken. A beruházások a tavalyi stagnálás után 4 százalékkal nőnek, főleg a feldolgozóipar, az ingatlanszektor és részben az EU támogatta fejlesztéseknek köszönhetően. Az állami-önkormányzati fejlesztések visszaesése mérséklődik, az üzleti szféra beruházásai 5 százalék feletti ütemben bővülnek. A lakásépítés stagnál.

Az augusztusi jelzálogpiaci problémák közvetlenül nem, de áttételesen jelentősen érintették a magyar pénz- és tőkepiacot. Az árfolyam 2008 első negyedévében a korábbinál 4 százalékkal gyengébb szinten stabilizálódott, miközben a régió többi valutája erősödött. A forint árfolyama tartósan 2008 második felében erősödhet, amennyiben újabb nemzetközi sokkok nem történnek. A tavalyinál gyengébb, éves átlagban 257 forint/euró kurzus valószínű. A 10 éves állampapír felára 2007 augusztusa óta 200 bázisponttól 380 bázispontra ugrott, míg a többi visegrádi országé jóval alacsonyabb szintről kb. 50 bázisponttal emelkedett. Vagyis az elmúlt fél évben Magyarország megítélése romlott. A tovább javuló belső és külső egyensúly, az infláció csökkenése, a lassuló bérkiáramlás és a következő évek szigorú államháztartási tervezését elősegítő, törvénybe foglalt fiskális szabályok megalapozhatják a kamatok második féltől lehetséges csökkentését. Addig azonban időleges kamatemelés valószínű. Az év végi alapkamat 7-7,5 százalék lehet. Ez a tavalyival azonos szint, miközben az infláció 2,5 százalékponttal csökken az év végére.

A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium elemzése a makrogazdasági folyamatokról és kilátásokról¹

TURÓCZY LÁSZLÓ

A magyar gazdaság elmúlt évi növekedése a kedvező európai konjunktúra ellenére évtizedes mélypontra esett, amiben az államháztartási hiány csökkentésének közvetlen keresletszűkítő hatása mellett előre nem látható, a gazdaságpolitika hatáskörén kívül eső tényezők is szerepet játszottak. A fiskális kiigazítás növekedést visszafogó hatása idén enyhülni fog – és a mezőgazdasági termelés tavalyihoz hasonló visszaesésével sem kell reálisan számolni, ami önmagában is érzékelhetően gyorsíthatja a bruttó hazai termék dinamikáját –, a világgazdasági növekedés egyre érezhetőbb lefékeződése mellett azonban a korábbinál bizonytalanabbnak látszik, hogy a hazai növekedés milyen mértékben képes gyorsulni 2008-ban.

A markáns amerikai dekonjunktúra nyomán egyre érezhetőbb az európai növekedési kilátások romlása is

Az elmúlt évben összességében kedvezően alakult a világgazdasági növekedés, amelynek üteme az első becslések szerint éves átlagban alig mérséklődött az előző évi 5 százalékos szinthez képest. A növekedés évközi lefutása azonban – nem kis részben az amerikai gazdaság év végi lefékeződésének köszönhetően – lassuló tendenciát mutatott, amit a növekedési kilátások egyértelmű romlása kísért az év második felében. Az Európai Unió tavalyi átlagos növekedése 2,9 százalékot ért el, ami alig maradt el a 2006. évi (az évtized első feléhez képest kiemelkedően magas) 3 százaléktól, mindazonáltal a második félévben már Európában is mérséklődött valamelyest a növekedés dinamikája. A kelet-közép-európai régió országaiban fennmaradt a régi EU-tagállamok átlagánál lényegesen magasabb, s ezzel gyors ütemű reálgazdasági felzárkózást biztosító gazdasági növekedés, de néhány országban – elsősorban a túlfűtöttség jeleit mutató balti államokban – már tavaly is némi lendületvesztés következett be.

¹ Az elemzés a GKM Magyar Gazdaság 2007/4. című makrogazdasági elemző kiadványa alapján készült. A kiadvány és a prognózisok készítésében a szerzőn kívül részt vettek: *Bajnóczy Mihály, Henger Péter, Lay Csaba és Tóth Péter.*

Turóczy László a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium Stratégiai Főosztályának főosztályvezető-helyettese. E-mail cím: turoczy.laszlo@gkm.gov.hu

A kedvező elmúlt évi világgazdasági konjunktúra ellenére a globális növekedési kilátások erőteljesen romlottak az utóbbi bő fél évben. Az amerikai másodlagos jelzálogpiacról kiinduló, de gyorsan globális léptékűvé duzzadó pénzügyi turbulenciák negatív reálgazdasági hatása az Egyesült Államokban már a tavalyi utolsó negyedévben is jól érzékelhető volt, teljes egészében azonban idén fog kibontakozni, ami fokozatosan romló előrejelzések szerint akár recesszióba is sodorhatja az amerikai gazdaságot. Az amerikai növekedés megtorpanása nyilvánvalóan kihat az egész világgazdaságra, és noha az Európai Unió növekedése egyelőre robusztusnak látszik, a tengerentúli kereslet elapadása – és az euró ezzel is összefüggő látványos felértékelődése – Európában is fékezni fogja a konjunktúrát. Az idei európai növekedési kilátások is érezhetően romlottak 2007 nyara óta, de a nemzetközi intézmények előrejelzései még így is viszonylag egészséges ütemű, 2 százalék körüli bővülést prognosztizálnak az Európai Unió átlagában. Mindazonáltal kérdéses, hogy az eddigi (és nem kizárható további) globális tőkepiaci megrázkódtatások negatív reálgazdasági hatásai teljes mértékben „beárazódtak-e” már a jelenleg ismert előrejelzésekbe.

A hazai növekedés üteme pusztán a bázishatás miatt is gyorsulni fog, a növekedési trend megfordulása azonban a reméltnél lassabban mehet végbe

Az igen kedvező európai konjunktúra dacára a hazai növekedés tavaly évtizedes mélypontra esett: a GDP-bővülés üteme éves átlagban mindössze 1,3 százaléket ért el 2007-ben, ami az egész Európai Unióban a legalacsonyabb. A növekedés évközi trendje is kedvezőtlenül alakult, hiszen az előző év azonos időszakához viszonyított növekedési index negyedévről negyedévre csökkent (az utolsó negyedévben már csak 0,8 százalékon állt), az előző negyedévhez viszonyított (szezonálisan és nap-tárhatással kiigazított) indexek pedig folyamatosan stagnálás körüli (0,0–0,2 százalék közötti) szinten mozogtak.

A növekedés elmúlt évi lefékeződésére a 2006 második felében megkezdett fiskális kiigazítási program ismeretében előre számítani lehetett, a lassulás mértéke azonban meghaladta az előzetes várakozásokat. A belső kereslet szűkítésére irányuló kormányzati intézkedésekre tekintettel a szolgáltató ágazatok lendületvesztése – azon belül a közszolgáltatások egyértelmű volumencsökkenése – nem okozott meglepetést, és a külső kereslet által hajtott ipari termelésbővülés is megfelelt a várakozásoknak. A mezőgazdaság teljesítményének előre nem látható (fagy- és aszálykárokkal összefüggő) súlyos visszaesése és az építőipar vártnál nagyobb mértékű termeléscsökkenése ugyanakkor – e két ágazat viszonylag csekély súlya ellenére is – számottevően visszavetették a GDP tavalyi növekedését a prognózisokhoz képest. Felhasználási oldalról a növekedést – ahogy az előre várható volt – a nettó export hajtotta: a nemzeti számlák szerinti kivitel és behozatal növekedése közötti (pozitív) ütemkülönbség önmagában több mint másfél százalékpontot adott hozzá a 2007. évi

GDP-bővüléshez. A bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedési hozzájárulása ezzel szemben minimális volt, míg a végső fogyasztás zsugorodása jelentősen visszavetette a teljes bruttó hazai termék növekedését is.

Az ideai növekedési kilátásokat tekintve alapvetően öt kulcstényezőt érdemes vizsgálni: *termelési oldalról* a *mezőgazdaság* és *építőipar* tavalyi teljesítménycsökkenésének bázishatását, valamint a folytatódó fiskális kiigazításnak a *közszolgáltató* ágazatokra gyakorolt hatását; *felhasználási oldalról* pedig a *lakossági* „fogyasztásmítást”, a *vállalati beruházási* aktivitást és az *export* iránti külső kereslet alakulását.

Az első két tényezőt tekintve az elmúlt évhez képest összességében kedvezőek a kilátások. Idén vélhetően nem kell reálisan számolni a tavalyihoz hasonló fagy- és aszálykárokkal, s így a mezőgazdaság teljesítményének további visszaesésével sem (ami 2007-ben önmagában több mint fél százalékponttal vetette vissza a teljes bruttó hazai terméket). Az építőipar esetében bizonytalanok ugyan a kilátások, és egyelőre nem érzékelhetők a pozitív trendforduló jelei, de valószínűsíthető, hogy a tavalyi több mint 11 százalékos visszaesés nem fog megisméltódni. Az államháztartási hiány folytatódó csökkenésében jelentős szerepet játszik néhány jelentős, a 2007-es évet terhelő egyszeri kiadási tétel elmaradása is, így a közszféra teljesítményének alakulását meghatározó volumenmutatók vélhetően kevésbé csökkennek 2008-ban, mint az elmúlt évben (noha a tavalyi évközi létszámcsökkentések hatása például az oktatási ágazatban, vagy a vizitdíj miatt csökkenő volumenmutatók hatása az egészségügyben még az ideai évre is áthúzódik). Összességében ezek a tényezők – pusztán a rendkívül alacsony 2007. évi bázis teljesítményeknek köszönhetően – önmagukban is érezhető lökést fognak adni az ideai gazdasági növekedésnek.

A fogyasztási dinamikát az elmúlt évben a lakosság „fogyasztásmítása” határozta meg: a háztartások a drasztikusan csökkenő (nettó) reálkeresetek mellett is csak kismértékben csökkentették fogyasztási kiadásait. Ennek ára a lakosság folytatódó (sőt némileg gyorsuló) eladósodása volt, ami a fokozatosan emelkedő törlesztőrészek formájában egyre inkább terheli a háztartások rendelkezésére álló jövedelmeket. Erre tekintettel egyáltalán nem egyértelmű, hogy az idén újra – szerény – növekedésnek induló reáljövedelmek mennyiben csapódnak le a fogyasztási kiadások párhuzamos bővülésében. Ezt alátámasztani látszanak az év eleji kiskereskedelmi adatok is, amelyek nem utalnak markáns élénkülésre a lakossági keresletben. A kormányzat által biztosított természetbeni juttatások, illetve a közösségi szolgáltatások volumene minden bizonnyal idén is csökken, de a tavalyinál enyhébb mértékben, így a teljes végső fogyasztás tekintetében nagyjából stagnálásra lehet számítani 2008-ban (a tavalyi 2,2 százalékos zsugorodás után).

A beruházási kilátásokat szintén bizonytalanság jellemzi. Az elmúlt évben a feldolgozóipari beruházások volumene – részben, de nem kizárólag a gumiiparnak köszönhetően – kimagasló ütemben (éves átlagban 23,9 százalékkal) nőtt, de ezt ellensúlyozta az ingatlanberuházások és az infrastrukturális fejlesztések zsugorodása, illetve a közszolgáltató ágazatok beruházásainak drasztikus visszaesése. Mindezek eredő-

jeként a bruttó állóeszköz-felhalmozás nemzetgazdasági szinten csak minimálisan (1 százalékkal) bővült 2007-ben. Habár azokban az ágazatokban, ahol az elmúlt év során – elsősorban a fiskális kereslet szűkülésével összefüggésben – súlyos visszaesés következett be, idén okkal feltételezhető némi javulás, átütő pozitív fordulatra azonban sem a közszféra, sem a háztartások beruházási aktivitásában nem lehet számítani. A vállalati beruházások tekintetében bizakodásra adnak okot nemcsak a kedvező tavalyi adatok, hanem a releváns konjunktúrafelmérések legújabb ismert eredményei is, amelyek viszonylag élénk – és a fontosabb feldolgozóipari ágazatokat tekintve egyenletesnek tűnő – beruházási kedvre utalnak (legalábbis rövid távon). A tavalyi év kiugróan magas gumiipari beruházási teljesítményértéke ugyanakkor bizonyosan mérsékeli az ez évi beruházási dinamikát, és az is kérdéses, hogy a Nyugat-Európában is mérséklődő konjunktúra középtávon mennyire fékezi az exportorientált vállalati kör beruházási aktivitását. A teljes bruttó állóeszköz-felhalmozás 2008-ban 3-4 százalékkal bővíthet (de a jelenleg prognosztizálnál nagyobb nyugat-európai lassulás esetén ettől elmaradó teljesítményt sem lehet kizárni).

Az összességében továbbra is visszafogott belső kereslet mellett a hazai növekedésben idén is meghatározó, de minden bizonnyal valamelyest mérséklődő szerepet fog játszani a (nettó) export. A globális dekonjunktúra nyomán exportpiacaink bővülése egyértelműen lassulni fog, és noha a lassulás mértéke a nemzetközi szervezetek előrejelzései szerint nem lesz drámai, elképzelhető, hogy a jelenleg ismert prognózisok még nem árazták be teljes mértékben a globális pénzügyi megrázkódtatások teljes reálgazdasági hatását, illetve ennek nyomán az amerikai recesszió egyre reálisabb veszélyét. Mindezekkel együtt jó esély van rá, hogy a nemzeti számlák szerinti áru- és szolgáltatáskivitel dinamikája – hacsak nem következik be exportpiacainkon a jelenleg vártnál nagyobb mértékű lassulás – még az érezhető mérséklődés ellenére is a két számjegyű tartományban marad, és az export és az import közötti növekedési olló sem záródik össze.

Mindent egybevetve a bruttó hazai termék idei növekedését mind a külső kereslet alakulása, mint a belső felhasználásban remélt pozitív fordulat tekintetében bizonytalanság övezi, és ezek a kockázatok azt valószínűsítik, hogy a növekedési dinamika 2008-ban – az alacsony tavalyi bázisérték ellenére is – a korábban vártnál kevésbé, 2–2,5 százalék közötti ütemre fog felgyorsulni.

A növekedés enyhe gyorsulása ellenére nem várható a munkaerő-piaci mutatók javulása

A reálgazdasági konjunktúra mérséklődésével párhuzamosan tavaly – a még kedvezőnek látszó év eleji adatok dacára – megtorpant a munkaerő-piaci mutatók előző két évre jellemző javulása. Tavasszal megállt a munkaerő-piaci aktivitás növekedése, és bár a foglalkoztatottak és a munkanélküliek száma éves átlagban

még stagnálást jelzett, a tavaly év végi adatok már egyértelmű romlásról tanúskodnak. A romló tendencia az intézményi létszámstatisztikában is világosan láthatóvá vált, miután a közszférában folytatódó erőteljes létszámcsökkenés mellett a második félévben már a versenyszférában is zsugorodott az alkalmazottak száma. A csak kismértékben gyorsuló gazdasági növekedés mellett – figyelemmel az elmúlt éven belüli kedvezőtlen tendenciákra is – 2008-ban a munkaerő-piaci mutatók romlására kell számítani, amit az eddig rendelkezésre álló idei első tényadatok (szezonális hatásokon túlmutató) romlása is alátámaszt: a munkanélküliségi ráta év elején 8 százalék fölé emelkedett, és az alkalmazotti létszám zsugorodása tovább fokozódott a megfigyelt intézményi körben. Éves átlagban valamivel 8 százalék alatti munkanélküliségre, és a foglalkoztatottak számának 35-40 ezer fős csökkenésére számítunk.

A bruttó átlagkeresetek az elmúlt évben átlagosan 8 százalékkal emelkedtek, ami még éppen beleesik az érdekegyeztetések során végül elfogadott 5,5–8 százalékos ajánlási sávba. A versenyszférán belül azonban ennél valamivel nagyobb mértékben, 9,1 százalékkal, míg a közszférában szerényebben, 6,4 százalékkal nőttek a keresetek (utóbbi esetében jórészt a 13. havi illetmények részlegesen előrehozott kifizetésének köszönhetően). A 2006 őszen, illetve 2007 elején végrehajtott adó- és járulékváltozások miatt a nettó keresetek lényegesen visszafogottabban, nemzetgazdasági átlagban mindössze 2,8 százalékkal emelkedtek, ami a megugró inflációnak is köszönhetően az átlagos nettó reálkeresetek számottevő, 4,8 százalékos csökkenését eredményezte 2007-ben. Az Országos Érdekegyeztetési Tanács 2008-ra vonatkozóan a bruttó bérek átlagosan 5-7,5 százalékos emelésében állapodott meg, de valószínű, hogy a tényleges kereseti dinamika idén is az ajánlási sáv felső határa körül vagy kismértékben afölött fog alakulni. A versenyszférában feltehetően mérséklődik valamelyest a bérkiráamlás – már csak a „fehéredési tényező” gyengülése miatt is –, míg a költségvetési szektorban az előző évihez hasonló mértékű bruttó bővülés várható, mivel a januárban központilag végrehajtott (5 százalékos) illetményemelés és a 13. havi illetmények előrehozott kifizetése (amely az év nagyobb részében már a bázisban is érvényesül) együtt 6–7 százalék közötti bruttó keresetemelkedést eredményez. Nemzetgazdasági szinten 7-7,5 százalék körüli bruttó keresetemelkedésre lehet számítani 2008-ban, ami szerény, 1,5-2 százalékos nettó reálkereset-emelkedést jelent.

Tovább javulnak az egyensúlymutatók, de a defláció a korábban vártnál lassabbnak érkezik

Az elmúlt évben folytatódott a külkereskedelmi mérleg látványos javulása. A nemzeti számlák szerinti áru- és szolgáltatásexport volumene 14,2 százalékkal, az importé 12,2 százalékkal bővült, s a folyó áron számított exporttöbblet az előző évi négyszeresére, a GDP 2 százaléka fölé szintre ugrott. Az egyenlegjavulás jórészt

a termékforgalomnak volt köszönhető, amelynek hiánya – több mint négy százalékpontos exportdinamika-többlet mellett – tavaly alig 300 millió euróra mérséklődött a 2006. évi közel 2,4 milliárd eurós deficitről. A pozitív folyamatokban egyaránt szerepet játszott a kedvező európai konjunktúra, amely felszívta a dinamikusan bővülő magyar exportot, és a zsugorodó belső felhasználás, amely visszafogta mind a fogyasztási, mind a beruházási célú importot. Amint azt a korábbiakban jeleztük, exportpiacaink bővülése idén érezhetően lassulni fog, ami minden bizonnyal mérsékelni fogja a hazai export lendületét (bár ennek a jelei a januári adatokban még nem látszanak), és a fogyasztás lassú, illetve a beruházások valamivel markánsabb élénkülése az export- és importdinamika közötti olló szűkülését valószínűsíti. Az elmúlt évvel összevetve az idejű teljesítményt ráadásul rontja a 2007 első felében jelentős volumenű intervenciós gabonaexport kiesése, valamint az enyhe tavalyi télhez képest mindenképpen növekvő energiamport-számla is, így a tavalyihoz hasonló mértékű egyenlegjavulásra aligha lehet számítani. A várható lassulással együtt is, ha csak nem következik be további jelentős romlás az európai növekedési kilátásokban, az exportdinamika 10 százalékos fölé szinten maradhat, és a külkereskedelmi deficit is valamelyest tovább mérséklődik, ami kedvező esetben azt is jelentheti, hogy a termékforgalmi egyenleg akár többletbe fordulhat 2008-ban.

2007-ben is folytatódott a magyar gazdaság külső finanszírozási igényének csökkenése. A reálgazdasági tranzakciók egyenlege több mint kétmilliárd euróval javult – az áruforgalmi egyenlegnek köszönhetően, miközben a szolgáltatások egyenlege kismértékben romlott –, ezt azonban jelentős részben ellensúlyozta a jövedelmek során közel 1,8 milliárd euróval emelkedő (nettó) jövedelemkiáramlás. A folyó fizetési mérleg hiánya így 386 millió euróval, az 5 milliárd eurós szint közelébe mérséklődött, ráadásul a tőkemérleg másfélszeresre duzzadó többletének köszönhetően a nettó külső finanszírozási igény a folyó mérlegnél nagyobb mértékben, 4 milliárd euróra (a GDP 4 százaléka alá) csökkent. A csökkenő külső finanszírozási igény ugyanakkor teljes egészében a külső adósságot duzzasztotta, mivel a nem adóssággeneráló tőkebeáramlás (nettó) egyenlege – részben a Budapest Airport tulajdonosváltása, részben a magyar vállalatok rekordértékű működőtőke-exportja, részben pedig a magyarországi (részvény) portfóliótőke-kiáramlás nyomán – negatív volt. Idén az elmúlt évhez hasonlóan a reálgazdasági tranzakciók egyenlegének (mérséklődő ütemű) javulására és a jövedelemegyenleg további (az adósság jellegű befektetések utáni kamatjövedelmek esetében potenciálisan tovább gyorsuló) romlására lehet számítani, aminek eredőjeként a folyó fizetési mérleg nominálisan csak szerény mértékben (a GDP-hez viszonyítva azonban érezhetőbben) fog javulni. A nettó külső finanszírozási igény csökkenése – a tőkemérlegnek köszönhetően – idén is meg fogja haladni a folyó mérleg egyenlegjavulását, és a finanszírozási szerkezetben is javulás várható, mivel a külföldi közvetlen tőkebefektetések értéke – részben néhány nagyobb, egyedi tranzakciónak köszönhetően – kedvező esetben akár az 5 milliárd eurót is meghaladhatja, és a beáramlásban újra meghatározóvá válik a nem adóssággeneráló működőtőke-beáramlás.

A tavalyi inflációs folyamatok az előzetes várakozásoknál lényegesen rosszabbul alakultak: a 12 havi fogyasztóiár-index a tavaszi tetőzés után a vártnál lassabban mérséklődött, ráadásul az év utolsó hónapjaiban újra enyhe gyorsulásnak indult (decemberben 7,4 százalékon állt). A kedvezőtlen folyamatok előidézői főként az energiahordozók és az élelmiszerek voltak, amelyek nem várt mértékű – jórészt globális, illetve időjárási tényezőkre visszavezethető – drágulása jelentősen fékezte azt a dezinflációt, amelyre a 2006 második felében végrehajtott áfaemelés és energiaár-emelések egyszeri hatásának kifutásával „automatikusan” számítani lehetett a 12 havi árindexben. A magasabb 2007. évi tényadatok, illetve a romló globális inflációs környezet nyomán az idei inflációs kilátások is kedvezőtlenebbek a korábban gondoltnál. Az első félévben folytatódik az egy évvel korábbi hatóságiár-emelések hatásának kifutása (ennek köszönhető az infláció januárban és februárban bekövetkezett enyhe mérséklődése is), az energiahordozók és a mezőgazdasági termékek magas világpiaci árszintje azonban idén is fékezheti a dezinflációt. Így is jó esély van rá, hogy a 12 havi fogyasztóiár-index 5 százalék alá csökken év végére (feltételezve, hogy nem következnek be további előre nem látható költségoldali inflációs sokkok), és ebben az esetben az éves átlagos infláció is 6 százalék alatti szintre mérséklődhet.

A KOPINT-TÁRKI Zrt. elemzése és prognózisa¹

PALÓCZ ÉVA

A MAGYAR GAZDASÁG HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI 2008 ELEJÉN

Világgazdasági feltételek

2007-ben a magyar gazdaság nemzetközi feltételei kivételesen kedvezőek voltak, 2008-ban azonban a globális növekedés és különösen főbb kereskedelmi partnereink gazdasági növekedésének a lassulására számíthatunk. Ennél is nagyobb kockázatot jelent a magyar gazdaságnak a nemzetközi pénz- és olajpiaci bizonytalanságok esetleges erősödése. Egyre újabb hullámokat ver a tavaly kezdődött pénzpiaci válság, és ennek következtében a hitelezés feltételei mind Európában, mind Amerikában szigorodtak. A dollár leértékelődése folytatódik, és egyelőre semmi sem utal arra, hogy ez a trend megfordulna. A Fed fő feladatának a recesszió elkerülését tartja, és az infláció erősödését csak a kisebbik rossznak tekinti, a kamatsökkentések lehetősége azonban a márciusi újabb csökkentés után már egyre kisebb. Ezzel szemben az ECB egyelőre elsősorban a megnövekedett inflációs kockázatra helyezi a hangsúlyt, és az emelkedő inflációs rátára hivatkozva nem enyhít a monetáris feltételeken.

Az *olajár* emelkedése tovább tart, és ezt a folyamatot a dollár gyengülése, a ki-termelő országok költségeinek emelkedése, az amerikai készletekkel kapcsolatos bizonytalanságok, az idén is emelkedő kereslet, illetve a továbbra is élénk spekuláció csak erősíti. A jelenlegi feltételek mellett minden olajár-előrejelzés nagyon bizonytalan, a dollár tartósnak ígérkező gyengesége és az erős szezonális ingadozások miatt azonban 2008 átlagában a nyersolaj hordónkénti ára nagy valószínűséggel 90 USD/hordó körül alakulhat.

A régi *EU-tagországok* és az immár 15 tagú euróövezet esetében a tavalyi 2,7 százalékos GDP-bővülést az idén egy mérsékeltebb, 1,6 százalékos növekedés követi, ami jövőre, elsősorban Németország teljesítményétől függően, 2 százalék körülire emelkedhet. Az EU-27 esetében hasonló tendenciákat vázolhatunk: a 2007. évi 3,1 százalékos GDP-növekedési ráta az idén 2 százalékra lassul, jövőre pedig 2,3 százalék körül alakulhat. A növekedésslassulás mind Európában, mind Amerikában – elsősorban az energia- és az agrárárak emelkedése miatt – erősödő inflációs környezetben következik be.

Az új *EU-tagországok növekedése* szintén lassul: a 2007-es 6,1 százalék után idén és jövőre is 5 százalék körüli GDP-bővüléssel számolhatunk. A cseh, a szlovák

¹ A cikk a KOPINT-TÁRKI Zrt. kollektívája által készített 2008/1-es Konjunktúrajelentés alapján készült.

és a lengyel gazdaság, valamint a GMU-tag Szlovénia nemcsak gyors, hanem kedvező szerkezetű növekedést is mutat: az ütemes fogyasztásbővülés mellett szárnyalnak a beruházások és az export. Ezzel párhuzamosan mérséklődnek az államháztartási hiányok, úgy tűnik, az euróövezeti belépésnek immár nem a fiskális politikai eredmények, hanem – a politikai akarat esetleges hiánya mellett – sokkal inkább az *infláció megugrása* lehet az akadálya. Az új tagok inflációja ugyanis a tavalyi 4,2 százalékról az idei év átlagában 6 százalék közelébe emelkedik, késleltetve a visegrádi országok GMU-tagságát is – bár Szlovákia várakozásaink szerint még éppen teljesíteni tudja a kritériumot, és 2009-től az euróövezet tagja lehet. Az inflációs problémák sokkal súlyosabbak ugyanakkor a túlfűtött balti gazdaságokban, ahol a fékezhetetlenül gyarapodó magánfogyasztás a közelmúltban gyors növekedést biztosított ugyan, de drámai külső egyensúlyhiányhoz és 2008 elejére két számjegyű inflációs rátákhoz vezetett. Ezt 2008–2009-ben jelentős növekedésslussalással járó korrekció követheti. A problémák hasonló szerkezete miatt kisebb mértékű korrekcióra Bulgáriában és Romániában is számítani lehet, itt azonban a kései felzárkózás automatikus növekedésgyorsító tényezői is hatnak. Az új EU-tagországokban a tavalyi év talán legnagyobb eredménye a *munkanélküliségi ráta* átlag 2 százalékpontos csökkenése volt, ez a folyamat azonban idén várhatóan több országban is megtorpan. A régió átlagában tavaly 7,8 százalékos munkanélküliségi ráta idén 7-7,5 százalékra mérséklődhet, kismértékben bővülő foglalkoztatás mellett.

Az EU-n kívüli *délkelet-európai országok* közül Törökországban javuló, Horvátországban a tavalyihoz hasonlóan erőteljes, 5 százalék körüli növekedés várható. Elvben igen jók a növekedési kilátások Szerbiában is, hacsak a Koszovó függetlenedése kapcsán élesedő politikai feszültségek nem aknázzák súlyosan alá a szerb gazdaság nemzetközi kapcsolatait. A régió országai számára – hasonlóan az új EU-tagállamokhoz – pillanatnyilag az infláció megugrása jelenti a legfőbb gondot, különösen Szerbiában, ahol az infláció ismét a két számjegyű tartományba ugrott.

A magyar gazdaság

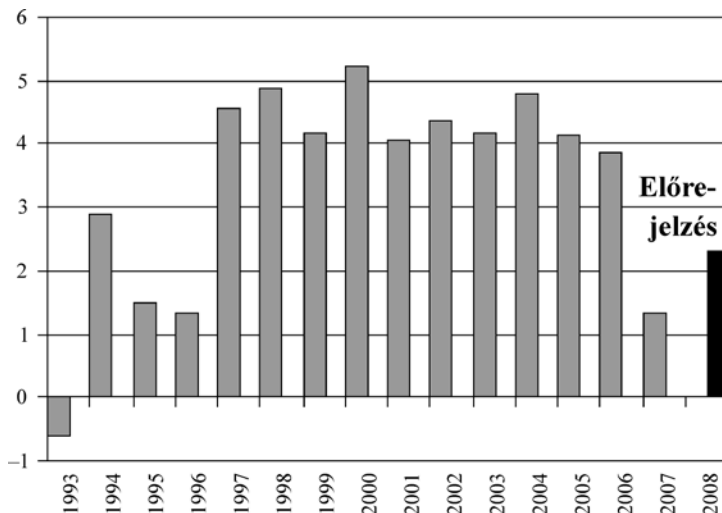
2007-ben a gazdasági növekedés üteme 11 éve nem látott mélységbe, 1,3 százalékra csökkent. Utoljára 1996-ban, a Bokros-csomag bevezetését követő évben volt pontosan ekkora, mindössze 1,3 százalékos a gazdasági növekedés. Nagy különbség azonban a két év között, hogy 1996-ban még épphogy csak túl voltunk a gazdasági átmenet nehéz évein, a 2007. évi 1,3 százalékos növekedés azonban egy viszonylag gyors, bár már folyamatosan mérséklődő növekedést fogott vissza. (Lásd az *1. ábrát*.)

A magyar gazdaság lassuló növekedési üteme 2004-től különösen a felzárkózó új közép-európai országokkal összehasonlítva volt szembevetendő: miközben nálunk lassult, versenytársainknál határozottan gyorsult a növekedés. 2007-ben pedig a magyar GDP 1,3 százalékos bővülése már kifejezetten eltörpül a 10,4 százalékos

szlovák, a 6,6 százalékos cseh és a 6,5 százalékos lengyel növekedés mellett. És talán még ennél is rosszabb, hogy az EU régi tagországainak gazdaságai, amelyekhez felzárkózni kívánunk, 2007-ben több mint kétszeres ütemben (2,7 százalékkal) növekedtek, mint Magyarország.

1. ábra

A GDP növekedése az elmúlt 15 évben

Forrás: KSH.

Az idei növekedési kilátásokat sokkal több bizonytalanság övezi, mint általában lenni szokott. Ezt nem csak a korábbinál instabilabb *nemzetközi környezet* indokolja, amelyről fentebb szöveltünk. Az alapvető kérdés, hogy a magyar gazdaság tavalyi növekedési mélypontjához vezető okok milyen mértékben fognak továbbra is hatni ebben az évben. Milyen mértékben oldódnak azok a súlyos korlátok, amelyek tavaly a növekedés zuhanásához vezettek.

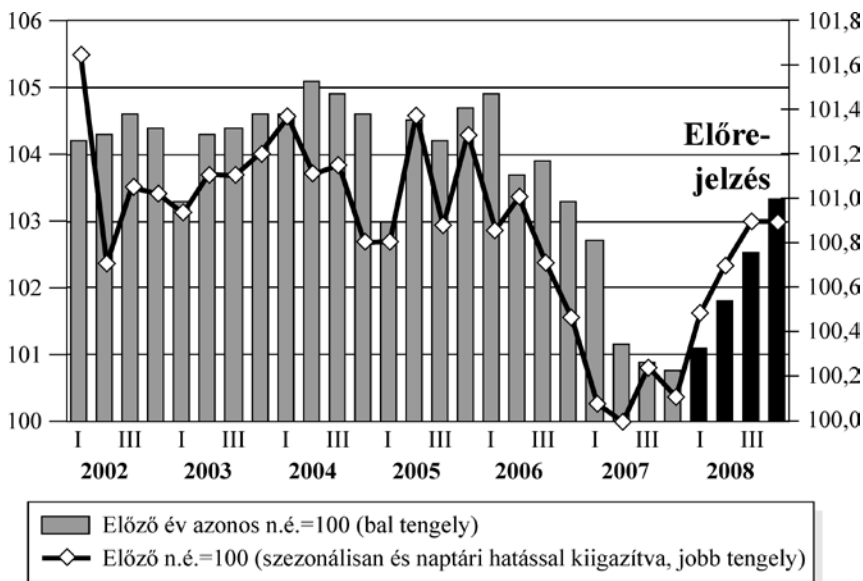
2008-ban a növekedést korlátozó, a fiskális kiigazítással összefüggő tényezők jobbára fennmaradnak, de némileg enyhülnek: a döntően állami finanszírozású ágazatok teljesítménye továbbra is csökken, de jóval kevésbé, mint tavaly, a versenyszféra termelése pedig nagyjából a tavalyi ütemben (3,5 százalék körül) bővíülhet. A növekedés húzóereje az *export marad*, annak ellenére, hogy a külpiacon a konjunktúra némi romlására lehet számítani. A belföldi piacra termelő vállalatok továbbra is értékesítési nehézségekkel néznek szembe, mivel a belföldi kereslet csak csekély mértékben, mindössze 1,5 százalékkal bővíül 2008-ban.

A KOPINT-TÁRKI előrejelzése szerint a GDP idén a tavalyinál kb. 1 százalékponttal gyorsabban, azaz 2–2,5 százalék közötti ütemben (legnagyobb valószínűs-

séggel 2,2 százalékkal) növekedhet. Mint az a 2. ábrából kitűnik, ez egyáltalán nem tekinthető pesszimista előrejelzésnek, mivel azzal számol, hogy a növekedési ütemek negyedévről negyedévre gyorsulnak, s az év végére elérik a 2006. évi utolsó negyedéves ütemet. A növekedési kockázatok azonban inkább nagyobbak lehetnek, ha a külpiazi helyzet a vártnál rosszabbnak bizonyulna, illetve a belpolitikai helyzet is a jelenleginél instabilabbá válna.

2. ábra

A GDP volumenindexei 2002–2007 között

A növekedés főbb tényezői a *termelés oldalán* a következők (lásd a 3. ábrát).

- Nem valószínű, hogy a tavalyi kivételesen rossz időjárási viszonyok idén megismétlődjenek, ami a *mezőgazdasági* termelés normalizálódásával – a tavalyi 14 százalékos csökkenés után hasonló mértékű növekedéssel – járhat.

- Az *ipari* termelés export által vezérelt gyors növekedése 2008-ban valamegyest lassulhat a főbb felvevőpiacok várhatóan kissé lanyhább konjunktúrája következtében. A bruttó termelés a tavalyi 8,1 százalékos bővülés után 6,2 százalékkal, az ágazat GDP szerinti hozzáadott értéke pedig 6,2 százalék után 4,5-5 százalékkal nőhet. Az ipar belföldi értékesítésének az élénkülésére a keresleti korlátok miatt nem számítunk.

- Az *építőipar* teljesítményének a tavalyi 11,6 százalékos zuhanásához vezető okok fennmaradnak, de enyhülhetnek: az állami beruházások tovább, de a tavalyinál lassabban mérséklődnek, és a vállalati beruházásokat is inkább a gép-, mint az

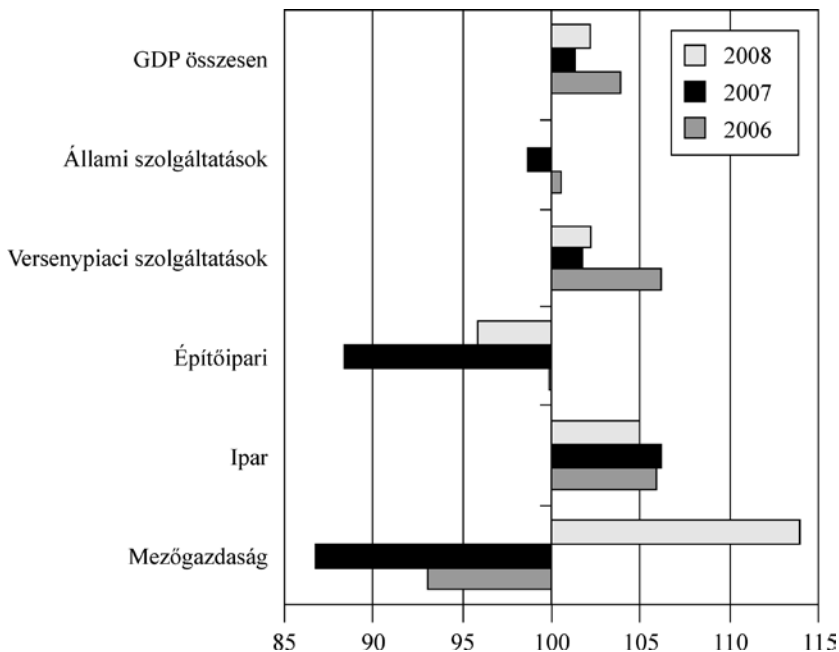
építési beruházások dominálhatják. A lakásépítés dinamikája fennmarad. Ennek következtében 2008-ra az építési ágazat teljesítményének már csak 5 százalék körüli csökkenését valószínűsítjük. Amennyiben a Nemzeti Fejlesztési Terv programjai jelentősen felgyorsulnának, a csökkenés ennél kisebb lehet, de az építésintenzív infrastrukturális fejlesztési programok csúszása e téren óvatosságra int.

– Az *állami szolgáltatások* (egészségügy, oktatás, közigazgatás) kibocsátása, amely tavaly 1,3 százalékkal csökkent, idén már kevésbé mérséklődik, inkább stagnálásközeli állapot várható.

– A *vállalati szolgáltatások* tavaly viszonylag gyorsan, a GDP átlagát meghaladó mértékben bővültek. A kiskereskedelem és vendéglátás teljesítménye a tavalyi jelentős csökkenés után idén már kevésbé mérséklődik, a szállítási, a kommunikációs és a pénzügyi ágazaté továbbra is legalább 2 százalékkal, az üzleti szolgáltatási ágazaté ennél valamivel csekélyebb mértékben emelkedik.

3. ábra

**A GDP termelési komponenseinek növekedése
2006–2007-ben és előrejelzés 2008-ra**
(Előző év = 100)

Forrás: KSH, Kopint-Tárki előrejelzés.

A GDP felhasználás oldali komponensei közül a következő megfontolások relevánsak (lásd a 4. ábrát).

– A háztartások fogyasztása a tavalyi 2,1 százalékos csökkenés után idén stagnál. A bruttó és a nettó keresetek dinamikája közötti különbség idén már nem nő, ezért feltételezésünk szerint mind a bruttó, mind a nettó keresetek nominálisan 6,5 százalékos emelkedhetnek. Az OÉT-ben ugyan ennél alacsonyabb, 5 százalékos emelkedést határoztak meg, ez a megállapodás azonban az akkor feltételezett 4,6 százalékos infláció alapján született, ezért annak némi túllépésére lehet számítani. A 6 százalékos infláció mellett ez a nettó reálkeresetek 0,5 százalékos emelkedéséhez vezet. A foglalkoztatás a tavalyi év végi 8,1 százalékos szinten stagnálhat, ami éves átlagban (mivel tavaly évközben, különösen az év második felében folyamatos romlás történt) némi romlást eredményez a foglalkoztatási adatokban.

– A háztartások fogyasztását képező természetbeni társadalmi juttatások (egészségügy, oktatás) 2007-ben majdnem 10 százalékkal csökkentek, 2008-ban a csökkenés jelentős lassulását várjuk. Összességében 2008-ban a magánfogyasztás stagnálását jelezzük előre. A lakosság megtakarítói magatartásának alakulását szinte lehetetlen előrejelezni, de várakozásaink szerint 2008-ban már némi javulásnak kell bekövetkeznie. Ez – az általunk már a tavalyi év második felére várt, de be nem következett változás – előbb-utóbb megtörténik, az azonban kérdés, hogy mikor és milyen körülmények között.

– A közösségi fogyasztásban (amely lényegében a közigazgatás kiadásait tartalmazza) tavaly figyelemre méltó fejlemények történtek. Az év első három negyedében (ezen belül negyedévről negyedévre lassuló ütemben) a közösségi fogyasztás mintegy 6 százalékkal csökkent, az utolsó negyedben azonban a közösségi fogyasztás volumene 5,5 százalékkal növekedett. Ebben szerepet játszott a Gripen-beszerzések elszámolása és az államapparátusnak az év végén rekordütemben megindult költsége (jelentős jutalmak és prémiumok, valamint dologi beszerzések). A költségek pénzügyi fedezetét az intézményi rendszerben évek óta bent lévő ún. „maradványpénzek” képezték.

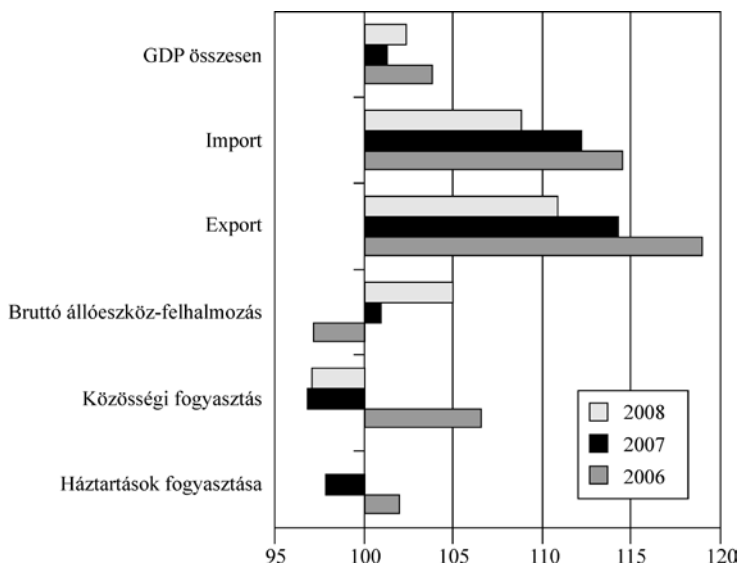
– Ami az idei évet illeti, a Gripen-beszerzések 2008-tól már nem terhelik a költségvetést, az állami intézmények költségek szándékai viszont előre nem kiszámíthatóak, mivel azok részben a bevételek teljesülésétől is függenek. Amennyiben a bevételek idén is meghaladják a tervezettet (amire van esély), a kormányzati szervek terven felüli költsége nem zárható ki, mivel még mindig több száz milliárd forint „maradványpénz” lebeg a rendszerben. Ennek ellenére – némileg optimista módon – 2008-ban a közösségi fogyasztás volumenének 3 százalékos csökkenését valószínűsítjük.

– A beruházások 2007-ben stagnáltak, ezen belül az állami beruházások számottevően csökkentek. 2008-ra az állami beruházások további, de a tavalyinál lassúbb csökkenését jelezzük előre. A magánberuházások ágazonként különböző mértékben növekednek. A feldolgozóipari beruházások a tavaly utolsó negyedévi 13 százalékos körüli ütemet érhetik el, az építőipari és kereskedelmi beruházások azonban tovább csökkenhetnek. Összességében 3 százalékos beruházásbővülést várunk.

– A bruttó felhalmozáson belül a készletek változása és a statisztikai hiba 2007-ben a teljes bruttó felhalmozás mintegy 10 százalékát képviselte, és a felhasználási oldalon 1 százalékponttal járult hozzá a GDP növekedéséhez. A KSH 2007 végén közölte először a két tételt egyenként. A KOPINT-TÁRKI előrejelzésében a készletváltozás és a statisztikai hiba 2008-ban együttesen 0,4 százalékponttal járul hozzá a GDP növekedéséhez, ami azt jelzi, hogy előrejelzésünkben a termelési oldal prognózisa alapján ennyivel magasabb GDP-előrejelzés adódik, mint a felhasználási oldal komponenseinek előrejelzéséből.

4. ábra

**A GDP felhasználási komponenseinek növekedése
2006–2007-ben és előrejelzés 2008-ra**
(Előző év = 100)

Forrás: KSH, Kopint-Tárki előrejelzés.

– A főbb felvevőpiacok várhatóan kissé lanyhább konjunktúrája az *exportnak* a tavalyi 14,2 százalékos növekedésnél lassabb, de 10 százalék feletti bővülésével jár. Ezzel egyidejűleg az import növekedési üteme is mérséklődik, az áruk és szolgáltatások exportja továbbra is gyorsabban emelkedik, mint a behozatal. A mezőgazdasági export növekedését mérsékli, hogy tavaly mintegy 1 milliárd eurót tett ki a korábban betárolt gabona exportja, ami idén megismételhetetlen.

– A szolgáltatások külkereskedelmében legnagyobb részarányt képviselő turizmus egyenlege tavaly jelentősen csökkent, a megelőző évinek csupán mintegy háromnegyedét tette ki. 2008-ban a tavalyihoz hasonló, esetleg enyhén javuló egyenleget várunk.

2007-ben a 8 százalékos magyar fogyasztóiár-index a második legmagasabb volt az EU-ban (egyedül Lettorszáé magasabb). Idén – a világgpiaci élelmiszer- és energiaárak emelkedése következtében – az Európai Unió valamennyi országában emelkedő árindex várható, s Magyarországon is a korábban vártnál kevésbé, 6 százalék körüli ütemre csökkenhet az infláció. Növekvő kockázati tényezőt nálunk is elsősorban a világgpiaci élelmiszer- és energiaárak jelentenek, de a belföldi energia- és szolgáltatási liberalizáció kiszámíthatatlan árhatásai és a közüzemi szolgáltatások átláthatatlan áremelése további kockázatokat rejtenek magukban.

Az államháztartás egyenlege 2007-ben a vártnál is nagyobb mértékben javult: a GDP arányában mintegy 3,5 százalékpontos javulás egyetlen év alatt, nemzetközi mércével mérve is jelentős teljesítmény, bár az 5,7-5,8 százalékos államháztartási deficit még így is messze a legmagasabb az Európai Unióban. A 2007. novemberi Konvergenciaprogramban jelzett 4 százalékos *államháztartási hiány* 2008-ban a bevételi és kiadási előirányzatok alapján reálisnak ítéltető. Sőt, a gazdasági növekedés némi élénkülése alapján nem zárható ki némi bevételi többlet sem, ez azonban lényegesen kisebb lesz a tavalyinál. Ezért különösen fontos a kiadási előirányzatok szigorú betartása (amire az elmúlt 6 évben nem volt példa), mivel csak így teremthető meg a kormány által tervezett 250 milliárd forintos adócsökkentés pénzügyi fedezete 2009-ben.

Az elmúlt két hónapban súlyosan romlott a helyzet a magyar pénz- és különösen az államkötvények piacán. Magyarországot a vártnál rosszabb inflációs adatok és a kedvezőtlen gazdasági kilátások miatt az amerikai másodlagos jelzálogpiaci zavarok hatására növekvő befektetői kockázatérzékenység súlyosabban érintette, mint régióink többi országát: a forint január közepétől egy hónap alatt közel 4 százalékkal leértékelődött, s 265 forint/euróra gyengült, míg az államkötvényhozamok fél százalékpontnyival megugorva 8 százalék körül mozogtak. A Monetáris Tanács február 25-i ülésén változatlanul 7,5 százalékon hagyta a jegybanki alapkamatot, ugyanakkor bejelentette a forintárfolyam euróval szembeni sávós rögzítésének eltörlését, a lebegő árfolyamrendszer bevezetését. Az erre való kedvező pénzpiaci reagálás azonban átmenetinek bizonyult. Ez azt jelzi, hogy a befektetők körében nagyon gyenge a bizalom a magyar gazdaság fundamentumai, inflációs kilátásai iránt, ezért az 50 bázispontos jegybanki alapkamat-emelés elkerülhetetlen volt. Várakozásaink szerint ez a magas alapkamat az év nagy részében fennmarad, de van esély arra, hogy a pénzpiac – átmeneti ingadozások mellett – megnyugszik. Az alapkamat csökkentésére leghamarabb év vége felé kerülhet sor. Az emelkedő állampapír-piaci hozamok azonban jelentősen megemelhetik az államháztartás idegi kamatkidadásait.

A Magyar Nemzeti Bank elemzése és prognózisa¹

CSERMELY ÁGNES

KONJUNKTÚRAKILÁTÁSOK 2008 TAVASZÁN

Az előrejelző szakma most a szokásosnál is több bizonytalansággal néz szembe, amikor az előttünk álló másfél-két év gazdasági folyamatait akarja megjósolni. E feladat máskor általában annyiból áll, hogy egy várható konszenzusos konjunkturális pályát próbálunk meg számokba önteni, és kis epsilon sugarú körben szóródó numerikus előrejelzések versengenek egymással. Most azonban fogósabb a feladvány, mind nemzetközi téren, mind a magyar gazdaság belső folyamatait tekintve egymástól élesen eltérő makrogazdasági pályák rajzolódnak ki előttünk.

A nemzetközi konjunktúra kérdőjelei az amerikai gazdaság lassulásának mértéke és annak tovaterjedése körül rajzolódnak ki. A közgazdászok már hosszú ideje felhívták a figyelmet arra, hogy hosszú távon nem fenntartható az az állapot, hogy a világ legerősebb gazdasága 6 százalék körüli GDP-arányos folyó fizetésimérleghiánnyal működik. A másodlagos jelzálogpiaci válság kirobbanásával megkezdődött ennek korrekciója, amelynek a belföldi felhasználás és azon belül is a fogyasztás lassulásával kell együtt járnia. E folyamat egyik legfontosabb mozgatórugója a hitelkínálat szűkülése, amihez hozzájárul a bankrendszer hirtelen lecsökkent kockázati étvágya, a hitelek fedezeteként szolgáló lakások árának csökkenése és néhány pénzügyi intézmény megrendült likviditási és tőkehelyzete. Az előrejelzők azonban megosztottak a folyamat lefolyását tekintve. A korábbi túlfűtöttség mederben tartott lehűlése mellett nem zárható ki a pénzügyi piacok több területére kiterjedő, jelentős recessziót okozó hitelválság kialakulása sem, amelynek elkerülése érdekében a Fed jelentős kamatcsökkentéseket hajtott végre.

Az USA-ban zajló lassulás több csatornán keresztül érinti a világgazdaságot és ezen belül minket is.

1. A csökkenő USA-importkereslet visszafogja a világkereskedelem bővülését és ezzel a globális növekedést, de a mértékek tekintetében itt is jelentős az előrejelzők megosztottsága. Az ún. szétválás (decoupling) teória szerint az ázsiai és az európai belső kereslet növekedése elég robusztus ahhoz, hogy az amerikai lassulás ellenére fennmaradjon a világgazdaság dinamikus bővülése (ebbe az irányba mutatnak például az IMF és az EKB friss előrejelzései), míg mások, elsősorban a piaci

¹ A cikk alapjául a Magyar Nemzeti Bank „Jelentés az infláció alakulásáról” című kiadványának 2007. augusztusi, novemberi, illetve 2008. februári kiadásai szolgáltak.

Csermely Ágnes, az MNB igazgatója. E-mail cím: . E-mail cím: csermelya@mnb.hu

elemzők úgy vélekednek, hogy jelentős globális lassulásnak nézünk elébe. Ez utóbbi forgatókönyv akkor valószínű, ha a közvetlen kereskedelmi csatornákon túl a pénzügyi közvetítőrendszeren tovaggyűrűző hatások is erősek.

2. Az amerikai események pénzügyi csatornákon keresztüli terjedésének hátterében az áll, hogy a másodlagos jelzálogpiaci válság kitörése után felszínre került, korábban alulárzott kockázatokból a világ más bankjai is vásároltak, főleg mérlegen kívüli, kívülálló számára átláthatatlan formában és mennyiségben. A bankok egymásnak nyújtott hitelezésében tapasztalható bizalmatlanság azonban azt jelzi, hogy koránt sincs még vége a veszteségleírásoknak. A rejtett veszteségek és az egymással szembeni bizalmatlanság a kockázati felárak jelentős emelkedését okozták, és a nagy jegybankoknak már több alkalommal kellett rendkívüli eszközöket bevetniük a piac folyamatos működésének biztosítása érdekében. A konjunktúra szempontjából az lesz az igazán érdekes kérdés, hogy a likviditásszűke és az emelkedő forrásköltségek mennyire vetik vissza a bankok alaptevékenységét, a fogyasztási és beruházási hitelezést. Európában egyelőre nem látunk erre utaló jeleket, ugyanakkor nem zárható ki egy ilyen forgatókönyv bekövetkezése, ami nagyszárendekkel növelhetné az európai visszaesés mértékét, és közvetlenül érintené a magyar bankrendszer hitelezési lehetőségeit is.

3. Végül arra a kérdésre sem tudjuk ma még a választ, hogy Magyarországot mennyire és milyen módon érinti a kockázatosabb eszközöktől való elfordulás. Fundamentumaink kedvezőtlen piaci megítélését jelzi, hogy a magyar befektetésektől elvárt kockázati prémium jelentősen emelkedett, az árfolyam a régió többi devizájához képest számottevően gyengült, és átmenetileg a másodlagos állampapírpiacon is keletkeztek likviditási problémák. Az egyensúlytalansággal jellemezhető feltörekvő országokhoz viszonyítva azonban kedvezőnek mondható a forinteszközök eddigi teljesítménye.

A fentieket összegezve a nemzetközi környezetben bekövetkezett változások a gyengébb külső keresleten, a magasabb kockázati prémiumon és a bankrendszer hitelkínálatának szűkülésén keresztül befolyásolhatják a magyar gazdaság növekedési lehetőségeit, de ezek mértékéről ma még nagyon nehéz képet alkotni. Az MNB előrejelzésének alappályájában az EKB előrejelzéseivel összhangban álló, 1,5-2 százalékos körüli európai növekedést feltételez, ami továbbra is kedvező környezetet jelent a hazai kivitel bővülésének, és nem számítunk a hitelezési kondíciók drasztikus szigorodására. Egyelőre csak az alternatív forgatókönyvként, a növekedéshez tartozó legyezőábrán jelenítettük meg az ennél kedvezőtlenebb kimenetek növekvő valószínűségét.

A magyar gazdaság növekedésével kapcsolatos bizonytalanság azonban nemcsak a külső tényezőkből akad, hiszen a tavalyi év második felében egyre több jel mutatott arra, hogy a gazdaság egyensúlyi növekedési pályájára való visszatalálása sokkal tovább fog tartani, mint azt vártuk. Korábban az előrejelzők, köztük az MNB is, arra számítottak, hogy a fiskális kiigazítás eredményeként a gazdaság növekedése átmenetileg visszaesik, de az adóemelések és a szabályozott áremelések elsődle-

ges hatásainak kifutásával 2007 második felétől újra élénkülni kezd a gazdaság. Ennek egyelőre kevés kézzelfogható jele mutatkozik a beérkező adatokban, sőt a jövőre vonatkozó várakozásokat tükröző indikátorok sem mutatnak érdemi javulást.

A kilábalás kulcsa a gazdaság szereplőinek hosszú távú jövedelemvárakozásainak alakulása. A tavalyi év számos olyan meglepetést hozott, amelyek tükrében érthetővé válik az erősen visszafogott optimizmus. A jövedelemkilátásokat jelentősen rontotta, hogy a költségvetési intézkedések hatásainak lecsengése után újabb inflációs sokkok jelentkeztek. Az élelmiszerárak, valamint az olaj és más nyersanyagok árának ugrásszerű emelkedése tovább erodálta a jövedelmek reálértékét. Az alkalmazkodás elhúzódásához az is hozzájárulhatott, hogy a tavalyi bérmegállapodások nem voltak elég előrettekintők, a várható bevételekhez és egyéb költség-növelő tényezőkhöz képest relatíve magas volt a bruttó bérek növekedése, ami a vállalati szektorban jelentős profitromlást eredményezett. A gyengébb mérlegpozíciójú vállalati szektornak korlátozottabbak a beruházási lehetőségei, hosszabb időszakon keresztül kénytelen korlátozni a reálbérek növekedését, a szükséges alkalmazkodásnak pedig nagyobb része valósul meg a munkaerő elbocsátásával. Végül talán a legfontosabb tényező a makrogazdasági pályával kapcsolatos bizonytalanság továbbélése volt. Bár a kiigazító csomag hatására jelentősen javultak a gazdaság egyensúlyi mutatói, az infláció tartósan magas szintje és az alacsony növekedés miatt nem volt átütő javulás a makrogazdasági környezet kiszámíthatóságában. A régió teljesítményétől való jelentős lemaradásunk újra előtérbe állította a költségvetési kiigazítás jövőbeli alakulásával, stratégiájával kapcsolatos kérdéseket.

Mindezen hatásokat figyelembe véve az MNB előrejelzése a növekedés lassú, fokozatos felívelésére számít, 2008-ban 2 százalékos körüli növekedést várunk, lefelé mutató kockázatokkal. Korábbi várakozásainkhoz képest az export és a fogyasztás növekedési ütemére vonatkozó várakozásainkat mérsékeljük.

A lassuló növekedés ellenére inflációs képünk ismét kedvezőtlenebbé vált. 2007 második felében a dezinflációs folyamatok belföldi komponensei felerősödtek: egyre erőteljesebbé vált a magánszektor béralkalmazkodása, a munkaerőköltségek mérséklése irányába mutatott a munkanélküliség növekedése, és bár az inflációs indexek magasak voltak, az ársokkok által nem érintett területeken nem mutatkoztak másodlagos inflációs hatások. E kedvező tendenciák hatását azonban ellensúlyozza az importált infláció, és főként az energiahordozók és élelmiszerek árának növekedése. A tartósan magas inflációban továbbra is jelentős szerepet játszanak az állami intervencióhoz kapcsolódó intézkedések: a regulált árak inflációt meghaladó mértékű emelkedése közvetlenül, míg a kötelező minimálbér-emelés következtében megugró bérköltségek és a termelői energiaárak megugrása közvetett, másodlagos hatások révén akadályozzák az infláció mérséklődését. Így 2008-ban 6 százalékos körüli, 2009-ben 3,5 százalékos körüli inflációs rátára számítunk az év elejére jellemző árfolyam és kamatszint fennmaradása esetén.

A Pénzügykutató Zrt. elemzése és prognózisa¹

PETSCHNIG MÁRIA ZITA

JAVULÓ EGYENSÚLY NÖVEKVŐ TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KOCKÁZATOKKAL

Az ezredfordulót követő bőkezű fiskális politika a magyar gazdaságban – az időközben végrehajtott korrekciós kísérletek ellenére – 2006-ban rekordmértékű, két számjegyű államháztartási hiányra vezetett. Az ebből adódó finanszírozási kockázatok mérséklését célozta meg a második Gyurcsány-kormány gazdaságpolitikai fordulata. A 2006 júniusában bejelentett stabilizációs intézkedések azonban olyannyira nem győzték meg a külföldi befektetőket a hiány visszaszorításának komoly kormányzati szándéka felől, hogy a folytatódó tőke kivonás kiváltotta forint-árfolyamromlásra a Monetáris Tanácsnak is lépnie kellett. 2006 második felében az alapkamat 2 százalékponttal feljebb került.

A tőkepiaci szereplők általános elégedetlensége kényszerítette ki a kormányból, hogy az eredetileg a fiskális megszorításokra szorító stabilizációt a Brüsszelnek benyújtott konvergenciaprogramban – legalábbis a vállalások szintjén – általános reformprogrammá szélesítse ki.

A gazdaságpolitikai fordulat, amelynek szükségességével minden felelősen gondolkodó politikai tényező és minden gazdaságpolitikai elemző tökéletesen tisztában volt, több szempontból is hátrányosabb körülmények között indult, mint az feltételezhető és joggal elvárható volt.

– Az államháztartás rendezendő hiánya minden korábbi prognózist felülmúlt. A pénzügyminisztérium által a stabilizációs csomag bejelentésekor közölt 11 százalékos GDP-arányos deficit sokkolta a piacokat. (Júliusban további 0,6 százalékpontos hiányt találtak még a fiskális politika boszorkánykonyhájában.)

– Az Új egyensúlyprogram néven meghirdetett stabilizációs intézkedésekre kapott leminősítés (szinte azonnal a Standard and Poor's-tól) nem mérsékelte, hanem fokozta az ország finanszírozási kockázatát.

– Az első Gyurcsány-kormány a Száz lépés programjával elégségesnek vélte a gazdaságműködés átalakítását a parlamenti választásokig. Nagyobb társadalmi megrázkódtatással járó reformokba azért nem akart belevágni, mert meg akarta nyerni a 2006. évi választásokat. Hogy – mint a miniszterelnöktől megtudtuk – az ő irányításával bontakozhassék majd ki a legújabb magyar reformkor. *Gyurcsány*

¹ A Pénzügykutató Zrt. prognózisának elkészítésében részt vettek: *Antal László, Antalóczy Katalin, Halász György Imre, Juhász Pál, Mohácsi Kálmán, Petschnig Mária Zita, Várhegyi Éva, Voszka Éva.* Jelen tanulmány írásához a szerző felhasználta „A magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2007–2008” című munka egyes fejezeteit is.

Petschnig Mária Zita, a Pénzügykutató Zrt. tudományos főmunkatársa.

Ferenc a választások előtt a szakmát és a parlamentet is biztosította az elmélyült reformmunkálatokról, arról, hogy ha eljön az idő, a reformok bevezetésre készen állnak.

Ezzel szemben az Új egyensúly programban a közigazgatás átalakításán túl inkább csak homályos utalások szerepeltek a reformoknak gondolt óvatos, tapogatózó változtatásokra. A program ugyan követte azt a helyes politikai magatartást, hogy ha vágni kell, akkor ezt példaértékűen kezdje magán a kormányzati adminisztráció. De a bejelentett közigazgatási átalakítások nem voltak egyszerűsítések az államháztartás többi területén megszűntetett átalakításokkal – minthogy ez utóbbiak korántsem voltak előkészítve. Ez már a kormány megalakulását megelőző őszi tanácskozás heteiben kiderült a régi-új kormányfő számára. Nem voltak meghirdetésre, bevezetésre alkalmas reformok, csak felemás és kusza, a koalíciós partnerek közt is vitatott elképzelések lebegtek. Az Új egyensúly program pontosan fejezte ki ezt a zavaros állapotot.

– A piacok elégedetlensége tőke kivonásban, a forint árfolyamának a sávközeget is meghaladó mértékű meggyengülésében jutott kifejezésre, miáltal a jegybank kamatemelésre kényszerült. A magasabb kamatszint pedig – mint ismeretes – további terhet rakott az államháztartásra, közvetlenül és közvetetten a növekedés korlátozásán keresztül is.

A jelzett hátrányos körülmények – amelyek létrejötté felelősebb kormányzás mentén elkerülhető lett volna (hiszen a kormányfő személyében és a koalíciós partnerek kilétét illetően is kontinuitás érvényesült) – meghatározták a 2007. évi gazdaságstabilizációt, amelynek az eredményei erősen befolyásolják a 2008. évi folyamatokat.

A stabilizációs programot olyan „ornhez” változtatúvá kellett faragni, hogy az a felmutatott gyors egyensúlyjavulás nyomán meggyőző legyen a külföldi befektetők számára. A kormányzati politika befelé ugyanakkor arra volt tekintettel, hogy a legszegényebb rétegek a megszorításokat a lehető legkevésbé érezzék. E társadalompolitikai szempont által vezérelve ragaszkodott a miniszterelnök a korábban meghirdetett nyugdíjkorrekciós program folytatásához is. Vagyis a stabilizációs politikában a közgazdasági racionalitás az adott szituációban politikai racionalitással keveredett. E szociálpolitikai megfontolás eredményeként a rendszerváltás óta először csökkent érdemben 2007 folyamán a legfelső és a legalsó jövedelemtizedbe tartozók közti jövedelemkülönbség. E túl nem becsülhető szociológiai tény mellett azonban mindinkább megnyilvánult a kiigazítási eszköztár bornírtsága, amennyiben a szükségesnél is jobban elszorította a növekedés csapjait.

Azon lehet vitatkozni, hogy vajon elvárható-e egy alapvetően szociáldemokrata beállítottságú kormánytól egy kőkemény konzervatív gazdaságstabilizáció, csak nem érdemes. Mert semmire sem megyünk vele. A tények tények maradnak.

A tény pedig az, hogy ha a külső konjunktúra nem kedvezett volna 2007-ben a magyar gazdaságnak, akkor Európában egyedülként, de a tágabb világban is kurió-

zumként, recesszióba süllyedtünk volna. Az áru- és szolgáltatásexport az előző évi igen magas bázison (19 százalékos növekedés) továbbra is két számjegyű dinamikát mutatott (14,2 százalék), amitől elmaradt az import növekedési üteme (12,2 százalék). Az árukitelt továbbra is a nagy multinacionális cégekhez kapcsolódó gépipari kiszállítások dominálták, továbbá a közel duplájára emelkedő gabonaeladások (tavaly volt még tartalék a globálisan aszályos évre).

Zömében ugyanennek a vállalati körnek a beruházásai húzták fel a 2006. évi mínusból stagnálás közeli szintre az állóeszköz-fejlesztéseket. A feldolgozóipari beruházások 20 százalékot meghaladó bővülése nélkül a belső piac valamennyi keresleti tényezője zsugorodást jelzett volna.

Nem véletlen, hogy az ágazatok közül a leginkább exportorientált ipar tudott érdemi teljesítménybővülést felmutatni a maga 8 százalékos többletkibocsátásával. S az sem, hogy az év vége felé romlani kezdő külső konjunktúra is megjelent az alábbszálló havi indexekben.

A szállítási teljesítményeket is a nemzetközi forgalom húzta. Árutonnan kilométerben 14 százalékkal nőtt a nemzetközi szállítások mennyisége (az előző évi, magas bázist adó növekedés után), míg a belföldön szállított áruk mennyisége 6 százalékkal kevesebb volt, igaz, hosszabb távon mozgatták meg ezt a kevesebb árut.

A mezőgazdaság korábbiaknál is drasztikusabb visszaesését még magyarázza a kedvezőtlen időjárás, amely tavasszal fagyokkal, nyáron aszályjal járt. De az építőipar, a kereskedelem és más szolgáltatások dinamikájának visszaesése is közvetlenül vagy közvetve a gazdaságstabilizáció belső keresletmeggörzítő eszközeinek volt a folyománya.

A közigazgatás, oktatás és egészségügyi szociális ágazatban bekövetkezett 2 százalékos GDP-mérséklődést az intézmények átalakításából adódó létszámleépítés, illetve a co-payment elvének kiterjesztése nyomán visszaeső kereslet (egészségügyi szolgáltatási szint) váltotta ki. Lényegében ez tükrözött keresleti oldalról a természetbeni társadalmi juttatások 9 százalékos zuhanásában is, ami a maga kb. 20 százalékos súlyával lefelé húzta a háztartások fogyasztását.

Mindenki számolt azzal, hogy a gazdaságstabilizáció nyomán a belső kereslet szűkítésén keresztül csökken a növekedés üteme. A legpesszimistább e tekintetben a kormányzat volt, amely 2,2 százalékra taksálta a 2007. évi GDP-többletet. Ám ezt a piaci elemzők a korábbiakhoz képest gyökeres fordulatot felmutató, túl konzervatív tervezési taktikának tudták be, ami által implicit tartalék képezhető a stabilizációs pályán. A negyedévről negyedévre mérséklődő dinamika mindenkit meglepett. Különösen az utolsó negyedév 0,8 százalékos „emelkedési” értéke volt mellbevágó, amikor legalább a bázishatásnak érvényesülnie kellett volna. (Ekkor már éreztették hatásukat a romló külpiaai feltételek.)

A gazdaságstabilizáció a szükségesnél is jobban túlhűtötte a magyar gazdaságot. A gazdaságpolitika mindhárom fő eleme a tervezettnél és a vártnál nagyobb megszorítást eredményezett.

– A jövedelempolitikában – a közsférában évközben adott engedmény ellenére is – nagyobb lett a reálkeresetek csökkenése a konvergenciaprogramban tervezettnél. Köszönhetően a tervezettnél valamivel nagyobb bérelvonásoknak, de még inkább a magasabb inflációnak. A statisztikailag kimutatott 4,8 százalékos reálbércsökkenésnél a valóságos kb. 1-2 százalékponttal nagyobb volt, mert a gazdaság kifehéredése nyomán olyan keresetnövekedés is megjelent a statisztikában, ami valójában virtuális volt (csak utólag könyvelt, bevallott).

– A költségvetési politikában rendre túlteljesültek a konvergenciaprogramban vállaltak. A 2006-ra kiigazítás nélkül várt 11,6 százalékos GDP-arányos deficitet a program szerint 10,1 százalékra kellett volna leszállítani. A végleges adat azonban „csak” 9,2 százalékot jelzett. A 2007-re eredetileg várt 6,8 százalékos hiányt már év közben folyamatosan lejjebb és lejjebb vitték. Még a 2007 novemberében aktualizált konvergenciaprogramban is 6 százalékos deficitet várt a pénzügyminisztérium, ez a legutóbbi információ szerint 5,5 százalék lett. (Végleges adatot majd csak a zárszámadási törvényben publikálnak.) Vagyis az eredetinel és a többszörösen módosítottnál is nagyobb hiányfaragásra került sor 2007 folyamán. A 3,7 százalékpontos hiánycsökkentés kiugró teljesítménynek számít a stabilizációs politikák nemzetközi gyakorlatában, s még inkább az, ha a másfél év alatt végrehajtott 6,1 százalékpontos megszorítást tekintjük.

– 2007-ben becsülhetően 3,2 százalékponttal mérséklődött az elsődleges deficit, és kisebb lett a vártnál a nettó kamatszolgálat is. A prognosztizálnál alacsonyabb kiadási többlet az előzetes információk szerint zömében a nagyobb bevételeknek volt köszönhető (kb. 600 milliárd forintos többlet), bár a kiadások is alulteljesültek. A fiskális politika a terven felüli megtakarítások egy részét visszaosztotta, így kb. 210 milliárd forintos többlet mutatkozott a tervezett kiadási keretekhez képest.

Ilyen mértékű megszorítást senki nem várt tőlünk, és fura mód a túlteljesítést a piac szinte egyáltalán nem díjazta.

– De nemcsak a piac maradt adós a fiskális teljesítmény értékelésével, hanem a monetáris politika is, amely korábban a nagyra duzzadt költségvetési hiányt tartotta az inflációs pályára nézve a legnagyobb veszélynek. Amikor tehette volna, elmulasztotta a kamatsökkentést, így az év végén a kamatláb mindössze fél százalékponttal volt csak alacsonyabb az egy évvel korábinál. Jóval magasabb hiánycsökkentő pálya mellett a piaci szereplők és elemzők legalább 1 százalékpontos kamatsökkentést prognosztizáltak 2006 és 2007 decembere között. Vagyis a monetáris politika is inkább hűtötte a konjunktúrát, mintsem támogatta.

A konvergenciapálya még egy további releváns jelzőszám alapján mutat olyan elcsúszást, ami kondicionálja 2008 folyamatait. Az infláció felerősítése részben eszköze, részben következménye volt a stabilizációs politikának. Eszköze, amennyiben a vásárlóerő fékezésén keresztül szűkítette a belső keresletet, és hozzájárult az államadósság elinflálásához, a relatív deficit csökkentéséhez. S következménye az áfa és a jövedéki adók emelésének, valamint a költségvetési támogatások leépíté-

sének. 2006 első felében a felső áfakulcs 5 százalékpontos leszállításával, valamint a politikai megállapodással is elfojtott gázáremeléssel mesterségesen leszorított inflációs pálya (2 százalék körülire) 2006 második felétől meredeken felfelé tartott, és 2007 márciusában 9 százalékon tetőzött. Ezt követően a vártnál lassabban húzódtott vissza, szeptemberben pedig elmaradt az áthúzódó hatások kiesése miatti nagy zuhanás. Az év utolsó hónapjaiban az árindexek ismét felfelé araszoltak, akárcsak az unió többi országában, az ismét meglóduló olaj- és élelmiszerárak következtében. Így az éven belüli drágulás (7,4 százalék) a várt csökkenéssel szemben meghaladta a 2006-ban lezajlott inflációt (6,6 százalék). Ebből 2008-ra jóval nagyobb árszint-növekedés gördült át, mint amivel a konvergenciaprogramban számoltak.

A stabilizációs program tehát a fő mutatók tekintetében alapvetően kedvezőtlenül alakul. Igaz, hogy az államháztartás deficitjét a prognosztizálnál nagyobb ütemben sikerül letörni, ami csökkenti a külső forrásokkal szembeni finanszírozási igényeket is, de ezért a vártnál jóval nagyobb árat kell fizetnünk mind a növekedésben, mind pedig az inflációban. A túlhűtött gazdaságban megrekedő növekedési dinamika sem volt elégséges a felfutó infláció nagyobb korlátozására. Amiként nem lesz könnyű a lefagyasztott gazdaság újraélesztése, úgy nem lesz könnyű az inflációs várakozások visszaszorítása sem. Az alacsony növekedésből s magas inflációból következő kockázatot 2007 szeptembere után a külföldibefektetés-minősítők és piaci szereplők olyan súllyal értékelték, hogy emellett eltörpült, majdhogynem érdektelenné vált az államháztartásban bekövetkezett radikális trendváltás.

Emiatt nem tudott aktivizálódni az a növekedési tényező, amivel a konvergenciaprogramban számoltak, elvileg teljesen jogosan, a fiskális politika hitelességének helyreállításából következő befektetésösztönző faktor. A szavatartó, illetve a bejelentettnél gyorsabb korrekciót felmutató költségvetési politika – azon túlmenően, hogy túl nagy növekedési és inflációs áldozatot követelt, ami nem vonzotta a befektetőket – a gazdaságpolitika egésze felől nem kapott többlettámogatást. Legalábbis olyat nem, ami ki tudta volna simítani a subprime (másodlagos jelzálogpiaci) válság miatt egyébként is görcsbe rándult befektetők idegeit. A gyakran váltakozó kormányzati programok, kiemelt kormányzati beruházások nyilvánvaló kudarcai, az adó- és járulékrendszer átalakításának folytonosan lebegtetett elképzelései, a kabinet visszalépései a meghirdetett programokban, reformokban, a reformok deklínációi a szokásosnál is bizonytalanabb befektetési feltételek rémképét vetítették elő. A kormányzat gazdaságpolitikája nem tudott a piacok számára hitelessé, befektetéseket vonzóvá válni.

A kedvezőtlenebb világgazdasági környezetben a befektetők kockázatvállalási hajlandósága egyébként is erősen megfogyatkozott, a korábbiaknál sokkal finnyásabbakká váltak, és kezdték nagyban elkerülni azt az országot, Magyarországot, ahol a gazdasági kockázaton túl az év második felében felerősödtek a politikai kockázatok is.

A stabilizációs gazdaságpolitikák mindig együtt járnak bizonyos politikai kockázattal, ha olyan megszorításokat is jelentenek, amelyek nyomán fölerősödnek a

társadalom szociális feszültségei, s mindig akadhat olyan politikai erő, amely ezt meglovagolja. Nálunk azonban az őszi beszéd kiszivároztatása, majd ezt követően a koalíciós pártok látványos bukása az önkormányzati választásokon olyan társadalmi-politikai szituációt teremtett, hogy a miniszterelnöknek bizalmi szavazást kellett magával szemben kérnie a parlamentben. Ezt követően a politikai kockázat a befektetők megítélésében csökkent, ám egy év múlva ismét felerősödött. Részben annak hatására, hogy láthatóan nem sikerült *Gyurcsány Ferencnek* az a taktikája, hogy az őszi beszéd majd a feledés homályába merül, részben, mert sikeresnek ígérkezett a legnagyobb ellenzéki párt népszavazási ötlete, amely sokat sejtetően, de nyíltan is kimondva a kormány megbuktatására irányult.

A külföld szembesült azzal az Európában kirívónak minősülő jelenséggel, hogy az ellenzék legerősebb pártja kétségbe vonja a kormányon lévők legitimációját, és ezzel egyre nagyobb tömegek értenek egyet. De szembesült a kormányon lévő koalíciós pártok közti vitákkal, egyet nem értékekkel és a hatalomra ácsingózók felkészületlenségével is. Brüsszel ugyan megsimogatta a fejünk a szépen apadó államháztartási hiány láttán, de soha nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mindez kevés, az elért eredményeket reformokkal is stabilizálni kellene. A befektetésminősítők sem beszéltek nyíltan a politikai kockázat aggasztó mértékéről, helyette az államháztartáson kívüli körülményekre hivatkoztak, a könnyen megtalált növekedési és inflációs kockázatra.

A magyar gazdaság 2008-ban minden szempontból hátrányos helyzetből indul. Olyan tehertételekkel, amelyekkel aligha fog tudni megbirkózni, s amelyek következtében nemhogy közelednénk, de távolodunk az unió átlagától.

Nem sok bizakodásra adnak okot az ideai gazdasági kilátások tekintetében az év elején tapasztalt folyamatok és a megjelent statisztikai adatok – 100 dollár feletti hordónkénti olajár, 1000 dollár feletti unciánkénti aranyár, valószínűleg recesszióba süllyedt amerikai gazdaság, általánosan csökkenő gazdasági aktivitás, másfél dollárba kerülő euró, gyorsuló infláció, napról napra növekvő banki veszteségek és csődök, általános tőzsdei, pénzpiaci bizonytalanság, szűkülő likviditás. E tendenciák alapján nem zárható ki egy jelentős világgazdasági lassulás, folytatódó turbulenciákkal, hatalmas bizonytalansággal, további banki csődökkel.

Az év kulcskérdése: mi történik az Egyesült Államokban? Amennyiben valóban elkezdődött/elkezdődik a recesszió, akkor ez mennyire lesz mély, meddig tart és főleg: mennyire terjed tovább? Mennyire függetlenedett Ázsia az amerikai gazdaságtól, át tudja-e venni a világgazdasági motor szerepét Kína, India? És egészséges-e annyira Európa, hogy kis növekedési veszteséggel átvészeli a következő hónapokat? A lassulás, a piac tisztulása vajon segíti-e az olajárak stabilizálódását, kiváltja-e lassú csökkenését vagy a volatilitás fennmaradása mellett további áremelkedés várható? Csupa olyan kérdés, amire ma azért nem tudjuk az egyértelmű választ, mert a világgazdaság egésze hatalmas átrendeződésen megy át, új világgazdasági korszakváltás rajzolódik ki – egyelőre még képlékeny fogódzókkal.

Prognózisunkban csatlakozunk a nagy előrejelző intézetek azon mérsékelt optimista véleményéhez, hogy az idei évben – bár jelentősen csökken a világgazdasági növekedés – igazi törés nem várható. Véleményünket arra alapozzuk, hogy bár az ingatlanpiaci problémák, a pénzpiaci turbulencia súlyos gondokat okoz, de ez elsősorban az Egyesült Államok problémája marad. Európában, Ázsiában erősek a gazdasági alapok – s bár ezek a régiók sem tudják természetesen függetleníteni magukat az USA-beli kedvezőtlen tendenciáktól, de viszonylag élénk növekedésük némileg pótolja a kieső amerikai keresletet. Hangsúlyozzuk ugyanakkor a lefelé irányuló kockázatok nagy veszélyét, amiben eminens szerepet kap az olajárak alakulása. A prognóziskészítés e tekintetben is rendkívül nehéz, de figyelembe véve a fundamentális körülményeket, illetve a várható eseti történéseket, úgy véljük, hogy 2008 a rendkívül magas olajárak éve lesz. Összességében azonban az emelkedés már sokkal kisebb lesz, mint volt 2007-ben. A hordónkénti 100 dollár körüli ár – jelentős ingadozások mellett – az év első felében még jellemző marad. 2008 második felétől pedig nem zárható ki egy lassú ármérséklődés sem az amerikai kereslet némi szűkülése, a spekulációs kereslet visszaszorulása következtében.

Az infláció 2008-ban egyértelműen gyorsul valamennyi földrajzi régióban – a magas energia-, nyersanyag- és élelmiszerárak miatt. Ugyanakkor összességében még így is mérsékelt marad az áremelkedés üteme; az USA-n kívül az eurózónában, az ezen kívüli uniós tagországokban, valamint számos feltörekvő gazdaságban a monetáris politikák homlokterében az infláció elleni küzdelem áll.

A belgazdasági folyamatokra árnyékot vető politikai kockázat 2008 elején tovább erősödött. A március 9-i népszavazás egyfelől azt bizonyította, hogy a referendum intézményével az ország kormányzása bármikor elbizonytalanítható, másfelől a társadalom zömének totális szembefordulását a reformokkal, amely a gazdaság reformálhatóságát vonta kétségbe. A március végén kirobbant koalíciós válság pedig magának a második Gyurcsány-kormányának a fennmaradását kérdőjelezte meg.

Az említett okokból felturbósodott politikai kockázat tovább növelte a befektetők bizonytalanságát azokban a kérdésekben, amelyek számukra addig is relevánsak és kétségesek voltak. Nevezetesen: felpuhul-e a költségvetési politika, folytatódnak-e a reformok, és egyáltalán megmarad-e a gazdaság azon a konvergenciapályán, amelynek fiskális vállalásait már csak uniós források abszorbeálásának igénye okán is tartani kellene.

A külső körülmények miatt megnőtt befektetői bizonytalanságot a magyar belpolitikai helyzet tovább fokozza, aminek 2008-ban várható közvetlen következménye inkább a magasabb kockázati felárakban fog megjelenni, mintsem a reálfolyamatok visszafogásában. Amennyiben a belpolitikai válság elhúzódik, következményei a reálszférában is megjelennek a potenciális és valóságos növekedési ütem csökkenésén keresztül.

A növekedés alapjai a politikai kockázatoktól függetlenül is gyengék, és az utóbbi években legyengültek:

- az állami infrastrukturális fejlesztések befagyasztásával,
- a tőkebefektetések terheinek növekedésével,
- a foglalkoztathatóság feltételeinek romlásával,
- a fogyasztás lassú felépülésével.

A monetáris politika 2008-ban megtépzott hitelességének helyreállítására törekedve továbbra sem fogja megtámogatni a növekedést, hanem a 2009-re kitűzött 3 százalékos inflációs pálya elérésére törekszik, aminek a fundamentális feltételei hiányoznak, úgymint a mérséklődő importált infláció, az élelmiszer- és villamosenergia-árnyomás csökkenése.

A *fiskális politikában* 2008-ra még nem látunk veszélygócokat. Az eredeti konvergenciaprogramban vállalt 4,3 százalékos GDP-arányos hiánynál ez idő szerint hivatalosan 4 százalékosra várt deficit tarthatónak látszik – részint a vártnál jobb bázis, részint az államháztartás alátervezett adatai, részint az egyszeri deficitnövelő tényezők kiesése miatt.

A *jövedelempolitikában* azonban lazulást várunk, aminek az első jelei már az év elején kiütözköztek a közszféra új bérszabályozásában, bérszintjének beígért további növelésében, a nyugdíjkorrekció fél évvel korábbra történő előrehozatalában. Ennek ellenére a reálkeresetek emelkedése még így is el fog maradni a nemzetgazdaság termelékenységének növekedésétől, nem veszélyezteti a növekedési pálya fenntarthatóságát.

A politikai turbulenciák figyelmen kívül hagyásával 2008 márciusában készült prognózisunk² szerint a magyar gazdaság ez évi növekedési pályáját várhatóan a következők fogják jellemezni.

1. A bruttó hazai termék termelésének üteme kb. 1 százalékponttal erősödik a kedvezőtlenebb külső feltételek mellett alapvetően a belső piac tágulásának köszönhetően. A nettó export húzóereje gyengül.

2. Fordulat várható a fogyasztásban, amely a tavalyi visszaesés után lassan növekedni kezd. A háztartások vásárolt fogyasztása a javuló reáljövedelmek mellett emelkedhet, és lehetségesnek tartjuk a közösségi, valamint a természetbeni társadalmi juttatásokból történő fogyasztás visszaesésének feltartóztatását is.

3. A lassan felépülő lakásépítési piac és a folytatódó vállalati fejlesztések nyomán megélnék a beruházások, különösen az év második felében már az uniós pénzek által generált keresletnek köszönhetően is.

4. Mérsékelt optimista prognózisunkban összességében arra számítunk, hogy a külfölditőke-beáramlás nagyjából szinten marad, s ismét eléri 4 milliárd eurót. A tőkekihelyezések területén további kismértékű emelkedésre számítunk.

5. A két százalék közeli GDP-emelkedés nem vált ki nagy elmozdulást a munkaerőpiacon. Az államháztartásban lelassul a létszámfogyás. A versenyszférában az alkalmazás feltételei semmilyen sem lesznek kedvezőbbek, és a kibocsátás expanzió-

² A magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2007–2008. Pénzügykutató Zrt., Budapest, 2008. március.

ja sem igényel nagyobb munkahelyteremtést. Az exportra termelők körében a kedvezőtlenebbé váló külpiazi feltételek inkább elbocsátásokat fognak eredményezni, mintsem az alkalmazotti kör bővítését. Az aktivitási ráta kissé emelkedhet, de ezt inkább a munkanélküliek szaporodása eredményezi. A munkanélküliség rátája az esztendő átlagában 7,7 százalékra várható.

6. A deficitcél, a GDP 4 százalékát nem meghaladó (ESA szerinti) államháztartási hiány reálisan elérhető lesz. Ebben szerepet játszik a most valóban meglepetés jellegű többletinfláció mellett a GDP 1 százalékát meghaladó kiadáscsökkenés az egyszeri tételeknél, a befektetésekhez kapcsolódó társasági adókedvezmények egy részének „kimúlása”, és a 2007-ben megindult folyamatok (például: fehéredés) tehetetlenségi ereje, továbbélése.

7. A külpiazi kereslet csökken a Magyarországon előállított exporttermékek iránt, ugyanakkor bővülésnek indul a belföldi kereslet, ami magával húzza az importot. Az idei évben kiesnek a tavalyi egyedi, külkereskedelmi egyenleget javító tényezők, mint a megugró gabonaexport és az energiahordozó-árak visszaesése. Exportunk növekedése éves szinten két számjegyű maradhat, de az ütem jelentősen – 10 százalékra – lassul. A kivitel fő hajtóereje továbbra is a gépipar külpiazi értékesítése marad. Importunk dinamikája az exportütemnél kevésbé, de visszaesik, és 9,5 százalékot tehet ki. A külkereskedelmi mérleg egyensúllyal zár, amely teljesen új jelenség a magyar gazdaság legújabb kori történetében.

8. A folyó fizetési mérleg hiánya 2008-ban 5,3 milliárd euróra emelkedik, ami az euróban is növekvő magyar GDP-nek továbbra is az 5 százalékát teszi ki. A tökemérleg 1,3 milliárd euróra duzzadó aktívuma mellett a külső finanszírozási igény a GDP 3,8 százalékára süllyed, ami elfogadható egyensúlyi helyzetet jelent a magyar gazdaság számára.

9. A fizetési mérlegben regisztrált idegenforgalmi bevételek nagyjából a tavalyi szinten maradnak, a kiadások viszont 7 százalékkal emelkednek. Ennek eredőjeként a turizmus pozitív egyenlege tovább csökken, s alig meghaladva a 2005. évi értéket, mindössze 1,2 milliárd eurót tesz ki.

10. A lakosság hitelfelvétele kisebb mértékben nő, mint a pénzügyi megtakarítása, aminek eredőjeként a háztartások nettó megtakarítása a GDP arányában kissé emelkedik, és elérheti a 2 százalékot. A kissé javuló növekedési kilátásokra tekintettel 2008-ban várhatóan valamelyest erősödik a vállalatok beruházási hajlama, ami a hiteligény növekedésével járhat együtt. Prognózisunk szerint a vállalati szektor hitelállománya 2008-ban csak szerény mértékben bővül, nettó hitelfelvétele kissé meghaladja a GDP 2 százalékát. A háztartások nettó megtakarítása csaknem fedezi a vállalati szektor belföldi hiteligényét, tehát a külső finanszírozási igény az államháztartási hiány csökkenésével párhuzamosan mérséklődhet.

11. A bruttó bériáramlás a megállapodások felső határát a versenyszférában kissé meghaladja. A nettó keresetek dinamikája pedig valamivel magasabb lesz a bruttó béremelkedésénél. A reálkeresetek 1,5 százalékkal nőhetnek.

12. Az ipar belföldi értékesítési árainál a kiugró energiaár-nyomás következtében az infláció erősödik. A 10 százalék feletti belföldi értékesítésiár-emelkedés az enyhén növekedést jelző exportárindexszel együtt a 2007. évit lényegesen meghaladó mértékű ipari termelőiárszint-emelkedést fog jelezni.

13. A fogyasztói inflációt 6 százalékra prognosztizáljuk az esztendő átlagában. Az éven belüli drágulás is kisebb lesz a 2007-ben bekövetkezettnél; a decemberi árindex 4,5 százalékos árszínvonal-emelkedést fog várakozásunk szerint jelezni.

14. A március végén bekövetkezett 50 bázispontos kamatemelés után az év első felében további kamatemelést már nem prognosztizálunk. A második félévben, amennyiben nem romlanak, hanem – várakozásunknak megfelelően – javulnak a hazai inflációs kilátások, és 2009 végére reálisnak látszik a 3 százalékos cél megközelítése, hasonló mértékű kamatsökkentésre kerülhet sor. Így az év végére újból visszaállhat a 7,5 százalékos kamatszint. Az év folyamán emelkedő hitelkamatokat és a második félévben enyhén mérséklődő betéti kamatokot valószínűsítünk.

15. A forint árfolyamának ideai alakulása szempontjából közömbösnek tekinthető a sáv eltörlése, hiszen az igen alacsony nemzetközi kockázatvállalási hajlandóság mellett nincs kilátás a magyar valuta túlzott megerősödésére. A forint változatlanul a leginkább veszélyeztetett valuták között marad. Amennyiben a jelzáloghitelválság utóhatásaként újabb, az európai bankrendszereket is érintő, komolyabb veszteségek lépnek fel, inkább a forint gyengülésével kell számolni. Mindezen veszélyek ellenére nem tartjuk valószínűnek, hogy a hazai valuta tartósan és erősen meggyengülne; az év végére 260 forint körüli eurót prognosztizálunk.

16. A Fed erőteljes kamatmérséklő politikája miatt a dollár érdemi visszaerősödésére a közeljövőben nem számíthatunk, de lassú felépülése az év második felétől beindulhat. Prognózisunk szerint az euró keresztárfolyama a dollárral szemben az év végéig 1,4-re mérséklődik, így az év végére 185 forintra erősödik a dollár árfolyama.

17. A nettó kibocsátás alapján az iparban enyhe dinamikamérséklődést prognosztizálunk. Az export még mindig 10 százalék felett növekedhet, de a belföldi eladások üteme is csökken. A termelés szerkezetében jelentős elmozdulás nem valószínűsíthető: a húzóerő továbbra is a gép- és járműipar, valamint a kisebb súlyú vegyipar, ezen belül is a gumiipar nagyvállalatainak kivitele lesz. A piac további szűkülésével kell szembenéznie a könnyűipari ágazatok többségének, elsősorban a textiliparnak.

18. Az építőiparban megállhat a visszaesés. Az ágazat a tavalyi alacsony bázison enyhe elmozdulást mutathat. A közösségi építések elsősorban az uniós támogatások felhasználása miatt némileg emelkedhetnek, az épületek építése pedig főként a lakáspiac javulása miatt bővíthet. Az ágazat egészében 1 százalékos kibocsátás-emelkedést prognosztizálunk.

19. A szántóföldi növénytermelés volumene átlagos időjárási körülmények között legalább 25 százalékkal meghaladja a 2007. évit. Az állattenyésztés kibocsátása viszont – a magas takarmányárak miatt – legalább 5 százalékkal kisebb lesz.

Az intenzív kertészeti termelés növekedésére nem lehet számítani. Ugyanakkor a gyümölcsösök termelésének 20 százalékos bővülése remélhető. Így összességében a mezőgazdasági termelés 18-20 százalékos 2008. évi növekedése tűnik valószínűnek, a tavalyi nagyon kedvezőtlen időjárású év után. A mezőgazdasági jövedelmek emelkedése azonban a termelési többletből korántsem következik, mert a növényi termékek árai a termelés bővülésénél nagyobb mértékben eshetnek vissza.

20. A kiskereskedelem jelentős forgalomvesztése először stagnálásba, majd az év második felében enyhe növekedésbe fordul. Az év egészében visszafogott, az európai uniós módszertannak megfelelő kiskereskedelmet tekintve 1,2 százalékos, a teljes kiskereskedelemben 1,9 százalékos növekedés prognosztizálható.

21. A hazai bankpiacon tovább erősödik a verseny az új ügyfelek megnyeréséért, ami a mind költségesebb reklámhadjárat és direkt marketing mellett elsősorban az akciós termékek eladásában ölt testet. A bankok egyre inkább kénytelenek lesznek régi kuncsaftjaik megőrzése érdekében is lépni, ami a szolgáltatások minősége mellett a sztenderd árakban is erősíti a versenyt. Mindez önmagában is költségnövelő, illetve bevételmérsklő tényező. Ehhez párosul, hogy az ügyfélkör szélesedése az ügyfélminőség romlásával is együtt jár, különösen egy olyan időszakban, amelyet nem jellemez a jövedelmek dinamikus növekedése. A gyengébb hitelképességű ügyfelek arányának megnövekedése nemcsak a lakossági, hanem a vállalati körben is jellemző tendencia, ami a hatóságok által előírt hitelbírálati és tőkekövetelmények szigorodásával együtt további jövedelemcsökkentő tényező lehet.

22. 2008-ra az állami vagyonkezelés szervezeti kereteinek, vagyonleltárának kialakítását, vagy legalábbis e folyamatok elindítását várjuk, és már csak ezért is kevés privatizációval számolunk. A vagyonkezelés előtérbe helyezését hangoztató nyilatkozatokra rácáfoló, váratlanul meghirdetett új tulajdonosi program eljárásrendje és pénzügyi keretei egyelőre kidolgozatlanok, az eddig szóba hozott célvállalatok pedig nem teljesítik a gyors tőzsdei bevezetés feltételeit. Ezért jelentős lépésekre az idén ennek a programnak a keretében nem számítunk.

23. Az állami támogatások területén a kisvállalkozásokat segítő hitel- és garanciaprogramok elindulását, a nagybefektetői kedvezmények fenntartását várjuk. Az uniós támogatások néhány nagy infrastrukturális program brüsszeli elfogadtatásával és a pályázati döntések körének kiterjedésével, a folyósítások elindulásával magasabb sebességfokozatra kapcsolhatnak, de a forrásbeáramlás még ebben az évben is visszafogott marad.

24. A piacnyitásban 2008 legérdekesebb fejleménye a villamosenergia-ipari liberalizáció indulása és az új gáztörvény előkészítése. Az alapanyagárak emelkedése, a keresleti piac, az európai és hazai piacszerkezetek és szabályozási megoldások miatt az energetikai verseny és ennek hatására az árcsökkenés esélyei a közeljövőre sem biztatóak, bár az MVM pozíciójának megingatása kedvező irányú változásokat indíthat el.

A Pénzügyminisztérium elemzése és prognózisa¹

HARASZTI KATALIN

JAVULÓ EGYENSÚLY, BIZONYTALAN NÖVEKEDÉSI KILÁTÁSOK,
ÉLÉNKÜLÉSRE UTALÓ JELEK AZ ÉV ELEJÉN

2007-ben a magyar gazdaság külső és különösen belső egyensúlya határozottan, a várakozásokat és a konvergenciaprogram előirányzatát jelentősen túlszárnyalva javult. Az államháztartás eredményszemléletű GDP-arányos hiánya az előirányzott 6,8 százalékkal szemben 5,5 százalékon teljesült, ami az előző évhez képest több mint 3,5 százalékpont (az elsődleges egyenlegben közel 4 százalékpont) egyenlegjavulást jelent. Az egyenlegjavulás közel fele a kiadás/GDP-arány csökkenéséből származott, az elsődleges kiadások a GDP-től jóval elmaradva, mindössze 2,5 százalékkal nőttek. Ezen belül a folyó működési kiadások (munkavállalói jövedelem, dologi kiadások) kismértékben, a beruházások – az előző évi kiugró szinthez képest – jelentősen csökkentek, míg a pénzbeli társadalmi juttatások 8,5 százalékkal emelkedtek. A kormányzati szektor bevételei a GDP arányában 2 százalékponttal emelkedtek, ezen belül az adó- és járulékbévételek emelkedése 2,5 százalékpontot tett ki. A bevételek növekedésében az adószabályok változása mellett szerepe volt a gazdaságban megfigyelhető fehéredésnek és az ellenőrzések szigorításának is.

Az államháztartásban végrehajtott nagymértékű egyensúlyjavítás törvényszerűen tükröződött a gazdasági növekedés tavaly tapasztalt lassulásában. Az ESA-egyenlegek alapján becsülve az államháztartás közvetlen keresletszűkítő hatása a GDP 3 százalékat is meghaladta 2007-ben. A kormányzati kiadások visszafogása a közösségi fogyasztás, a természetbeni juttatások és az állami beruházások negatív növekedési hozzájárulásán keresztül jelentős részben magyarázta a GDP belföldi felhasználásának visszaesését. Ugyanakkor az erőteljesen visszaeső lakossági reáljövedelem ellenére csak mérsékelten csökkent a háztartások fogyasztási kiadása, a lakosság a tavalyi év folyamán fogyasztása „simítására” törekedett. Az MNB adatai szerint a háztartások nettó finanszírozási képességének GDP-hez viszonyított aránya a 2006. évi 3,4 százalékról 2007-ben 1,7 százalékra esett vissza. Összességében a GDP 2007-ben csak 1,3 százalékkal emelkedett, lényegesen alulmúlva a konvergenciaprogram 2,2 százalékos előrejelzését és a kutatóintézetek ez utóbbit meghaladó évvél ezelőtti várakozását.

¹ A cikk a Pénzügyminisztérium 2008 áprilisában publikált „Tájékoztató a gazdasági és pénzügyi folyamatokról” című kiadványa alapján készült.

A belföldi kereslet negatív növekedési hozzájárulását jelentős mértékben ellensúlyozni tudta a külkereskedelem pozitív teljesítménye. Az igen kedvező nemzetközi konjunktúrának köszönhetően az export dinamikusán nőtt. Az áruexport közel 16 százalékos növekedésében jelentős szerepe volt az új EU-tagállamokba irányuló kivitel 26,5 százalékos bővülésének, de az EU-n kívüli országok szerepe is felértékelődött. A gyenge belföldi kereslet mellett az import csak visszafogottan emelkedett, annak ellenére, hogy a Gripen gépek beszerzésének második üteme 2007-re esett. Összességében az áruforgalmi egyenleg több mint 2 milliárd euróval javult, messze felülmúlva a várakozásokat. A szolgáltatásokkal együtt a reálgazdasági tranzakcióknak alapvető szerepük volt abban, hogy tavaly nemcsak a belső, hanem a külső egyensúly is számottevően javult. Bár a jövedelmek passzívuma jórészt a Magyarországon befektetett közvetlen külfölditőke-befektetések magas állománya után járó tulajdonosi jövedelmekkel összefüggésben romlott, a folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában 1,1 százalékponttal lett alacsonyabb a 2006. évinél, és így a GDP 5 százalékára csökkent. Mivel a tőkemérleg egyenlege a bázisidőszakhoz képest nagyobb aktívumot mutatott, a külső finanszírozási szükséglet a folyó deficitnél jobban, 1,3 százalékponttal a GDP 4 százalékára csökkent 2007-ben.

A kiigazító intézkedések hatása a munkaerőpiacon is megjelent. A költségvetési szektort érintő karcsúsítás következtében 2007 végére a szektorban alkalmazottak száma 716 ezerre olvadt, éves átlagban a csökkenés elérte az 5 százalékot. Az év első felében a versenyszektor és a nonprofit szféra még fel tudta szívni a közszférából elbocsátottak egy részét, a második félévben azonban a romló konjunktúra hatására már a versenyszférában is csökkent a létszám. A munkanélküliségi ráta éves átlagban egy tizeddel alacsonyabb volt a 2006. évinél, de az utolsó negyedévben már újra emelkedett.

A nemzetgazdasági bruttó átlagkeresetek összességében 8 százalékkal nőttek 2007-ben. Ezen belül a versenyszférában az év első felében csaknem minden hónapban 10 százalék feletti volt a növekedés. A kétszeres minimálbér utáni járulékfizetés, illetve a fokozottabb ellenőrzések következtében megindult fehéredés a versenyszektor 9,1 százalékos éves növekedéséből körülbelül 1,5-2 százalékpontot magyarázott. Ez a hatás különösen a hagyományosan feketén-szürkén foglalkoztató ágazatokban – építőipar, kereskedelem, vendéglátás, ingatlanügyletek – volt megfigyelhető 2007 harmadik negyedévéig. Szeptembertől a fehéredés hatása már kifutni látszik, azóta a rendszeres keresetek már újra egy számjegyű növekedést mutatnak, és újra a nagyobb vállalatok bérnövekedése az erőteljesebb. A nemzetgazdaság egészében a nettó keresetek 2,8 százalékkal nőttek, így a reálkeresetek 4,8 százalékkal csökkentek 2007-ben.

A fogyasztói árak 2007-ben éves átlagban 8 százalékkal nőttek, a decemberi inflációs ráta a márciusi 9 százalékos csúcs és a szeptemberi 6,4 százalékos mélypont után 7,4 százalék volt. Az infláció érdemben nőtt 2006-hoz képest, de a növekedés jelentős része a maginflációs körön kívülről jött. A költségvetési egyenleg

javítását célzó egyes intézkedések (például a kedvezményes áfakulcs megszüntetése) 2006 második felétől, az ár- és támogatási rendszerekben jelenlévő feszültségek és torzulások kiküszöbölését, csökkentését célzó kormányzati intézkedések pedig 2007 elejétől emelték tovább az átlagos drágulási ütemet. Időközben a térség kedvezőtlen időjárási viszonyai miatt bekövetkező mezőgazdasági kínálati elégtelenség és az agrártermékek iránti növekvő nemzetközi kereslet miatt jelentősen nőttek a mezőgazdasági termelői, felvásárlói árak, ami az élelmiszerek árán keresztül érdemi inflációs többletet jelentett. A magasan beálló energia- és nyersanyagárak az eurózóna inflációját is jelentősen emelték, aminek a hatása az idei évet sem kíméli.

Míg 2007-ben az előrejelzések készítésénél a fő bizonytalansági tényezőt az jelentette, hogy a gazdaság szereplői milyen választ fognak adni a kiigazító intézkedésekre, 2008-ban a világgazdasági folyamatok alakulása jelenti a legnagyobb kockázatot. Vajon milyen mély lesz és mennyi ideig tart a pénzügyi válság, recesszióba sodorja-e az amerikai gazdaságot, és mindennek mekkora hatása lehet az Európai Unió országaira? Egyelőre annyi látszik biztosan, hogy az EU gazdasági teljesítménye érzékelhetően gyengült, 2007 utolsó negyedében a fogyasztás lassulása miatt a GDP negyedéves növekedése 0,5 százalékra esett vissza. Mindeközben a beruházások jelentős növekedése továbbra is fennmaradt a magas kapacitáskihasználtság és a nem pénzügyi vállalati szféra jelentős profitabilitása miatt. A nemzetközi konjunktúra kedvezőtlen jelei hatására az Európai Bizottság februári előrejelzésében 0,4 százalékponttal, 2 százalékra csökkentette az EU-27 növekedési kilátásait 2008-ra.

A magyarországi előrejelző intézetek is lefelé módosították növekedési előrejelzéseiket az elmúlt hetekben, a Pénzügyminisztérium is ilyen irányú változást jelentett be: a konvergenciaprogramban szereplő 2,8 százalékról 2,4 százalékra mérsékelte az idei évre várható növekedési prognózist. Az előrejelzés módosítása mögött egyértelműen a kedvezőtlenebb külső konjunktúra, főbb exportpiacaink növekedésének bizonytalansága áll. Legfontosabb partnerünk, Németország esetében az idei növekedési kilátásokat 0,5 százalékponttal, 1,6 százalékra mérsékeltek. Ugyanakkor Magyarország exportkilátásait valamelyest javíthatja, hogy az eurózónán kívüli, az EU-átlagnál gyorsabban növekvő tagállamokban jelentős gazdasági növekedés volt tapasztalható 2007-ben, és az idei évre is erőteljes bővülés várható ezekben az országokban. Mindezek figyelembevételével a konvergenciaprogramban szereplő exportbővülési ütem várhatóan 1,5 százalékponttal alacsonyabban, 11,5 százalékon teljesülhet 2008-ban. Egyelőre az év első két hónapjára rendelkezünk adatokkal, ezek az áruexportra 18-19 százalékos volumennövekedést mutatnak. Előrejelzésünknek így tehát felfelé mutató kockázata is lehet.

A külkereskedelmi egyenleg javulásának tavalyi mértéke várhatóan nem ismétlődik meg, de 1 milliárd euróval 2008-ban is javulhat az egyenleg. Az import növekedésének ütemét némileg csökkenti, hogy a tavalyi bázisban szereplő Gripenvásárlás befejeződött, emeli ugyanakkor, hogy a belföldi felhasználás előrejelzésünk szerint idén már 1 százalékkal növekedhet. A vártnál lassabban mérséklődő

infláció és a versenyszféra előzetesen elképzelnél erőteljesebb létszám-alkalmazkodásának hatására a lakosság reáljövedelme és így fogyasztása csak mérsékelten, de már emelkedhet. A kiigazító intézkedések folytatódnak, így a kormányzati fogyasztás az idei évben is csökken, de a visszaesés mértéke már nem lesz számottevő. 2008-ban a gazdasági szektorok beruházási kilátásai is javultak 2007-hez képest. A vállalatok beruházási tevékenységét továbbra is támogatja a külső kereslet és a kapacitások szűkössége. Ugyanakkor a pénzügyi turbulenciák miatt kialakult bizonytalanság nyomán emelkedő globális kamatfelárak a finanszírozási források drágulásához vezethetnek. A háztartási szektor beruházásait meghatározó lakásépítésben még az idén nem várható érdemi fellendülés, de a növekvő uniós források és a gyorsforgalmi úthálózat folyamatos bővítése (részben PPP-konstrukció keretein belül) az állami beruházások élénkülését vetítik előre. 2008 egészében már 4 százalékos körüli beruházási dinamika valószínűsíthető.

A GDP tavalyhoz képest erőteljesebb növekedését a termelési oldal is visszaigazolni látszik. Az ipari termelés tavaly is dinamikusan, 8,1 százalékkal növekedett, az év végén azonban megtorpanás látszott, amelynek egyedi okai voltak (típusváltás az egyik járműgyárban). Az első két hónapban újra közel 10 százalékos növekedést mutatnak az adatok, ami – bár az időszak még nagyon rövid – pozitív jelnek tekinthető. Ugyancsak kedvező lehet, hogy az építőipar igen rossz termelési adatai mellett a szerződésekkel biztosított időszak már elmozdult a historikus mélypontról, a második félévtől indulva az EU-támogatásokhoz kapcsolódó beruházások révén már akár 5-6 százalékos termelésbővülés is lehet. Egyelőre a mezőgazdaságot tekintve sincs semmi jel arra, hogy legalább átlagos termést ne lehessen betakarítani. A nem piaci szolgáltatásoknál az állam visszafogó hatása biztosan mérséklődik, a piaci szolgáltatásoknál pedig várhatóan hatni fog a lakosság jövedelmének kedvezőbb alakulása.

A foglalkoztatottak számában ebben az évben még nem várható emelkedés. A költségvetési szektorban lassuló ütemben, de még folytatódik a létszámcsökkenés, a versenyszektorban pedig stagnálásközeli állapotra lehet számítani. Ennek oka, hogy a belföldi kereslet még csupán moderáltan emelkedik, amely továbbra is kedvezőtlenebb profithelyzetet eredményezhet a belső piacra termelő feldolgozóipari, valamint a non-tradeable (kereskedelmi forgalomba nem kerülő) szektorokban, ami ezen ágazatokban további munkakereslet-szűküléssel járhat.

A bruttó átlagkeresetek várakozásaink szerint 7 százalékos körüli emelkedés várható. A versenyszektorban az OÉT-bérajánlás (5–7,5 százalékos) felső határa körüli béremelés valószínű, ami közel 1 százalékos reálbér-növekedést biztosít az itt dolgozóknak. A költségvetési szektorban a szakszervezetekkel kötött megállapodás szerinti nulla reálbér kb. 6,2 százalékos béremelés mellett valósulhatna meg.

Az év első hónapjaiban az inflációs ráta folyamatosan mérséklődött, negyedéves átlagban 6,9 százalékos volt. Ez alacsonyabb, mint 2007 bármely negyedéve. Az elmúlt időszak inflációs sokkjainak első hulláma lecsengett vagy lecsengőben

van. Nem szűnt meg ugyanakkor az egyes nemzetközi ártendenciákból (energia- és nyersanyagdrágulás, élelmiszerek gyors áremelkedése) fakadó inflációs nyomás. Mindezek fényében az infláció decemberre 4,5 százalékos körüli mértékre csökkenhet, éves átlagban várható értéke pedig megközelíti a 6 százalékos mértéket. Az infláció lassulása ugyan mérsékeltebb, mint ahogy a konvergenciaprogramban szerepelt, de ez a lassulás egy növekvő nemzetközi inflációs környezetben következik be.

A külső és belső egyensúly 2008-ban tovább javul. Az államháztartás hiánya a konvergenciaprogramban kitűzött célnak megfelelően az idén további 1,5 százalékponttal, a GDP 4 százalékosára csökken. Az első negyedévi kedvező pénzforgalmi adatok – figyelembe véve a makrogazdasági prognózis változásait is – arra utalnak, hogy a 4 százalékos előrejelzés tartható. A jövedelemcentralizáció ebben az évben már nem növekszik, de a kiadások továbbra is a GDP-től elmaradva bővülnek, így a kormányzat növekedési hozzájárulása még az idén is enyhén negatív marad. A kiigazítás „orrnehéz” jellegét tükrözve az államháztartás keresletszűkítő hatása a tavalyinál már kisebb lesz, a GDP 0,5–1 százaléka közötti mértékűre becsülhető.

A folyó fizetési mérleg egyenlege is várhatóan tovább javul, bár a tavalyinál kisebb mértékben, körülbelül a GDP 4,5 százalékosára. A javulás a kedvezőbb reálgazdasági tranzakciók miatt következik be. A külső finanszírozási igény a GDP arányában 1 százalékponttal javulhat, amelynek oka az Európai Unióból jövő tőketámogatások emelkedése.

Összességében az idei év kockázatai nem az egyensúlyi, hanem inkább a növekedési oldalon vannak, a fő bizonytalanságot a világgazdasági környezet jelenti. Ha a válság nem lesz mély, a magyar gazdaság növekedése akár pozitív irányban is meglepheti az elemzőket, de egyelőre az ellenkező irányú folyamatokat sem lehet kizárni.

Makrogazdasági mutatók és előrejelzések

Megnevezés	2007 (tény)	ECOSTAT	GKI Gazdaságkutató Zrt.	GKM	Kopint-Tárki Zrt.	MNB	Pénzügykutató Zrt.	Pénzügy- minisztérium
		2008	2008	2008	2008	2008	2008	2008
GDP aggregátumok reálnövekedése (%)								
GDP összesen	1,3	2,5	2,5–3,0	2,0–2,5	2,2	2,0	2,3	2,4
GDP belföldi felhasználása	–0,3	1,5	1,7	1,0–1,5	0,5	0,8	1,0	1,0
Lakossági fogyasztás	–2,1	0,4	1,0	(–0,1)–0,4	0,0	0,0 ⁴ (0,4)	1,0	0,5
Állóeszköz-felhalmozás	1,0	4,2	4,0	3,0–4,0	3,0	3,5	3,0	4,0
Export (áru + szolgáltatás)	14,2	11,2	10,0	10,0–12,0	10,8	10,5	10,0	11,5
Import (áru + szolgáltatás)	12,2	10,1	9,0	9,0–11,0	9,0	9,4	9,6	10,0
Fogyasztóiár-index éves átlaga (előző év azonos időszaka = 100)	8,0	6,0	6,0–6,5	5,8–6,0	6,0	5,9	6,0	5,9
Fogyasztóiár-index: dec/dec. (előző év azonos időszaka = 100)	7,4	5,3	5,0	4,5–5,0	5,1	4,7 ⁵	4,9	4,5–5,0
Folyó fizetési mérleg egyenlege (a GDP százalékában)	–5,0	–5,0	–4,7	(–3,5)–(–4,0)	–4,5	–4,7	–5,0	–4,5
A folyó fizetési és a tökélmérleg együttes egyenlege (a GDP százalékában)	–4,0	–3,6	–3,3	(–2,0)–(–3,0)	–3,6	–2,9	–3,8	–2,9
Külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	–0,3	0,1	0,0	(–0,2)–0,3	–1,0	Nem publikált	0,0	0,5–1
Közvetlen tőkebefektetés tulajdonosi hitelek nélkül (milliárd euró)	4,2	3,9	4,0	4,0–5,0	3,2	–	3,6	kb. 5,0

Megnevezés	2007 (tény)	ECOSTAT	GKI Gazdaságkutató Zrt.	GKM	Kopint-Tárki Zrt.	MNB	Pénzügykutató Zrt.	Pénzügy- minisztérium
		2008	2008	2008	2008	2008	2008	2008
Államháztartás egyenlege a GDP százalékában (ESA-95 szerint) ¹	-5,5	-3,9	-3,9	-	-4,0	-4,0 ⁶	-4,0	-4,0
MNB jegybanki alapkamat év végén	7,5	7,5	7,0-7,5	-	8,25	-	7,5	-
A forint/euró árfolyama (évi átlag)	251	256	257	-	260	256 ⁷	259	258 ⁷
Bruttó átlagkereset változása (%)	8,0	7,6	7,7	7,0-7,5	7,5	6,8	7,1	7,0
Foglalkoztatási arány (15-64 éves korosztály) (%) ²	57,3	57,0	57,3	56,5-57,0	-	57,0	-	57,2
Foglalkoztatási arány (15-74 éves korosztály) (%) ²	50,9	-	50,9	50,0-50,5	49,5	50,7	50,8	50,8
Alkalmazottak számának változása (%) ³	-1,1	-1,5	-1,0	(-1,0)-(-1,5)	-1,0	-0,6	-1,2	-0,3
Munkanélküliség rátája, évi átlag ²	7,4	7,6	7,7	7,8-8,0	8,1	Nem publikált	7,7	7,4-7,7

Megjegyzések a táblázat adataihoz:

¹ Magán-nyugdíjpénztárakba történő befizetések figyelembevétele nélkül.

² A KSH Munkaerő-felmérés szerint.

³ A KSH Intézményi munkaügyi statisztika adatai szerint.

⁴ Természetbeni transferekkel együtt. Zárójelben a háztartások fogyasztási kiadásait jeleztük.

⁵ 2008. negyedik negyedévére vonatkozó prognózis.

⁶ Az MNB „Jelentés az infláció alakulásáról” című kiadványának 2007. novemberi adata.

⁷ Technikai feltevés.

Piaci szerkezet, megnyilvánuló komparatív előnyök és külkereskedelmi versenyképesség a magyar élelmiszeriparban

FERTŐ IMRE

A cikk a versenyképesség és a verseny intenzitása közötti kapcsolatot vizsgálja 1995 és 2003 között a magyar élelmiszeriparban a megnyilvánuló komparatív előnyök és a külkereskedelmi versenyképesség különböző mutatóit alkalmazva. Eredményeink szerint a piaci koncentráció ellentmondásos hatást gyakorol az ár- és minőségi versenyképességre, illetve a komparatív előnyökre. Hasonló eredményre jutottunk a külföldi tőkebefektetések és a külpiaci versenyképesség közötti kapcsolat különböző mutatóit elemezve. Egy ágazat külkereskedelmi nyitottsága ugyanakkor jótékony hatással van annak versenyképességére. Érdekes módon az ágazatspecifikus változók (ágazati átlagbér, a szakképzetlen munkaerő aránya) nem befolyásolták szignifikánsan a külpiaci versenyképességet. Eredményeinket csak óvatosan szabad értelmezni, mivel azok érzékenyek a versenyképesség és a komparatív előnyök különböző mutatóira. További kutatások szükségesek a piaci szerkezet és a nemzetközi versenyképesség közötti kapcsolat felderítésére

Journal of Economic Literature (JEL) kód: L10, Q12.

Az elmúlt évtizedben átfogó változások indultak meg világszerte az élelmiszerláncok minden szintjén. Szerkezeti átalakulások mentek végbe az élelmiszerkereskedelemben és az élelmiszeriparban éppúgy, mint a mezőgazdasági termelésben. Az élelmiszerekkel kapcsolatos növekvő fogyasztói igények mind mennyiségi, mind minőségi értelemben erőteljes befolyást gyakoroltak nemcsak az élelmiszerláncok szervezeti rendjére és piacszerkezetére, hanem a jövedelmek elosztására az élelmiszerláncon belül is. A piac növekvő telítődése és az erősödő koncentrációs folyamatok az élelmiszerkereskedelemben várhatóan a verseny további éleződéséhez vezetnek az élelmiszerlánc különböző lépcsőin. Az élelmiszerfeldolgozásban és -kereskedelemben meglévő piaci erőfölénnyel együtt ez a két tényező várhatóan további nyomás alá helyezi a mezőgazdasági árakat és jövedelmeket. Elsősorban

Fertő Imre, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.
E-mail cím: fert@econ.core.hu

attól függ az, hogy a mezőgazdasági termelés képes lesz-e fenntartani vagy esetleg javítani relatív helyzetét az élelmiszerláncon belül, hogy a piaci lánc következő lépcsőjén lévő vállalatok mennyire képesek kihasználni piaci erejüket. Noha a piaci erőfölény vizsgálatának fontosságát az élelmiszerlánc mentén már régóta felismerte a nemzetközi irodalom (*McCorriston*, 2002, *Sexton*, 2000), a téma fontossága messze nem tükröződik a publikációk számában. Valójában az élelmiszer-gazdaságban előforduló piaci erőfölény vizsgálata elsősorban az Egyesült Államokra koncentrálódik (*Sexton–Lavoie*, 2001), hasonló jellegű kutatások az Európai Unióban (*Wilhelmsson*, 2006) meglehetősen ritkák.

A korábbi kutatások a piaci erőfölény hatását az élelmiszerláncon belül vagy annak egy adott szintjén, illetve a nemzetközi piacon vizsgálták. Ebben a tanulmányban a fentiekől eltérően vetjük fel a piaci erőfölény lehetséges következményeit. Vizsgálatunk arra keresi a választ: hogyan befolyásolja egy adott ágazat piacszerkezete annak nemzetközi versenyképességét? Egy kis nyitott ország számára a piaci szerkezetnek és a nemzetközi versenyképességnek két fontos politikai következménye van. Az első a piaci erőfölénnyel való visszaélésekhez kapcsolódik, amely releváns lehet a hazai élelmiszeripar jelenlegi piaci szerkezete mellett. A nemzetközi versenyképesség fontos az élelmiszeripar trösztellenes szabályozása szempontjából, mivel az élelmiszer-kereskedelem egyre koncentráltabbá válik Magyarországon csakúgy, mint Európa más országaiban. A vertikális korlátozások megjelenésének leggyakoribb oka az élelmiszer-gazdaságban az élelmiszer-kereskedelem növekvő koncentrációja. A piaci koncentrációnak viszont fontos következményei vannak a magyar piacon. Gyakran előfordul, hogy az élelmiszer-kereskedelem koncentráltabb, mint az élelmiszeripar. Noha a hazai élelmiszeripar koncentrációja előrehaladott, a magyar vállalatok nemzetközi mércével kicsik ahhoz, hogy az egységes európai piacon vagy a globális exportpiacon versenyezzenek. Fontos kérdés tehát, hogy a hatékony versenypolitika, amely az élelmiszeripart is szabályozza, elfogadja vagy ösztönzi azokat az eszközöket, amelyek ezen ágazatok versenyképességét növelhetik. A döntő kérdés az, hogy az élelmiszeripar szerkezeti átalakulása hogyan befolyásolta annak versenyképességét a nemzetközi piacon.

A cikk célja tehát az, hogy a versenyképesség és a verseny intenzitása közötti kapcsolatot vizsgálja a magyar élelmiszer-gazdaságban. A rendelkezésre álló adatok az élelmiszeripar fontosabb szakágazataira engedik meg az ilyen típusú vizsgálatot. Az elemzés során igyekszünk felderíteni a piacszerkezet, nevezetesen a piaci koncentráció mértéke és a külkereskedelmi versenyképesség közötti kapcsolatot.

A megnyilvánuló komparatív előnyök és a külkereskedelmi versenyképesség mérése

A megnyilvánuló komparatív előnyök koncepcióját eredetileg *Liesner* [1958] vezette be, de *Balassa* [1965] definiálta újra és népszerűsítette, ezért vált Balassa-indexként (B) ismertté az empirikus külkereskedelem elemzésben. A Balassa-indexet széles körűen alkalmazzák annak megállapítására, hogy egy adott országnak van-e vagy nincs megnyilvánuló komparatív előnye a különböző termékcsoportokban vagy szektorokban. A Balassa-indexeket a következőképpen definiálhatjuk:

$$B_{ij} = (x_{ij}/x_{it})/(x_{nj}/x_{nt}),$$

ahol: x reprezentálja az exportot, i egy adott országot, j egy meghatározott terméket, t a termékek egy csoportját, valamint n az országok egy adott csoportját. B a megfigyelt kereskedelem szerkezetén alapul, egy meghatározott termék arányát a teljes hazai exportban veti össze ennek a terméknek egy meghatározott országcsoport exportjában betöltött részesedésével. Ha $B > 1$, akkor megnyilvánuló komparatív előnyről beszélhetünk. Könnyen belátható, hogy a *Balassa*-index kiterjeszhető egy olyan globális mércévé, amely minden terméket (t) és minden országot (n) magába foglal (*Vollrath*, 1991). Esetünkben n az EU-15 országait, t pedig az összes terméket jelöli.

A klasszikus Balassa-indexet (B) számos ok miatt szokták kritizálni. Az első és egyik leggyakoribb kifogás a Balassa- és a hozzá hasonló indexekkel kapcsolatban az, hogy a megfigyelt kereskedelmi szerkezetet eltorzítják a különböző állami beavatkozások és kereskedelmi korlátozások, ezért azok nem reprezentálhatják megfelelően a komparatív előnyöket. Ez különösen igaz a mezőgazdaságra, amely esetében az állami beavatkozás inkább szabály, mint kivétel, ahogy erre már *Balassa* [1965] is rámutatott.

Vollrath [1991] ezért három alternatív specifikációját javasolta a megnyilvánuló komparatív előnyöknek. Az első index az előbbi mércék közül az úgynevezett relatív kereskedelmi előny (relative trade advantage: RTA), amely mind az export-, mind az importoldalra figyelembe veszi. A relatív kereskedelmi előny indexét úgy definiálja, mint a relatív exportelőny (relative export advantage: RXA), amely valójában a Balassa-index, és importoldali ellentétpárjának, a relatív importelőnynek a különbsége (relative import advantage: RMA). A relatív kereskedelmi előny indexét formálisan a következőképpen definiálja:

$$RTA = RXA - RMA,$$

ahol: $RXA = B$ és $RMA = (m_{ij}/m_{it})/(m_{nj}/m_{nt})$,

ahol: m reprezentálja az importot. Ezért

$$RTA = [(x_{ij}/x_{it})/(x_{nj}/x_{nt})] - [(m_{ij}/m_{it})/(m_{nj}/m_{nt})].$$

A hazai és a nemzetközi piaci versenyképesség függ az árversenyképességtől és/vagy a termék minőségétől a kétirányú vagy ágazaton belüli kereskedelemben, valamint a nem árjellegű tényezőktől, amelyek az egyirányú kereskedelemben lehetnek fontosak. Az export- és importegységértékek, valamint a külkereskedelmi mérleg szimultán használata lehetővé teszi, hogy az ár- és a minőségi versenyt elemezzük a külkereskedelemben. A külkereskedelmi forgalmat egy adott termék esetében – az egységértékek közötti különbségek és külkereskedelmi egyensúly alkalmazásával – négy kategóriába sorolhatjuk (Aiginger, 1997 és 1998, Gehlhar–Pick, 2002).

Kategória 1. $TB_{(i,j)} > 0$ (vagy $X_{(i,j)} > M_{(i,j)}$) és $UVD_{(i,j)} < 0$ (vagy $UV_{(i,j)}^x < UV_{(i,j)}^m$),

Kategória 2. $TB_{(i,j)} < 0$ (vagy $X_{(i,j)} < M_{(i,j)}$) és $UVD_{(i,j)} > 0$ (vagy $UV_{(i,j)}^x > UV_{(i,j)}^m$),

Kategória 3. $TB_{(i,j)} > 0$ (vagy $X_{(i,j)} > M_{(i,j)}$) és $UVD_{(i,j)} > 0$ (vagy $UV_{(i,j)}^x > UV_{(i,j)}^m$),

Kategória 4. $TB_{(i,j)} < 0$ (vagy $X_{(i,j)} < M_{(i,j)}$) és $UVD_{(i,j)} < 0$ (vagy $UV_{(i,j)}^x < UV_{(i,j)}^m$),

ahol: a külkereskedelmi egyensúlyt ($TB_{(i,j)}$) a következőképp számoljuk ki:

$TB_{(i,j)} = X_{(i,j)} - M_{(i,j)}$, ahol: $X_{(i,j)}$ az i -edik termék exportja Magyarországról az EU-15 (j) piacaira, $M_{(i,j)}$ az i -edik termék importja Magyarországra az EU-15 (j) tagállamaiból. Az egységértékek közötti különbséget ($UVD_{(i,j)}$) az alábbi módon számoltuk ki:

$UVD_{(i,j)} = UV_{(i,j)}^x - UV_{(i,j)}^m$, ahol: $UV_{(i,j)}^x$ az export egységértéke, amelyet a következő formulával számoltunk: $UV_{(i,j)}^x = X_{(i,j)} / Q_{(i,j)}^x$ és $UV_{(i,j)}^m$ import egységértéke, amelyet a következőképp számoltunk: $UV_{(i,j)}^m = M_{(i,j)} / Q_{(i,j)}^m$. Ezekben a számításokban $Q_{(i,j)}^x$ és $Q_{(i,j)}^m$ az export és az import mennyiségét jelzi Magyarország (i) és az EU-15 (j) között.

A külkereskedelmi egyensúly a sikeres vagy sikertelen versenyt mutatja a külkereskedelemben, míg az export és az import egységértékei az ár- vagy a minőségi versenyt határozzák meg. A négy ár- és minőségi versenykategóriát a kétirányú kereskedelemre alkalmazzuk, mivel ezek kielégítik az egységértékek közötti különbség és a kereskedelmi egyensúly szimultán feltételeit egy adott termék esetében. A kétirányú kereskedelemben az első és a harmadik kategória mutatja a sikeres ár- és minőségi versenyt, és fordítva, a második és a negyedik kategória jelzi a sikertelen ár- és minőségi versenyt.

Megkülönböztetjük az egyirányú kereskedelmet a kétirányú kereskedelemtől. Az egyirányú kereskedelemben két lehetséges eset van: csak egyirányú export vagy csak egyirányú import, amelyet formálisan a következőképpen definiálhatunk (Bojnec–Fertő, 2007a, 2007b):

Csak exportkategória: $TB_{(i,j)} > 0$ (vagy $X_{(i,j)} > 0, M_{(i,j)} = 0$) és $UV_{(i,j)}^m = 0$,

Csak importkategória: $TB_{(i,j)} < 0$ (vagy $X_{(i,j)} = 0, M_{(i,j)} < 0$) és $UV_{(i,j)}^x = 0$.

A versenyképesség és az iparági piaci szerkezet közötti kapcsolatok vizsgálatának nincs elmélete. A következőkben ezért a nemzetközi kereskedelem és ezen belül is a külföldi működő tőkére vonatkozó elméleti és empirikus munkákból kölcsönözzük hipotéziseinket. A továbbiakban azzal a megszorító feltevessel élünk, hogy az exportot meghatározó tényezők hasonló módon befolyásolják a külkereskedelmi versenyképességet is. A piaci szerkezet és az export volumene közötti kapcsolat nem egyértelmű. A hazai piacon lévő monopolhelyzet és az exportpiac közötti kapcsolat egyaránt lehet negatív vagy pozitív. Ha a vállalatok piaci dominanciáját a piaci részesedésükkel mérjük, akkor az export és a piaci szerkezet közötti kapcsolat negatív (*Henderson és szerzőtársai, 1996*). A külföldi tőkebefektetéseknek (FDI) az exportra gyakorolt hatása szintén nem egyértelmű. A nemzetközi irodalom két lehetőséget különböztet meg: az FDI és az export közötti kapcsolat lehet kiegészítő vagy helyettesítő jellegű. Az eddigi empirikus eredmények vegyes képet mutatnak. Az FDI és az export közötti kapcsolat inkább helyettesítő a fejlett országokban (*Gopinath és szerzőtársai, 1999*), míg kiegészítő a fejlett és fejletlen országok esetében (*Marchant és szerzőtársai, 2002*). Egy adott ágazat külkereskedelmi nyitottsága általában pozitív kapcsolatban áll annak exportjával, illetve az ágazatba történő külföldi tőkebefektetéssel. *Makki és társai [2004]* a fejlett országok közötti feldolgozott élelmiszer-kereskedelmet vizsgálva megerősítették mindkét hipotézist. A magasabb munkatermelékenység valószínű, hogy pozitív hatással van az exportra, míg a bérszínvonal hatása nem egyértelmű. A kevésbé humántőke-igényes iparágak inkább az árakon keresztül lehetnek versenyképesek (Kategória 1), míg a magasabban kvalifikált munkaerőt igényelő ágazatok elsősorban a minőségi versenyképesség (Kategória 3) szempontjából lehetnek sikeresek.

A fenti hipotézisek alapján a következő modellt becsültük a versenyképesség, valamint a piaci szerkezet és ágazati jellemzők közötti kapcsolat felderítésére:

$$\text{Versenyképes}_{it} = \beta_1 + \beta_2 CR_{it} + \beta_3 FDI_{it} + \beta_4 TRADE_{it} + \beta_5 PROD_{it} + \beta_6 WAGE_{it} + \beta_7 UNSKILL_{it} + v_i + \varepsilon_{it}$$

ahol: a Versenyképes_{it} az i ágazat külkereskedelmi versenyképességét mutatja t időpontban a megnyilvánuló komparatív előnyök és a külkereskedelmi versenyképesség korábban bemutatott különböző mutatóival. A termékszintű számításokat mindegyik mutató esetében az élelmiszer-ipari szakágazatok szintjére aggregáltuk. Az ismertetett indexek mellett egy aggregált versenyképességi mutatót is definiálunk, amely a sikeres ár- és minőségi verseny, illetve az egyirányú export együttes arányát mutatja a teljes szakágazati külkereskedelemben. Mivel nincs semmilyen elméleti vagy empirikus fogódzónk, a megnyilvánuló komparatív előnyök mutatóinak esetében az átlagot és a mediánt egyaránt alkalmaztuk. A külkereskedelmi versenyképesség (sikeres ár- és sikeres minőségi verseny, egyirányú export) és az aggregált versenyképesség (Versenyképes) mutatóinál azok arányát a teljes szakágazati kereskedelemben használtuk függő változóként.

A *CR* az ötvállalatos koncentrációs rátát jelöli, az *FDI* a külföldi tőke aránya a jegyzett tőkében. Az adott szakágazat külkereskedelmi nyitottságát a *TRADE* változó mutatja, amely az import és az export arányát méri a termeléshez viszonyítva. A változó *PROD* a munkatermelékenységet (output/munkaerő) jelöli. Az ágazati bruttó átlagbért *WAGE* változó, míg a fizikai munkások arányát az összes munkaerőhöz viszonyítva az *UNSKILL* változó mutatja.

Az empirikus eredmények ismertetése előtt röviden bemutatjuk az alkalmazott adatbázisokat. A külkereskedelmi adatok az OECD adatbázisából származnak az SITC (Standard International Trade Classification) rendszerben öt számjegyű bontásban USA dollárban. Az export- és importadatokat átranzformáltuk az ISIC négy számjegyű bontásának megfelelően, így a teljes minta 18 élelmiszer-ipari szakágazatot tartalmaz az 1995 és 2003 közötti időszakra. (Lásd a függelékét!) Az egyes szakágazatokra vonatkozó termelési és foglalkoztatási adatok a KSH Ipargazdasági statisztikai évkönyveiből származnak. A termelési és béradatokat reálár-folyamon átszámoltuk dollárra. A piaci koncentrációra, illetve az *FDI*-részesedésre vonatkozó adatok az Agrárgazdasági Kutató Intézetből származnak.

Eredmények

Az eredményeket két lépcsőben ismertetjük. Először a változók közötti kapcsolatokat korrelációs mátrix segítségével elemezzük. Majd később az állandó hatású panelmodellek alapján végzett becsléseink eredményeit mutatjuk be.

Korrelációs elemzés

Az 1. táblázat a külkereskedelmi versenyképesség különböző indexeinek és az ágazati változók korrelációs mátrixát mutatja. A külkereskedelmi versenyképesség különböző mérőszámai és a piaci koncentráció között szignifikáns és negatív kapcsolat van, kivéve az egyirányú kereskedelmet, amely megfelel kiinduló hipotézisünknek. Az *FDI* és a külkereskedelmi versenyképesség között negatív kapcsolat van, azonban ez csak a sikeres minőségi versenyképesség és az aggregált versenyképesség mutatója között szignifikáns. Ez arra utal, hogy az *FDI* és az export közötti kapcsolat inkább egymást helyettesítő jellegű. Egy adott ágazat külkereskedelmi nyitottsága és a külkereskedelmi versenyképesség között pozitív és szignifikáns kapcsolat van, kivéve az egyirányú kereskedelmet. Ez az eredmény szintén megegyezik előzetes várakozásainkkal. Figyelemre méltó, hogy a munkaerő-termelékenység és a külkereskedelmi versenyképesség között negatív korreláció van, ami ellentétes a hipotézisünkkel. Az iparági átlagos bérszint és a külkereskedelmi versenyképesség között szintén negatív kapcsolat van, de ez csak a sikeres minőségi versenyképesség és az aggregált versenyképesség mutatója között szignifikáns. Érdekes módon pozitív és szignifikáns kapcsolat van a képzetlen munkaerő aránya és a külkereskedelmi versenyképesség között minden mutató esetében.

A külkereskedelmi versenyképesség és az ágazati változók korrelációs mátrixa

	Kategória 1	Kategória 3	Egyirányú kereskedelem	Versenyképes	CR	FDI	TRADE	PROD	WAGE	UNSKILL
Kategória 1	1,000									
Kategória 3	-0,124	1,000								
Egyirányú kereskedelem	0,054	0,055	1,000							
Versenyképes	0,482*	0,761*	0,362*	1,000						
CR	-0,255*	-0,328*	-0,031	-0,422*	1,000					
FDI	-0,097	-0,451*	-0,147	-0,466*	0,558*	1,000				
TRADE	0,185*	0,422*	0,110	0,481*	-0,249*	-0,131	1,000			
PROD	0,004	-0,268*	-0,062	-0,234*	0,600*	0,407*	-0,129	1,000		
WAGE	-0,086	-0,259*	-0,107	-0,291*	0,520*	0,457*	-0,198*	0,591*	1,000	
UNSKILL	0,202*	0,327*	0,168*	0,430*	-0,523*	-0,611*	0,134	-0,374*	-0,604*	1,000

Megjegyzés: * 5 százalékos szignifikanciaszint.

A külkereskedelmi versenyképesség alkategóriái között nincs szignifikáns kapcsolat, viszont az aggregált versenyképesség mutatója szignifikáns és pozitív kapcsolatban áll az egyes versenyképességi változókkal. A magyarázó változók esetében a piaci koncentráció és az *FDI* között pozitív és szignifikáns kapcsolat van, ami megerősíti *Jansik* [2001] korábbi eredményeit a magyar élelmiszeriparra. Érdemes megjegyezni, hogy *Giulietti* és szerzőtársai [2004] ezzel ellentétes eredményre jutottak az Egyesült Királyság esetében. A korrelációs együtthatók arra utalnak, hogy az *FDI* szerepe elsősorban azokban az élelmiszer-ipari ágazatokban jelentős, ahol magasabb a termelékenység, az átlagos bérszint és a kvalifikált munkaerő aránya. Hasonlóan pozitív szignifikáns kapcsolat van a piaci koncentráció, a munkatermelékenység, illetve az átlagos bérszint között, míg negatív a korreláció a koncentráció, a külkereskedelmi nyitottság és a képzetlen munkaerő aránya között. A munkatermelékenység pozitív és szignifikáns kapcsolatban áll az átlagos bérszínvonallal, míg ellentétes előjelű a korreláció a képzetlen munkaerő arányával.

2. táblázat

A megnyilvánuló komparatív előnyök indexeinek és az ágazati változók korrelációs mátrixa

	Balassa-index (átlag)	Balassa-index (medián)	<i>RTA</i> (átlag)	<i>RTA</i> (medián)
Balassa-index (átlag)	1,0000			
Balassa-index (medián)	0,0752	1,0000		
<i>RTA</i> (átlag)	0,0466	-0,5239*	1,0000	
<i>RTA</i> (medián)	0,0433	-0,5249*	0,9996*	1,0000
<i>CR</i>	-0,0263	-0,1901*	0,2051*	0,2001*
<i>FDI</i>	-0,0275	-0,0756	0,0365	0,0373
<i>TRADE</i>	0,2654*	0,1022	0,0270	0,0247
<i>PROD</i>	0,2442*	-0,0176	0,0117	0,0100
<i>WAGE</i>	-0,0092	0,0028	0,0430	0,0409
<i>UNSKILL</i>	0,1785*	0,0940	-0,0318	-0,0304

Megjegyzés: * 5 százalékos szignifikanciaszint.

A 2. táblázat a megnyilvánuló komparatív előnyök különböző indexei és az ágazati változók közötti korrelációs együtthatókat mutatja. Meglehető módon a Balassa-index átlaga nincs kapcsolatban a megnyilvánuló komparatív előnyök többi indexével. Ugyanakkor a Balassa-index mediánja és az *RTA*-indexek között szignifikáns és negatív a korreláció, míg az *RTA*-index átlaga és mediánja között szignifikáns és pozitív a kapcsolat. Eredményeinket az 1. táblázattal összehasonlítva meg kell jegyezni, hogy jelentős különbséget figyelhetünk meg a megnyilvánuló komparatív előnyökkel és a külkereskedelmi versenyképesség mutatóival kapott számítások között. Egyrészt, az előbbi esetében sokkal kevesebb a szignifikáns kapcsolat. Másrészt, az *RTA*-indexek és a piaci koncentráció között pozitív és szignifikáns korreláció van. Harmad-

szor, a megnyilvánuló komparatív előnyök és az *FDI* között nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. Végezetül, a Balassa-index átlaga és a munkatermelékenység között pozitív és szignifikáns korrelációt találtunk.

Regressziós elemzés

A kétváltozós korrelációs elemzésről áttérünk a panelmodellbecslések eredményeinek ismertetésére. Azt feltételezzük, hogy paneladataink keresztmetszeti összetevői állandóak, mivel a különböző élelmiszer-ipari szakágazatokat nem véletlenül választottuk ki. Ezért modellünket állandó hatású függvénnyel becsültük meg. A paneladatokról szóló újabb irodalom hangsúlyozza, hogy ezek nagy valószínűséggel jelentős keresztmetszeti függőséget tartalmaznak, amely származhat a közös sokkok és a nem megfigyelhető tényezők jelenlététől, amely végül a hibatag része is lehet (*Baltagi*, 2005). Feltéve, hogy a keresztmetszeti függőséget a közös tényezők jelenléte okozza, de nem korrelálnak a magyarázó változókkal, akkor a standard véletlen hatású vagy állandó hatású becslőfüggvények konzisztensek, de nem hatásosak, és a standard hibájuk torzított lehet. A *Pesaran* [2004] által kidolgozott tesztet alkalmazva úgy találtuk, hogy van keresztmetszeti függőség az adatainkban. Ezt a problémát korrigálva ezért a *Driskoll* és *Kraay* [1998] által kidolgozott eljárást alkalmaztuk becsléseink során.

Az állandó hatású panelbecsléseknek a külkereskedelmi versenyképesség mutatóira vonatkozó eredményeit a 3. táblázat mutatja. Számításaink azt jelzik, hogy a piaci koncentráció negatívan hat a sikeres árversenyképességre (Kategória 1), míg pozitívan hat a sikeres minőségi versenyképességre (Kategória 3). A többi versenyképességi kategória esetében nem szignifikáns a piaci koncentráció hatása. Ez arra utalhat, hogy a piaci koncentráció szempontjából előrehaladottabb szakágazatokban működő vállalatok a mérethozadékból fakadó előnyeiket elsősorban a minőségi termékek piacán tudják érvényesíteni, míg az árverseny szempontjából kevésbé sikeresek. A külföldi működő tőke negatívan hat a külkereskedelmi versenyképességre, ami azt sejteti, hogy az *FDI* és az export közötti kapcsolat inkább egymást helyettesítő. A külkereskedelmi nyitottság pozitívan befolyásolja a sikeres árversenyképességet és az aggregált versenyképességet. A munkatermelékenység hatása pozitív, de igen kicsi a sikeres árversenyképességre és az aggregált versenyképességre gyakorolt hatása. Az átlagos bérszínvonal negatívan hat az egyirányú kereskedelemre, míg a többi kategóriára nincs szignifikáns hatása. A képzetlen munkaerő arányának nincs szignifikáns hatása a külkereskedelmi versenyképességre. (Lásd a 3. táblázatot!)

**Az állandó hatású panelbecslések eredményei
a külkereskedelmi versenyképesség mutatóira**

	Kategória 1	Kategória 3	Egyirányú kereskedelem	Versenyképes
<i>CR</i>	-0,277**	0,616***	-0,099	0,239
<i>FDI</i>	-0,256***	-0,310*	-0,024	-0,590**
<i>TRADE</i>	0,395*	-0,283	0,037	0,150**
<i>PROD</i>	0,000**	0,000	-0,000	0,000**
<i>WAGE</i>	0,000	0,000	-0,000***	0,000
<i>UNSKILL</i>	0,001	-0,001	-0,001	-0,001
<i>CONSTANT</i>	0,287**	0,056	0,180***	0,524***
R^2	0,1100	0,0626	0,0247	0,1278
<i>N</i>	162	162	162	162
<i>F(p érték)</i>	0,000	0,000	0,000	0,000

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

**Az állandó hatású panelbecsléseknek
a megnyilvánuló komparatív előnyök mutatóira vonatkozó eredményei**

	<i>B</i> -átlag	<i>B</i> -medián	<i>RTA</i> -átlag	<i>RTA</i> -medián
<i>CR</i>	-7,147*	0,649	3,882*	3,622*
<i>FDI</i>	3,995***	0,145	-1,003	-1,103
<i>TRADE</i>	5,924**	0,949	2,529*	2,483*
<i>PROD</i>	-0,032*	0,001***	2,330	2,497
<i>WAGE</i>	0,003	0,000***	0,683	0,647
<i>UNSKILL</i>	0,013	0,002	-4,641	-5,821
<i>CONSTANT</i>	5,667*	-0,836	-3,503	-3,203
R^2	0,0841	0,0880	0,0135	0,0129
<i>N</i>	162	162	162	162
<i>F(p érték)</i>	0,000	0,000	0,000	0,000

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Az állandó hatású panelbecslések eredményeit a megnyilvánuló komparatív előnyök mutatóira a 4. táblázat ismerteti. Számításaink szerint a piaci koncentráció negatívan hat a Balassa-indexek átlagára, míg pozitív hatása van az *RTA*-indexekre. A külföldi működő tőke pozitívan befolyásolja a Balassa-indexek átlagát, míg a

többi index esetében nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. Ez az eredmény részben ellentmond korábbi, a külkereskedelmi versenyképességre kapott becslések eredményeinek, és arra utal, hogy az *FDI* és az export közötti kapcsolat inkább egymást kiegészítő. Érvelhetünk úgy, hogy a különbség oka az, hogy a külkereskedelmi versenyképesség kevésbé stabil, mint a komparatív előnyök. A külkereskedelmi nyitottság pozitívan befolyásolja a komparatív előnyök indexeit, kivéve az *RTA*-indexek mediánját. A munkatermelékenység hatása pozitív a Balassa-index mediánjára, és negatív a Balassa-indexek átlagára. Az átlagos bérszínvonal pozitívan befolyásolja a Balassa-index mediánját, míg a többi index esetében nincs szignifikáns hatása. Végezetül a képzetlen munkaerő arányának nincs szignifikáns hatása a megnyilvánuló komparatív előnyök mutatóira.

Összefoglalás

A cikkben a versenyképesség és a verseny intenzitása közötti kapcsolatot vizsgáltuk a magyar élelmiszeriparban. Az elemzés során a megnyilvánuló komparatív előnyök és a külkereskedelmi versenyképesség különböző mutatóit alkalmaztuk. Eredményeink meglehetősen vegyes képet mutatnak. Számításaink szerint a piaci koncentráció negatívan hat a sikeres árversenyképességre, míg pozitívan hat a sikeres minőségi versenyképességre. Ez arra utalhat, hogy a minőségi termékek piacán a nagyobb méretű vállalatok képesek kihasználni a méretgazdaságosságból fakadó előnyöket. A hazai piacon elkényelmesedő nagyvállalatok viszont nem versenyképesek az árelőnyökre épülő piacokon. Ugyanakkor a piaci koncentráció negatívan befolyásolja a Balassa-indexek átlagát, míg pozitív hatása van az *RTA*-indexekre. Ezt részben magyarázhatja a sikertelen importpenetráció a magyar piacokra. A piaci koncentrációnak a versenyképességre és a komparatív előnyökre gyakorolt hatása ellentmondásos. Hasonló eredményre jutottunk a közvetlen működőtőkebefektetések hatását illetően is. Míg a külkereskedelmi versenyképesség mutatói azt sejtetik, hogy az export és az *FDI* között egymást helyettesítő kapcsolat van, addig a Balassa-indexekkel ezzel ellentétes eredményre jutottunk. Egy ágazat külkereskedelmi nyitottsága ugyanakkor jótékony hatással van annak versenyképességére. Ez részben ellensúlyozhatja vagy megerősítheti a piaci koncentráció negatív vagy pozitív hatásait. Összefoglalva, eredményeinket csak óvatosan szabad értelmezni, mivel azok érzékenyek a versenyképesség és a komparatív előnyök különböző mutatóira. További kutatások szükségesek a piaci szerkezet és a nemzetközi versenyképesség közötti kapcsolatok felderítésére.

Irodalomjegyzék

- Aiginger, K. [1997]: The use of unit values to discriminate between price and quality competition. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 21, 571–592. o.
- Aiginger, K. [1998]: A framework for evaluating the dynamic competitiveness of countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 9, 159–188. o.
- Balassa, B. [1965]: Trade liberalization and revealed comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol. 33, 99–123. o.
- Baltagi, B. [2005]: *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley and Sons, New York.
- Bojnec, Š. – Fertő, I. [2007a]: Catching-up process of European enlargement: Hungarian and Slovenian agricultural, food and forestry trade. *Eastern European Economics*, Vol. 45, No. 5, 5–34. o.
- Bojnec, Š. – Fertő, I. [2007b]: Hungarian and Slovenian agro-food trade with three main European Union partners. *Ekonomický Časopis – Journal of Economics*, Vol. 55, No. 4, 345–358. o.
- Driscoll, J. C. – Kraay, A. C. [1998]: Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 80, 549–560. o.
- Fertő, I. – Hubbard, L. J. [2003]: Revealed comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors. *World Economy*, Vol. 26, 247–259. o.
- Gehlhar, M. J. – Pick, D. H. [2002]: Food trade balances and unit values: what can they reveal about price competition? *Agribusiness*, Vol. 18, 61–79. o.
- Giulietti, M. – McCorrison, S. – Osborne, P. [2004]: Foreign direct investment in the UK: evidence from a disaggregated panel of the UK food sector. *Applied Economics*, Vol. 36, 653–663. o.
- Gopinath, M. – Pick, D. – Vasada, U. [1999]: The Economics of Foreign Direct Investment and Trade with Application to the U.S. Food Processing Industry. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 81, 442–452. o.
- Henderson, D. R. – Vörös, P. R. – Hirschberg, J.G. [1996]: Industrial Determinants of International Trade and Foreign Investment by Food and Beverage Manufacturing Firms. In: *Sheldon, I. M. – Abbott, P. C.* (szerk.): *Industrial Organization and Trade in the Food Industries*. Westview Press, Boulder, 197–216. o.
- Ipargazdasági Szisztemikai Évkönyv 1995–2003. KSH, Budapest.
- Jansik Csaba [2001]: *Külföldi működőtőke-befektetések a magyar élelmiszeriparban*. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Liesner, H. H. [1958]: The European Common Market and British industry. *Economic Journal*, Vol. 68, 302–316. o.
- Makki, S. S. – Somwaru, A. – Bolling, C. [2004]: Determinants of Foreign Direct Investment in the Food Processing Industry: A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries. *Journal of Food Distribution Research*, Vol. 35, No. 3, 60–67. o.
- Marchant, M. A. – Cornell, D. N. – Koo, W. [2002]: International Trade and Foreign Direct Investment: Substitutes or Complements? *Journal of Agricultural and Applied Economics*, Vol. 34, No. 2, 289–302. o.
- McCorrison, S. [2002]: Why should imperfect competition matter to agricultural economists? *European Review of Agricultural Economics*, Vol. 29, 349–371. o.
- Pesaran, M. H. [2004]: General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers in Economics, No. 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Sexton, R. J. [2000]: Industrialization and Consolidation in the U.S. Food Sector: Implications for Competition and Welfare. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 82, 1087–1104. o.
- Sexton, R. J. – Lavoie, N. [2001]: Food Processing and Distribution: An Industrial Organization Approach. *Handbook of Agricultural Economics*, Vol. 1, B. Gardner és G. Rausser (szerk.), Elsevier Science, 863–932. o.
- Vollrath, T. L. [1991]: A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 130, 263–279. o.
- Wilhelmsson, F. [2006]: Market Power and European Competition in the Swedish Food Industry. *Journal of Agricultural and Food Industrial Organization*, Vol. 4, No. 1.

Függelék

Az élelmiszer-ipari ágazatok az ISIC 4 számjegyű bontásban

ISIC-kód	Szakágazat
1511	Hús- és halfeldolgozás
1512	Baromfi-feldolgozás
1513	Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás
1514	Növényolajgyártás és -feldolgozás
1520	Tejtermékek gyártása
1531	Malomipari termékek gyártása
1532	Keményítőgyártás
1533	Takarmánygyártás
1541	Sütőipari termékek gyártása
1542	Cukorgyártás
1543	Édesipari termékek gyártása
1544	Tésztagyártás
1549	Máshová nem sorolt élelmiszerek gyártása
1551	Szesz- és szeszesital-gyártás
1552	Bortermelés
1553	Söripari termékek gyártása
1554	Üdítőitalok gyártása
1600	Dohány

Az exportvezérelte növekedés hipotézisének vizsgálata Magyarország vonatkozásában

BAKÓ BARNÁ – SIMON ANDRÁS

*A növekedéelméleti irodalomban kiemelt hangsúlyt kap az export és a gazdasági növekedés kapcsolatának vizsgálata. A kérdés tekintetében nem lényegtelen annak tisztázása, hogy van-e, és ha igen, milyen irányú kapcsolat a két makrováltozó között. Nem eldöntött kérdés továbbá az sem, hogy exportösztönzéssel elérhető-e megfelelő gazdasági növekedés, vagy a két változó egyensúlyi mozgása nincs hatással egymásra. A vonatkozó irodalom minden lehetséges álláspont alátámasztására szolgáltat megalapozottnak vélt eredményeket. Jelen dolgozat célja az export és a gazdasági növekedés Granger-okságának vizsgálata Magyarország vonatkozásában az 1995–2005-ös adatok figyelembevételével. Tekintettel az oksági kapcsolat vizsgálatának – a modellek specifikációjára vonatkozó – érzékenységre, elemzésünket két-, négy-, illetve hatváltozós vektor-autoregresszív (VAR) modell keretében végezzük. Az így nyert eredmények arra engednek következtetni, hogy Magyarország esetében az exportvezérelte növekedés hipotézise ezen adatsorokon nem bizonyul kellően megalapozottnak, sőt éppen ellentétes oksági kapcsolatot mutathatunk ki.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: C32, E13, F43.

Az „exportvezérelte növekedés” kifejezés azt a hipotézist tükrözi, miszerint egy gazdaság növekedése az export nagysága által meghatározott. E kapcsolat léte azonban heves és számos elemzést eredményező vitát váltott és vált ki ma is úgy a fejlődés-, mint a növekedéelméletben. Számos empirikus vizsgálat eredménye e hipotézis elfogadását sugallja, ugyanakkor legalább ennyi elemzés mutat rá a kapcsolat hiányára, vagy éppen az ellenkező, illetve a kétirányú kapcsolat létezésére. Ez utóbbi csoportba tartozó tanulmányok szerint nem az export a gazdasági növe-

* A szerzők köszönetüket fejezik ki *Oblath Gábornak*, *Varga Balázsnak* és a név nélküli opponensnek segítő megjegyzéseikért, hasznos tanácsaikért. Az esetlegesen megmaradt hibákért a felelősség csakis a szerzőket terheli.

Bakó Barna, a Budapesti Corvinus Egyetem tanársegédje.
E-mail cím: barna.bako@uni-corvinus.hu

Simon András, a Budapesti Corvinus Egyetem tanársegédje.
E-mail cím: revelation.principle@gmail.com

kedés meghatározója, hanem épp ellenkezőleg, a gazdasági növekedés az, amely Granger-okozza az exportot, esetleg mindkét irányban fennáll az oksági kapcsolat.

Giles és Williams [2000a, 2000b] több mint százötven, a témában született empirikus vizsgálat eredményeit összegzik, emellett a vizsgálati módszerekben az elmúlt időszak során bekövetkező változásokat mutatják be. Összegzésük szerint a vizsgált elemzések több mint kétharmada idősor-elemzési technikákat felhasználva többnyire a Granger-okság vizsgálatra vonatkozott. Általában két vagy három változó regressziós, illetve VAR-modellje alapján vizsgálták a változók oksági viszonyát, változónak választva a reál-GDP-t, a reálexportot, illetve háromváltozós esetben még a külkereskedelmi nyitottság valamely mutatóját vagy az állótökeképződést. A következtetések nem ritkán ellentmondó eredményre vezettek. Kétváltozós modell vizsgálata esetén például az USA adataira vonatkozóan *Serletis és Panayiotis* [1991] kétirányú kapcsolat létezését vélte kimutatni, míg *Pomponio* [1996] csupán a gazdasági növekedés Granger-okságát mutatta ki az export vonatkozásában, *Reizman et al.* [1996] arra a következtetésre jut, hogy a két, szóban forgó változó között oksági viszony nem mutatható ki. Hasonlóan egymásnak ellentmondó példák sokaságát nyújtja *Kónya* [2004] cikke is. A szerzők az egymásnak ellentmondó eredményeket a modellek specifikációi, az alkalmazott eljárások, illetve az elemzési periódusok hosszára vonatkozó különbségekkel magyarázzák.

Általánosságban állítható, hogy a gazdasági növekedést számos változó befolyásolja, így amennyiben csupán az export és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatot vizsgáljuk, hamis regressziót kaphatunk (*Shah–Sun*, 1998). *Reizman et al.* [1996] arra hívja fel a figyelmet, hogy az import kihagyása a változók közül félrevezető eredményekhez vezethet az export és a gazdasági növekedés oksági viszonyának tárgyalásában. Elemzésükben két-, három- és ötváltozós modell keretei között 126 országra vonatkozóan vizsgálták a kointegrációs kapcsolat létezését. Változókként a GDP, a reálexport-növekedés, a reálimport-növekedés, az iskolázottság foka, továbbá a GDP hányadában mért beruházást választják. Több esetben a kétváltozós modell nem eredményezett a változók között létező kointegrációs kapcsolatra utaló eredményt, ugyanakkor az ötváltozós modellben az *Engle–Granger*- és a *Johansen*-teszt segítségével kointegrációs kapcsolatot véltek felfedezni a változók között. A szerzők szerint a kétváltozós eset a lényeges magyarázó változók kihagyása miatt vezetett hamis eredményre, és többváltozós modellek specifikálását tartják szükségesnek az export és a gazdasági növekedés oksági viszonyának vizsgálatokor.

Kónya [2004] 25 OECD-országra alkalmazott háromváltozós modelljében a reál-GDP és a reálexport mellett szerepelteti a gazdasági nyitottság mutatóját, amelyet az export és import összegének GDP-ben mért hányadával fejez ki. 1960 és 1998 közötti éves adatokat használva arra a következtetésre jut, hogy Magyarország esetében nem állapítható meg oksági viszony a reál-GDP és a reálexport között. Az idézett cikkel ellentétben elemzésünkben csupán egyetlen ország adatait vizsgál-

tuk, azonban a robusztus eredmények érdekében vizsgálatunkat több modellspecifikációval és eltérő adatforrásokkal is elvégeztük.

Gazdaságpolitikai szempontból nem lényegtelen az export és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat iránya. Amennyiben az export Granger-okozza a gazdasági növekedést, akkor megfelelő exportöztönzéssel gazdasági növekedés érhető el. Jelen dolgozatban annak vizsgálatára teszünk kísérletet, hogy az export Granger-okozza-e a GDP-t, azaz fennáll-e az exportvezérelte növekedés hipotézise Magyarország esetében. Az eredmények változó számra vonatkozó érzékenységét figyelembe véve az elemzést két-, négy-, illetve hatváltozós VAR-modell keretében végezzük. Célunk egyrészt a GDP és az azt meghatározó változók kointegrációs és Granger-oksági kapcsolatának vizsgálata, másrészt az exportvezérelte növekedés hipotézisének tesztelése. Amennyiben a változók közti kointegrációs kapcsolat létezik, akkor ezt figyelembe véve vektor-hibakorrekciós modellt (VECM) becslülve vizsgáljuk a változók közti Granger-okságot. A gazdasági növekedést az export (kétváltozós eset), az import, az árfolyam (négyváltozós eset), továbbá az állótőkeképződés és a munkaerő- (hatváltozós eset) változók függvényében vizsgáljuk.

A dolgozat további részében az alkalmazott modell elméletének összefoglalására és az ökonometriai elemzés eredményeinek bemutatására térünk ki. Az utolsó részben következtetéseink rövid összefoglalóját ismertetjük.

Elméleti modell

Az exportvezérelte növekedés elméleti modelljei elsősorban a technológiával kapcsolatos externáliákon alapulnak. Az exportszektorban ugyanis egyrészt a nemzetközi piacon érzékelhető verseny miatt nagyobb az ösztönzés a hatékonyság javítására és az innovációra, másrészt pedig a külföldi piacok megnyílásával ezek a szektorok jobban ki tudják használni a méretgazdaságosságban rejlő előnyöket (ezzel kapcsolatban lásd: *Helpman–Krugman*, 1985). Általánosan tekintve tehát az exportszektor növekedése olyan jellegű méretgazdaságosságot aknáz ki, amely segíti a gazdaság egészének növekedését. Az endogén növekedés egyik alapmodelljéből (*Romer*, 1990) eredő egyszerű következtetés, hogy a magasabb népesség magasabb növekedési rátához vezet. Ezt a kereskedelemre alkalmazva azt láthatjuk, hogy a piacok megnyitása (vagyis de facto a piacok egyesítése) kedvezőbb kimenetet idéz elő az állandósult állapotban.

A gondolatmenetet – illetve annak esetleges buktatóit – jól érzékelteti *Grossman és Helpman* modellje (*Grossman–Helpman*, 1991). Ebben a kétországos, kéttermékes, két inputtal rendelkező modellben a gazdaság általános termelékenységének növekedése az egyik szektor outputjától függ (learning-by-doing). Ekkor a kereskedelem hatása a növekedésre az adott szektor terméke világpiaci és autark árának különbségétől függ. Amennyiben a világpiaci ár magasabb, akkor a kereskedelem elősegíti, ellenkező esetben viszont visszafogja a növekedést.

Az export növekedésre gyakorolt ellentmondásos hatásához kapcsolódik az úgynevezett *holland kór* fogalma. A fogalom neve onnan ered, hogy az 1960-as években a holland gázkincsek felfedezése által elindított folyamatok a termelőszektor visszaeséséhez vezettek. A modell formális leírását először *Corden és Neary* adta (*Corden–Neary*, 1982). Modelljükben a gazdaságnak három szektora van: egy kereskedelmi forgalomba nem kerülő és két kereskedelmi forgalomba kerülő javakat termelő szektor. (A könnyebb érthetőség kedvéért gondoljunk egy szolgáltató, egy bányászati és egy ipari szektorra.) Ezek közül a virágzó – bányászati – szektor természeti erőforrásokon alapul, míg a másik, kereskedelmi forgalomba kerülő javakat termelő –ipari – szektor termékei iránt nem nő meg az exportkereslet.

Az új természeti erőforrások felfedezése egyrészt erőforrásokat vonhat el közvetlenül a kereskedelmi forgalomba kerülő javakat termelő ipari szektortól, másrészt a költsési hatás miatt a nem kereskedelmi forgalomba kerülő javak iránti kereslet növekedése miatt a szolgáltatási szektor is vonhat el az ipari szektortól erőforrásokat. Ennek eredményeképpen a gazdaság teljes tőkeállománya csökkenthet, ami középtávon károsan hat a növekedésre. A szolgáltatási szektor árának emelkedése emellett még – rövid távon egyensúlyi, hosszabb távon viszont nem egyensúlyi – reálfelértékelődéshez is vezethet, ami tovább fékezi a növekedést.

Az exportsokkok és a tőkefelhalmozás folyamatát részletesen vizsgálja háromszektoros, háromtényezős általános egyensúlyi modelljében *Buffie* [1992]. A cikk következtetéseinek ismertetése meghaladná tanulmányunk kereteit, azt a megfigyelést azonban fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az exportszektor hazai inputjai iránt megnyilvánuló kereslet növekedése abban az esetben segítheti a növekedést, ha a köztes javakat termelő szektor tőkeintenzív.

Bár az export és a növekedés kapcsolatát felvázoló tanulmányokban túlnyomórészt az exportvezérelte növekedés elméleti hátterét vázolják fel a szerzők, illetve ennek hipotézisét próbálják meg alátámasztani vagy cáfolni, a szakirodalom azonban nem korlátozódik az okság egyoldalú vizsgálatára. Az alapvető neoklasszikus modell alapján például a kibocsátást – és így az exportkínálatot is – egyértelműen a hazai tényezőellátottságra lehet visszavezetni: az export bővülése tehát csupán következménye a növekedésnek. A növekedésvezérelte export részletesebb elméleti modellje (*Gagnon*, 2004) alapvetően a termékváltozatosságon alapul. A mechanizmus a következő: a gazdaság növekedése lehetővé teszi többféle termék előállítását, az ország exportja iránti kereslet ugyanakkor az általa előállított termékek változatosságától függ. A *Gagnon* által javasolt importkeresleti függvény végső soron a *Dixit–Stiglitz-féle* (*Dixit–Stiglitz*, 1977) változatosságkedvelő hasznossági függvényből eredeztethető. A termelési oldalon pedig a termékváltozatosság – a határköltség és a fixköltség aránya mellett – a teljes kibocsátás nagyságától függ. Ennek következményeként egy növekvő gazdaság a cserearány romlása nélkül növelheti az exportját.

Az exportvezérelte növekedés és a növekedésvezérelte export egyfajta szintézisét nyújtja *Bhagwati* [1988], aki a kétirányú okságot hangsúlyozza. Szerinte a kereskedelem növekedése a gazdaság növekedéséhez vezet, amely a kereskedelem további bővülését segíti elő.

Az irodalom rövid és korántsem teljes áttekintése után az a következtetés vonható le, hogy a gazdasági növekedés és az export oksági viszonyának vizsgálata során a változók megválasztása a vizsgálati eredményt meghatározó döntés. Éppen ezért elemzéseinket egy kétváltozós, egy négyváltozós és egy hatváltozós VAR-modellben végezzük. A modellek specifikálásánál elsősorban az irodalom által nyújtott példákat követtük, a kétváltozós modell esetében a reál-GDP-t és reálexportot, a négyváltozós esetben ezek mellett a reálimportot és a reálárfolyamot, míg hatváltozós esetben további magyarázó változóként a munkaerőt és az állótöke képződését vettük figyelembe. Ez utóbbi esetben a neoklasszikus növekedésmélete alapján választottunk. Hipotézisünk szerint a GDP a következő változók függvényeként írható fel:

$$\Delta GDP_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_1 \Delta GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_2 \Delta EX_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_3 \Delta IMP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_4 \Delta RER_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_5 \Delta GFCF_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_6 \Delta SAL_{t-1} + a_7 ECT_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$GDP_t = f(EX_t^+) \quad (1. \text{modell})$$

$$GDP_t = f(EX_t^+, IMP_t^-, RER_t^+) \quad (2. \text{modell})$$

$$GDP_t = f(EX_t^+, IMP_t^-, RER_t^+, GFCF_t^+, SAL_t^+) \quad (3. \text{modell})$$

ahol:

GDP = reál-GDP,

EX = javak és szolgáltatások reálexportja,

IMP = javak és szolgáltatások reálimportja,

RER = reálárfolyam,

GFCF = állótöke-állomány,

SAL = munkaerő-állomány.

A magyarázó változók felső indexei a GDP-re vonatkozó, előzetesen megfogalmazott hipotéziseinket rögzítik. Ezen hipotézisek megfogalmazása egyrészt a neoklasszikus növekedésmélete, továbbá a nemzetközi gazdaságtan főbb eredményei alapján történtek. A nemzetközi gazdaságtan (*Krugman*, 1984) következtetései értelmében pozitív korreláció van a gazdasági növekedés és az export növekedése

között, mely szerint az export hatását a teljes tényezőtermelékenységen keresztül fejti ki, hiszen az exporttermékek gyártása eleve nagyobb hatékonyságú iparágakban történik, így az export növekedése ezen iparágakba koncentrálna a tőkét, amely a teljes tényezőtermelékenység növekedését vonja maga után. Tehát az export növekedése ösztönzően hat a termelékenységre és ezáltal a kibocsátásra is. Megjegyzendő, hogy ezen elmélet szerint ellenkező irányú ösztönzés is elképzelhető, hiszen a gazdasági növekedés pozitív hatással van a termelékenység növekedésére, amely az export tekintetében is hatékonyabb termelést tesz lehetővé.

Az import szerepeltetése *Reizman* et al. [1996] következtetéseiben alapul. Állításuk szerint az export és a GDP közti okság létezésének hiánya annak tulajdonítható, hogy az import nem szerepel az adott modellekben. Az import növekedése negatív hatással lehet az adott gazdaság valutatartalékára, amely lassíthatja a GDP növekedését. Éppen ezért előzetes hipotézisünk szerint az import negatív hatású a GDP-re. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy hosszú távon az import hatása nem egyértelmű: bizonyos mechanizmusokon keresztül – például az inputváltoztatosság növelésén át – akár pozitív hatást is kifejthet a GDP-re. Mi azonban jelen dolgozatunkban eltekinthetünk az import hosszú távú hatásaitól.

A munkaerő és a képződő állóteke-állomány a neoklasszikus növekedésemélet alapján pozitív hatású a termelésre, azaz az inputok növelésével az output magasabb szintje érhető el. Így mindkét változó esetén pozitív hatás létezését feltételezzük.

A reálárfolyam szerepeltetése a modellekben a nemzetközi árversenyben való hatékonyság kifejezésére szolgál. Az exportra való pozitív hatása nyomán ugyanilyen kapcsolatot feltételezzünk a GDP-re vonatkozóan is.

A stacionaritás vizsgálata és az integráltsági fokok meghatározása

A hamis regresszió elkerülése érdekében nem lényegtelen az idősorok stacionaritásának vizsgálata. Ennek érdekében Augmented Dickey–Fuller- (ADF) (*Dickey–Fuller*, 1979) és a Phillips–Perron- (PP) (*Phillips–Peron*, 1988) tesztet alkalmazunk az idősorokra. Amennyiben a vonatkozó idősorok nem stacionáriusak (azaz a tesztek szerint egységgyököt tartalmaznak), akkor alkalmas differenciáikkal elérhető a stacionaritás. A stacionaritás eléréséhez szükséges differenciaképzési lépések száma mutatja az integráltsági fokát.

Kointegráció tesztelése

A kointegráció tesztelése során Johansen-tesztet alkalmazunk. Első lépésként meghatározzuk a változók integráltsági fokát, második lépésként megbecsüljük a kointegrációs vektort a VAR-modellben, és végül, amennyiben létezik a kointegrációs kapcsolat, akkor ennek figyelembevételével VECM-modellt becslünk.

A VAR-modell az alábbi formában írható fel (*Hamilton, 1994*):

$$y_t^S = c + \Gamma_1(y_{t-1}^S) + \Gamma_2(y_{t-2}^S) + \dots + \Gamma_p(y_{t-p}^S) + \varepsilon_t$$

ahol:

$$y_t^S = [GDP_t, EX_t] \quad (\text{ha } S \text{ az 1-es modellt jelöli),}$$

$$y_t^S = [GDP_t, EX_t, IMP_t, RER_t] \quad (\text{ha } S \text{ a 2-es modellt jelöli),}$$

$$y_t^S = [GDP_t, EX_t, IMP_t, RER_t, GFCE_t, SAL_t] \quad (\text{ha } S \text{ a 3-as modellt jelöli),}$$

oszlopvektor, Γ_i az autoregresszív koefficiensekből képzett mátrix, *ahol*: $i = 1, \dots, p$, ε a fehér zaj, nulla várható értékkel és konstans varianciával.

A p az optimális késleltetéshosszt jelöli, melyet vagy az *AIC*- (Akaike Information Criterion), a *SIC*- (Schwarz Information Criterion), vagy az *FPE*- (Final Prediction Error) mutatók segítségével határozhatunk meg. A kointegrációs vektor létezésének tesztelése során a legnagyobb sajátérték-tesztet alkalmazzuk.

A Granger-okság vizsgálata

Az 1-es, a 2-es és a 3-as modellek esetében az exportvezérelte gazdasági növekedés hipotézisének tesztelésére többváltozós keretbeli Granger-oksági tesztet végzünk. A modellek átírhatók az alábbi alakra:

$$\Delta GDP_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_1 \Delta GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_2 \Delta EX_{t-1} + a_3 ECT_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta GDP_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_1 \Delta GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_2 \Delta EX_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_3 \Delta IMP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_4 \Delta RER_{t-1} + a_5 ECT_{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta GDP_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_1 \Delta GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_2 \Delta EX_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_3 \Delta IMP_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_4 \Delta RER_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_5 \Delta GFCE_{t-1} +$$

$$\sum_{i=1}^p a_6 \Delta SAL_{t-1} + a_7 ECT_{t-1} + \varepsilon_t$$

ahol: az a_i (*ahol*: $i = 1, \dots, 6$) a rövid távú oksági viszonyt méri az adott változó és a GDP között, az ECT pedig a hibakorrekciós együttható. Amennyiben létezik kointegrációs kapcsolat két vagy több változó között, akkor ennek alapján állítható, hogy legalább az egyik irányba létezik az oksági kapcsolat (*Granger, 1988*). A késleltetéshossz meghatározásához ismételten az *AIC*-, a *SIC*-, illetve az *FPE*-kritériumokat használjuk.

Az elemzés során a magyarországi reál-GDP, a reálexport, a reálimport, az álló-tőke-állomány és a munkaerő-állomány, továbbá a reálárfolyam adatait használtuk fel. Az adatok az EUROSTAT (europa.eu.int/comm/eurostat) statisztikáiból származnak és az 1995 és 2005 közötti időszakokra vonatkozó negyedéves időszakokra vonatkoznak.¹ A reál-GDP, a reálexport, a reálimport, a reál-állótőke-állomány² 1995-ös konstans áras, szezonálisan kiigazított adatok. A munkaerő-állomány az alkalmazottak számát jelöli ezer főben kifejezve, a reálárfolyamot az 1995-ös konstans áras forint/euró nominális árfolyamból számoltuk ki az eurózóna és a magyarországi CPI-k felhasználásával. Itt az 1996 = 100 százalékot használtuk.

A heteroszkedaszticitási probléma csökkentése érdekében minden adatsort logaritmizáltunk, és a logaritmizált adatsorokkal dolgoztunk.

Az ökonometriai elemzés

Az idősorokra lefuttatott Augmented Dickey–Fuller és Phillips–Peron egységgyök-tesztek egységgyök létezését mutatták a változók szintjeiben, azonban az első differenciákra futtatott tesztek alapján 5 százalékos szignifikanciaszinten elvethető az egységgyök létezésére vonatkozó null-hipotézis minden változó esetében. Ennek értelmében a változók első differenciái stacioner folyamatot követnek, így első fokon integrált – $I(1)$ – idősorokról van szó. Eredményeink megegyeznek a feldolgozott irodalom következtetéseivel, amely szerint a legtöbb makroökonómiai idősor első fokon integrált, azaz $I(1)$ (Giles–Williams, 2000a, 2000b). Tekintettel a változók elsőfokú integráltságára a változók közti kointegráció tesztelését mindhárom modell esetében lefolytattuk (lásd az 1. táblázatot).

¹ Tesztjeinket a KSH által közzétett, 2000-es árakon számított, szezonálisan és naptári hatásokkal kiigazított idősorainak felhasználásával is elvégeztük. (http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/tabl3_01_14ha.html). Lényegi változást ez csak a hatváltozós modellünk esetében okozott, de ez sem volt olyan mértékű, hogy megkérdőjeleznék eredményeinket.

² Ennek mérésére az irodalomban szokásos módon proxy változóként a bruttó állótőke-képződést használtuk fel.

VAR-becslések (LOG_EX)

	1. modell	2. modell	3. modell
LOG_EX(-1)	0,9985 (0,1547)	0,7969 (0,1770)	0,7395 (0,1996)
LOG_EX(-2)	-0,2290 (0,1362)	-0,2121 (0,1494)	-0,2157 (0,1606)
LOG_GDP(-1)	4,2878 (1,0490)	5,1570 (0,1645)	5,3567 (1,3420)
LOG_GDP(-2)	-3,7117 (0,9392)	-4,1797 (0,9903)	-4,1501 (1,1083)
LOG_RER(-1)		0,1162 (0,1163)	0,0712 (0,1479)
LOG_RER(-2)		0,0802 (0,1073)	0,1462 (0,1548)
LOG_IMP(-1)		0,0709 (0,1132)	0,1405 (0,1325)
LOG_IMP(-2)		0,0315 (0,1100)	0,0400 (0,1167)
LOG_GFCF(-1)			0,0056 (0,0923)
LOG_GFCF(-2)			-0,1411 (0,0945)
LOG_SAL(-1)			0,0547 (0,3370)
LOG_SAL(-2)			-0,1445 (0,3516)
C	-3,2830 (1,0124)	-7,2648 (2,4616)	-7,8615 (2,8740)

Kétváltozós modell vizsgálata (1. modell)

Optimális késleltetéshosszként az *AIC*-, *SIC*-, és az *FPE*-kritériumok azonosan a kétperiódusú késleltetéshosszt jelezték, ezért a kointegráció tesztelésénél a $p = 2$ késleltetést használtuk. A tesztek 5 százalékos szignifikanciaszinten egyetlen kointegrációs vektor létezését eredményezik, melynek alapján levonható az a következtetés, hogy a két változó között hosszú távú kapcsolat létezik, azaz a két változó nem mozoghat túl messzire egymástól. A becült kointegrációs vektor kézenfekvő és hipotéziseinknek megfelelő előjelű együtthatókat ad eredményül. A kointegrációs egyenlet figyelembevételével vektor-hibakorrekciós modellt (VECM) becültünk, a korábban meghatározott optimális késleltetéshossz eggyel csökkentett értékével. Szokásos feltevésként trend figyelembevétele mellett becültük változóinkat. A becslés alapján a hibakorrekciós együtthatók helyesnek bizonyultak. Az adott modellre lefuttatott Granger-oksági vizsgálatok eredményét a 3. táblázat ösz-

szegzi. Az eredmények alapján a változók között egyirányú Granger-oksági viszonyt megalapozottnak fogadhatunk el, amelyek az exportvezérelte növekedés hipotézisét cáfolják.

Négyváltozós modell vizsgálata (2. modell)

Tekintettel az optimális késlelteteshosszt jelölő kritériumok különböző eredményeire, s ennek függvényében a különböző késlelteteshossz választása melletti kointegrációs vektorok különböző számára, a modellt megbecsültük mind az egy, mind a két optimális késlelteteshossz választása mellett. Amennyiben az egy késlelteteshosszt választottuk, tesztlejtünk az egy kointegrációs vektor létezését jelezték 5 százalékos szignifikanciaszint mellett, az ennek figyelembevételével becsült VECM alapján a kointegrációs egyenlet hibakorrekciós együtthatói megfelelő előjelűeknek bizonyulnak. Ennek alapján egyirányú, a GDP-től az export felé irányuló oksági viszonyról beszélhetünk. Kétperiódusú késlelteteshosszt választva becsléseink két kointegrációs vektor létezését eredményezik. Az ennek figyelembevételével lefuttatott tesztek hasonló eredményre vezettek, az exportvezérelte növekedés hipotézise hamisnak bizonyult 5 százalékos szignifikanciaszint mellett.

2. táblázat

Normalizált kointegrációs együtthatók

	1. modell	2. modell	3. modell
LOG_EX	1	1	1
LOG_GDP	-2,5548 (0,0815)	-2,2697 (0,4873)	-1,8042 (0,2236)
LOG_RER		-0,4267 (0,1912)	-0,1381 (0,0649)
LOG_IMP		-0,2648 (0,1162)	-0,9742 (0,0676)
LOG_GFCF(-1)			0,8852 (0,0528)
LOG_SAL(-2)			1,1092 (0,0782)

Hatváltozós modell (3. modell)

Kointegrációs kapcsolat létezésére vonatkozó tesztlejtünk kellően más-más kimenetelt eredményeztek ahhoz, hogy további elemzéseinket minden lehetséges eshetőségre elvégezzük. Elemzéseink szempontjából lényeges eredmények azonban minden lehetséges választás esetén azonos eredményre vezettek, amelyek szerint az exportvezérelte növekedés hipotézise 5 százalékos szignifikanciaszint mellett elvethető.

Érdemes hangsúlyozni, hogy mindhárom modell esetén az adott változók közötti hosszú távú kapcsolat létezését magába foglaló kointegrációs kapcsolat mutatható ki, továbbá ezek figyelembevételével végzett vektor-hibakorrekciós modell becslései alapján nyert Granger-oksági tesztek az exportvezérelte növekedés hipotézisének fennállását cáfolják ugyan – amint azt a 3. táblázat is mutatja –, de a növekedés okozta export mindhárom modellben megalapozottnak tűnik. Nem lényegtelen annak hangsúlyozása sem, hogy a kapott kointegrációs egyenletek együtthatói az előzetesen tett – előjelre vonatkozó – hipotéziseink helyességét támasztják alá mindhárom modell változóira vonatkozóan.

3. táblázat

Exogenitás tesztelése (nullhipotézis: exogén)

	1. modell	2. modell	3. modell
D(LOG_EX)			
Kihagyva: D(LOG_GDP)	0,0001	0,0000	0,0000
Kihagyva: összes	0,0001	0,0002	0,0000
D(LOG_GDP)			
Kihagyva: D(LOG_EX)	0,5967	0,9662	0,9217
Kihagyva: összes	0,5967	0,6337	0,0009

Következtetések összegzése

A jelen dolgozatban részletezett vizsgálat célja az export és a gazdasági növekedés kapcsolatának Magyarországra vonatkozó vizsgálata volt az 1995–2005 közötti periódus negyedéves adatainak felhasználása alapján. A vonatkozó irodalom eredményeinek ellentmondásosságát figyelembe véve vizsgálatainkat két-, négy- és hatváltozós VAR-modellben végeztük. Változóink megválasztásánál az eddigi empirikus kutatások eredményeit használtuk fel, továbbá a neoklasszikus növekedéselmélet és a kereskedelemelméletek eredményeire támaszkodtunk. Kointegrációs kapcsolat és Granger-okság vizsgálata alapján vontuk le következtetéseinket a változók rövid és hosszú távú kapcsolatainak magyarázatára vonatkozóan. Eredményeink alapján a szokásos szignifikanciaszintek mellett Magyarország esetében az exportvezérelte növekedés hipotézise nem kellően megalapozott, ezt ugyanis a két adathalmazon vizsgált három modell esetében csak egyetlen esetben nem vethetjük el. Viszont az eddigi eredményekkel ellentétben a növekedésvezérelte export hipotézisét alátámasztani látszanak az adatok. Ezen eredményünk kellően stabilnak látszott az alkalmazott modellek specifikációjától és az adatforrásoktól függetlenül.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a gazdaságpolitika fordulatai vajon jelentettek-e változást a Granger-okság irányát illetően. A hozzávetőlegesen 1995-től 2001-ig tartó időszakban a gazdaságpolitika egyértelműen az exportvezérelte növekedést tüzte

zászlajára, majd 2002-től kezdődően szakított ezzel. Ennek megfelelően vizsgálatunkat elvégeztük az 1995–2001-es időszakra leszűkített adatokon; azt vizsgálva, hogy a gazdaságpolitika orientációja módosíthatja-e kapott eredményeinket. A rövidebb időszoron végzett tesztheink korábbi eredményeinkhez hasonlóan itt is elvetik az exportvezérelte növekedés hipotézisét, míg alátámasztani látszanak a növekedés-vezérelte export koncepcióját.

Hozzá kell tennünk azonban, hogy hosszabb idősor vizsgálata megbízhatóbb eredményt adna. Azonban a magyar gazdaságban a 90-es évek fordulóján bekövetkezett strukturális sokk legalábbis erősen megnehezítené a kiválasztott periódusnál jelentősen hosszabb idősorok alkalmazását. Hangsúlyozandó továbbá, hogy a vizsgált periódusban több, a külső és a belső piacokat érő sokk is hatott a gazdaságra (a kilencvenes évek első felének tulajdonos- és szerkezetváltása, a felvevői piacok átstrukturálódása, valamint a lakossági szektort érintő kiigazítások), amelyek számos csatornán keresztül befolyásolták a vizsgált változók alakulását. Ennek alapján megjegyezhetjük, ha következtetéseink nem is érvénytelenítik az exportvezérelte növekedés koncepcióját, annak alapos átgondolását teszik szükségessé.

Felhasznált irodalom

- Bhagwati, J. N.* [1988]: Protectionism. MIT Press, Cambridge.
- Buffie, E. F.* [1992]: On the Condition for Export-Led Growth. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 25., Issue 1., 211–225. o.
- Corden, W. M. – Neary, J. P.* [1982]: Booming Sector and De-industrialisation in a Small Open Economy. *The Economic Journal*, 92., december, 829–831. o.
- Dickey, D. A. – Fuller, D. A.* [1979]: Distributions of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of American Statistical Association*, 74., 427–431. o.
- Dixit, A. K. – Stiglitz, J. E.* [1977]: Monopolistic competition and optimum product diversity. *American Economic Review*, Vol. 67., No. 3., 297–308. o.
- Gagnon, J. E.* [2004]: Growth-Led Exports: Is Variety the Spice of Trade? Board of Governors of the Federal Reserve System, International Finance Discussion Papers, Number 822, november.
- Giles, J. A. – Williams, C. L.* [2000a]: Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Noncausality Results, Part 1. Working Paper, EWP0001.
- Giles, J. A. – Williams, C. L.* [2000b]: Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Noncausality Results, Part 2. Working Paper, EWP0002.
- Granger, C. W. J.* [1988]: Some recent developments in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39., 199–211. o.
- Grossman, G. M. – Helpman, E.* [1991]: Innovation and Growth in the Global Economy. MIT, Cambridge and London.
- Hamilton, J. D.* [1994]: Time Series Analysis. Princeton, Princeton University Press.
- Helpman, E. – Krugman, P. R.* [1985]: Market Structure and Foreign Trade. Cambridge, MIT Press.
- Kónya, L.* [2004]: Export-Led Growth, Growth-Driven Export, Both or None? Granger Causality Analysis on OECD Countries. *Applied Econometrics and International Development*, Vol. 4., Issue 1.
- Krugman, P. R.* [1984]: Import protection as export promotion. In: *Kierzkowski, H.* (ed.): Monopolistic Competition in International Trade. Oxford University Press.
- Phillips, P. C. – Perron, B. P.* [1988]: Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75., 335–346. o.

- Pomponio, X. Z.* [1996]: A Causality Analysis of Growth and Export Performance. *Atlantic Economic Journal*, Vol. 24., 168–176. o.
- Reizman, R. G. – Summers, P. M. – Whiteman, C. H.* [1996]: The Engine of Growth or its Handmaiden? A Time-Series Assessment of Export-Led Growth. *Empirical Economics*, Vol. 21., 77–113. o.
- Romer, P. M.* [1990]: Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, Vol. 98(5), 71–102. o.
- Serletis, A. – Panayiotis, A. C.* [1991]: Export and GNP Causality in the Industrial Countries: 1950–1985. *Kyklos*, Blackwell Publishing, Vol 44(2), 167–179. o.
- Shan, J. – Sun, F.* [1998]: Export-led Growth Hypotesis for Australia: An Empirical Reinvestigation. *Applied Economics Letters*, 5., 423–428. o.

A vagyonosodási vizsgálatok megítélése a társadalom néhány csoportjában

NÉMETHNÉ PÁL KATALIN

Vagyonosodási vizsgálatok folytatására a személyijövedelemadó-bevallások ellenőrzése keretében már régóta lehetőség van, azonban ezeket a vizsgálatokat 2006 második felétől végzi gyakrabban az adóhatóság, amióta ezt a kormány a fekete-gazdaság elleni küzdelem keretében elrendelte. Az intézkedés fogadtatása vegyes: a vagyonosodási vizsgálatokat ugyan elvi, erkölcsi egyetértéssel fogadták a GKI Gazdaságkutató Zrt. által 2007 őszén felmért társadalmi csoportok, a válaszadók ugyanakkor meglehetősen szkeptikusak voltak a vizsgálatok eredményességét illetően. Ebben meglepő egyetértés mutatkozott a lakosság, a vállalatvezetők és az adórevizorok ítéletében.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H24, H26, K42.

A GKI Gazdaságkutató Zrt. 2007 őszén a Gazdasági Versenyképességi Kerekasztal felkérésére kutatást folytatott az év során megszaporodott vagyonosodási vizsgálatok társadalmi-gazdasági hatásairól.¹

A vizsgálat célja annak felmérése volt, hogy ezt a feketegazdaság elleni küzdelemben 2006 ősze óta fokozott gyakorisággal alkalmazott eljárást mennyire tekintik hatásosnak és mennyire elfogadott a gazdasággal kapcsolatban álló szereplők néhány jól körülhatárolt csoportjában. Ehhez három csoportot – mint érdemi információforrást – definiáltunk: *a lakosságot, a kisebb méretű vállalatokat és az adóellenőröket*. Mindhárom kört kérdőíves felméréssel kerestük meg,² a vállalkozói véleményeket érdekképviselői szervek és vagyonosodási ügyekben eljáró ügyvédek körében folytatott interjúk tapasztalataival is kiegészítettük.

A négy vizsgálat során értelemszerűen nem teljesen azonos kérdéseket tettünk fel, de mindegyikben a következő három kérdéskört tekintettük át:

¹ A kutatásban részt vett *Losoncz Miklós, Tompa Tamás, Vanicsek Mária* és *Vértes András*, valamint a GKI Gazdaságkutató Zrt. munkatársai.

² A lakossági felmérések lebonyolításában a Szonda Ipsos, a vállalatiban a Marketphone Kft., a revizoriban az APEH igazgatóságai voltak segítségünkre.

Némethné Pál Katalin, a GKI Gazdaságkutató Zrt. kutatásvezetője. E-mail cím: palk@gki.hu

- a vagyonosodási vizsgálat társadalmi megítélését,
- a vagyonosodási vizsgálat gazdasági hatásait,
- továbbfejlesztési javaslatokat.

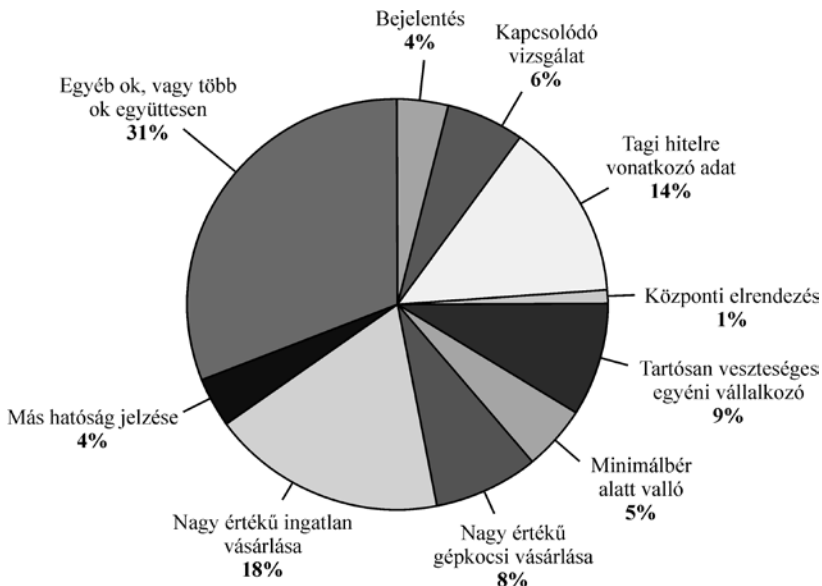
A kutatás tartalmazta a nemzetközi tapasztalatok áttekintését is, ezt *Losoncz Miklós* mutatja be az *Élet és Irodalomban*³ megjelent cikkében.

Adatok a vagyonosodási vizsgálatokról

Az adózás rendjéről szóló törvény már 1997 óta törvényes lehetőséget biztosított a személyi jövedelemadó alapjának becsléssel történő megállapítására, ha az adózó vagyongyarapodásával és az életvitelére fordított kiadásokkal nem volt arányban a bevallott, illetve bevallási kötelezettség alá nem eső kimutatott jövedelmének együttes összege. 2002-től a törvény felhatalmazza az adóhatóságot, hogy a jövedelem keletkezéséről az adózó által előadott tények valóságtartalmát az elévülési időn túl is ellenőrizze. A 2006. évi ellenőrzési irányelvek már az adóhatóság kiemelt feladataként határozták meg a vagyongyarapodási vizsgálatok végzésének szükségességét. A vizsgálatok célja a magánszemélyek eltitkolt, adózatlan jövedelmeinek utólagos feltárása, az ilyen jövedelmekből keletkezett vagyonelemek eredetének ellenőrzésével.

1. ábra

A vagyonosodási vizsgálatok indításának okai

Forrás: APEH-adatközlés.

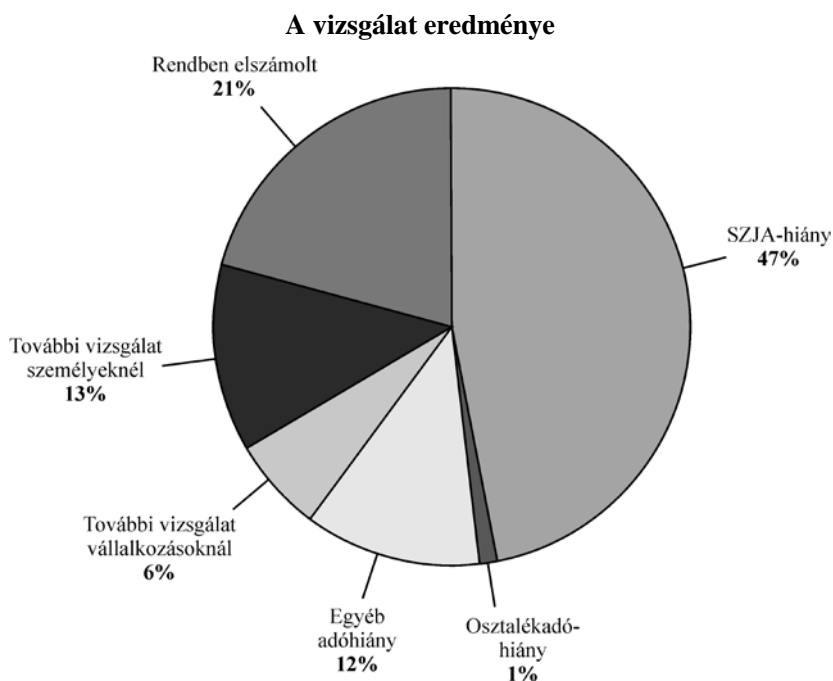
³ Lásd: *Losoncz Miklós*: A vagyonosodással kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok. *Élet és Irodalom*, 2008. január 18. 3. szám.

A feladatra az adóhatóság számos új revizort vett fel. 2006-ban 866 ilyen vizsgálatra került sor, a 2007. évi cél 10 ezer ellenőrzés (az év augusztusáig 7881 vizsgálatot végeztek). Ezek között – az érdekképviseltek feltételezésével ellentétben – csak az esetek 4 százaléka indult feljelentés hatására. (Lásd az 1. ábrát.)

Leginkább a nagy értékű ingatlan (18 százalék) és a gépjármű vásárlása (8 százalék) keltette fel az adóhatóság érdeklődését, vállalatoknál pedig a tagi hitelnyújtás (14 százalék) és a tartósan veszteséges működés (9 százalék) váltotta ki a vizsgálat elrendelését a tulajdonosnál.

A vizsgálatok legtöbbször, 60 százalékban adóhiány, azon belül pedig főleg személyijövedelemadó-hiány megállapításával zárultak. A második legtöbbször előforduló eset az volt, amikor az adózó rendben elszámolt jövedelmével, vagyonának fedezetével (21 százalék). A vizsgálatok 13 százalékában vált szükségessé, hogy további vizsgálatot folytassanak olyan személyeknél is, akik az eredetileg vizsgált adózó számára nyújtottak – állítása szerint – kölcsönt, jövedelmet; illetve 6 százalékban vállalkozásoknál volt szükség további vizsgálatra. (Lásd a 2. ábrát.)

2. ábra

Forrás: GKI Zrt. felmérése.

A legtöbb véleményt a lakosság körében végzett vizsgálatból tudhattuk meg. A lakossági vélemények összegyűjtésére a Szonda Ipsos omnibusz rendszerű felmérése keretében került sor 2007 szeptemberében. A lekérdezés 1500 fős, reprezentatív mintán zajlott.

A lakosság 83 százaléka hallott arról, hogy az APEH vagyonosodási vizsgálat keretében ellenőrizheti a magánszemélyek vagyonának forrásait. A férfiak (86 százalék) kissé magasabb arányban ismerik az intézkedést, mint a nők (81 százalék). Az iskolai végzettség növekedésével a vizsgálat ismertsége emelkedik. Az életkor emelkedésével (a potenciális érintettség növekedésével) növekszik azok aránya, akik hallottak a magánszemélyek vagyona forrásának ellenőrzéséről, ismertsége az 50–59 évesek körében a legmagasabb, majd a 60 év feletti korcsoportok esetében csökken. Azoknak, akik rendelkeznek vállalkozással vagy családtagjuknak van vállalkozása 92, illetve 93 százaléka hallott az ellenőrzésről, míg a vállalkozással nem rendelkezőknek csak 82 százaléka. *A vagyonosodási vizsgálat ismertsége tehát rendkívül magas.*

A vagyonosodási vizsgálatral kapcsolatos állítások közül a lakosság leginkább azzal ért egyet, hogy az APEH ilyen irányú törekvése *jogszerű*. A válaszadók 38 százaléka teljesen egyetért, további 32 százaléka egyetért az ellenőrzés jogszerűségével. A lakosság nagymértékben egyetért azzal is, hogy a magánszemélyek vagyona eredetének vizsgálata *hasznos*, mert az adócsalókat tetten lehet érni. (Az ellenőrzés hasznosságával a lakosság 34 százaléka teljesen egyetért, további 36 százaléka egyetért.)

Az APEH ilyen irányú vizsgálatait a lakosság többsége (62 százalék) *igazságosnak* tartja, míg csak 21 százalék nem ért ezzel egyet. Az ellenőrzések igazságosságának megítélése a vállalkozással való rendelkezés tekintetében tér el nagyobb mértékben. Azok, akiknek van cégük és a háztartásukban élőnek is van cége, inkább közömbösen ítélik meg a vizsgálat igazságosságát, míg a céggel nem rendelkezők inkább tartják igazságosnak az APEH törekvéseit. (Lásd az *1. táblázatot*.)

Sokan szorgalmaztak a vagyonosodási vizsgálaton kívül egyéb megoldásokat is, összességében azonban a kérdéssel kapcsolatban inkább közömbös a lakosság. A céggel rendelkezők sokkal inkább hisznek más megoldásokban. Az iskolai végzettség növekedésével emelkedik az egyéb intézkedéseket szorgalmazók aránya. Mivel ez zárt kérdés volt, nem tudjuk pontosan, milyen egyéb megoldásra gondoltak a válaszadók, ha volt egyáltalán határozott ötletük. A másik két csoportnál kiderült, hogy a gazdaság további fehéritéséhez elsősorban az adórendszer egyszerűsítését és az adóterhek csökkenését tartják szükségesnek. Nem tévedünk nagyot, ha ugyanezt feltételezzük a lakosságról is.

Vélemények a vagyonosodási vizsgálatokról

	Őn szerint				
	a vagyonosodási vizsgálat <i>jogszerű?</i>	a vagyonosodási vizsgálat <i>igazságos?</i>	a vagyonosodási vizsgálat <i>hasznos</i> , mert le lehet buktatni vele az adócsalókat?	a vagyonosodási vizsgálat <i>főösleges</i> , mert nem lesz eredménye?	más módon kellene megoldani a gazdaság fehérlését?
	Saját vállalkozása van-e				
Önök	3,7	3,2	3,4	3,1	3,8
Az önnel egy háztartásban élőknek	3,6	3,5	3,8	2,8	3,6
Önök és az önnel egy háztartásban élőknek	3,4	3,0	3,4	2,4	4,3
Nincs	3,9	3,7	3,9	2,6	3,3
	Neme				
Férfi	3,9	3,7	3,8	2,7	3,4
Nő	3,9	3,7	3,8	2,7	3,4
	Település típusa				
Budapest	3,9	3,5	3,8	2,7	3,6
Megyeszékhely	3,8	3,7	3,7	2,7	3,3
Város	4,0	3,7	3,9	2,7	3,4
Község	3,8	3,7	3,8	2,7	3,3
	Iskolai végzettség				
Kevesebb mint alapfok	4,1	4,1	4,0	2,3	2,6
Alapfok	3,8	3,8	3,9	2,7	3,3
Középfok	3,8	3,6	3,8	2,8	3,4
Felsőfok	3,9	3,6	3,7	2,7	3,5
	Korcsoport				
18–29	3,7	3,5	3,8	2,8	3,5
30–39	3,7	3,5	3,6	2,8	3,5
40–49	3,8	3,6	3,8	2,6	3,4
50–59	4,0	3,7	3,9	2,6	3,3
60–69	4,1	3,9	4,0	2,7	3,2
70–	4,1	3,9	4,0	2,6	3,1
Teljes mintaátlag	3,9	3,7	3,8	2,7	3,4

Forrás: GKI Zrt. – Szonda Ipsos felmérése.

A válaszolók 96 százaléka nem vett részt vagyonosodási vizsgálatban, mindössze 1 százalék esett át ellenőrzésen, és további 3 százalék tudja úgy, hogy ismerőse vagy rokona vagyonának eredetét vizsgálta az APEH.

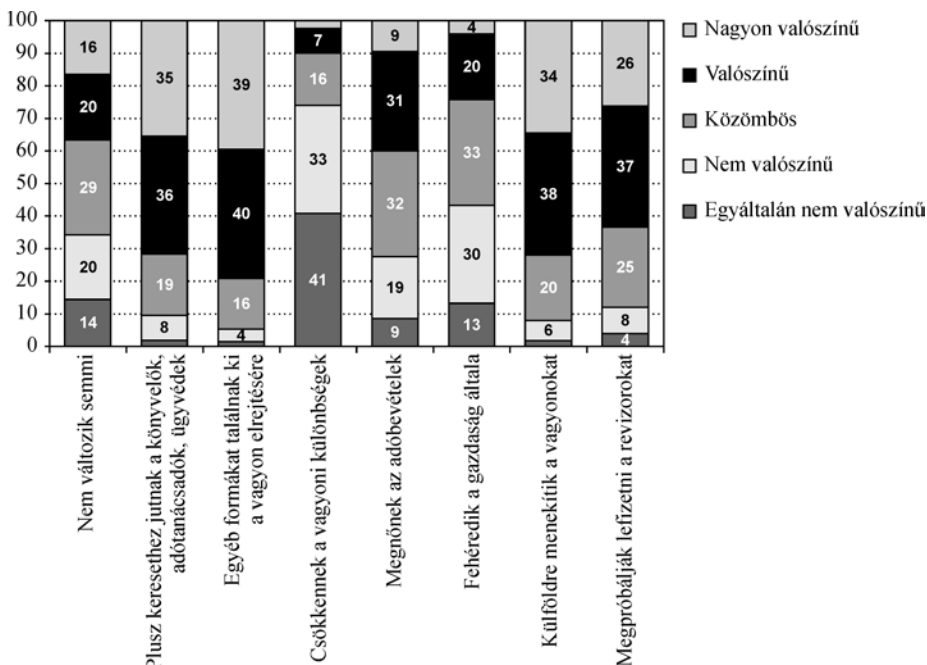
A lakosság szerint leginkább *a vagyon elrejtésének új formái jelennek meg* a vagyonosodási vizsgálat hatására. Erről a lakosság kétötöde van meggyőződve, további 39 százalék nagyon valószínűnek tartja ennek lehetőségét. Minél magasabb az iskolai végzettség, annál inkább valószínűsítik az ellenőrzés ilyen hatását.

A lakosság 38 százaléka szerint a vagyonenőrzések nagy valószínűséggel a vagyon külföldre menekítését is előidézhetik, további 34 százalék különösen meg van győződve erről. Megemlítik még, hogy emellett a könyvelők, adótanácsadók és ügyvédek plusz keresetehz való hozzájárását is kiváltja a magánszemélyek vagyona eredetének vizsgálata. A lakosság 37 százaléka valószínűsíti, hogy a vizsgálat során megpróbálják lefizetni a revizorokat, minden negyedik lakos szerint nagyon valószínű ez a forgatókönyv. Az adóbevételek növekedését, a gazdaság fehéredését és a helyzet változatlanágát már a „nagyon valószínű” és a „teljesen valószínűtlen” között félúton ítélik meg.

A válaszok szerint a vagyonosodási vizsgálat nem fog hozzájárulni a vagyoni különbségek csökkenéséhez. A gazdaság fehéredését a lakosság 30 százaléka nem tartja valószínűnek, további 13 százalék szerint egyáltalán nem valószínűsíthető ez a hatás. Az egyenlőtlenségek mérséklődésében minden harmadik lakos nem bízik és további 40 százalék egyáltalán nem tartja ezt valószínűnek. (Lásd a 3. ábrát.)

3. ábra

A vagyonosodási vizsgálat hatása (Megoszlás, százalékban)

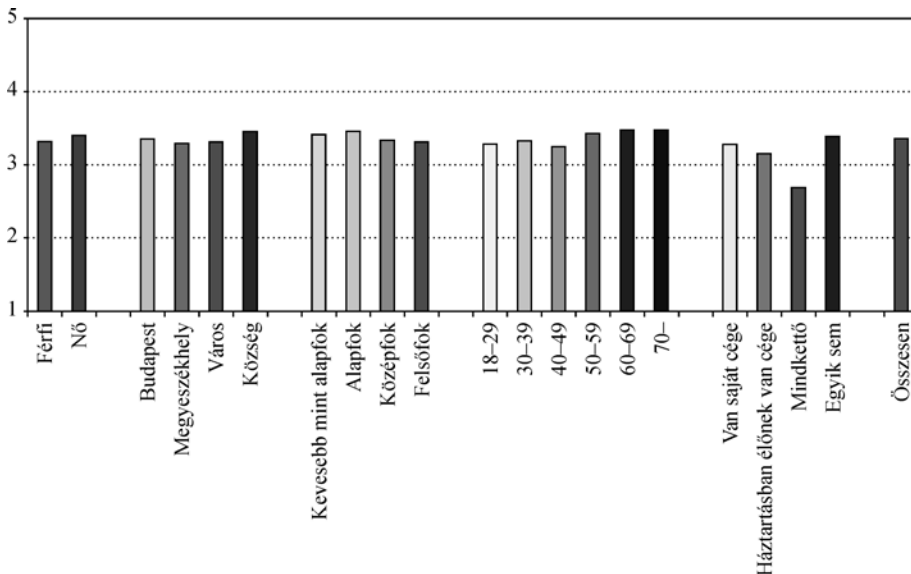
Forrás: A GKI Zrt. és a Szonda Ipsos felmérése.

A jövedelemeltitkolás elleni küzdelem lehetséges eszközeként többen felvetették az adóamnesztia ötletét, vagyis azt, hogy egy egyszeri vagyonbevallással és adófizetéssel legalizálni lehessen a korábban eltitkolt jövedelmekből felhalmozott vagyonekat. Az ötlet mögött a gazdag embereknek az a sokszor megfigyelt igénye húzódik meg, hogy társadalmi elismerést is szerezzenek vagyonuk mellé. Amint az ismert amerikai mondás kifejezi: „A második milliómmal már el tudok számolni, csak az elsőről ne kérdezzenek!” (Természetesen dollárról van szó.) A meggazdagodott emberek legális adózási rendbe való visszatérésétől többféle kedvező hatást is várnak az ötlet támogatói.

A kutatás során megvizsgáltuk egy esetleges adóamnesztia várható fogadtatását is. Ez mérsékelten kedvező lett: a lakosságnak csak 31 százaléka ért egyet azzal, hogy az állam a korábban nem adózott jövedelemből felhalmozott vagyonekat egyszeri vagyonbevallás után megadóztassa és így legalizálja, további 18 százalék különösen meg van győződve az adóamnesztia szükségességéről; ugyanakkor 13 százalék nem, illetve 9 százalék egyáltalán nem ért egyet egy ilyen intézkedéssel. (Lásd a 4. ábrát.)

4. ábra

**Egy esetleges egyszeri vagyonbevallás és adóamnesztia megítélése
(Átlagosztályzat)***

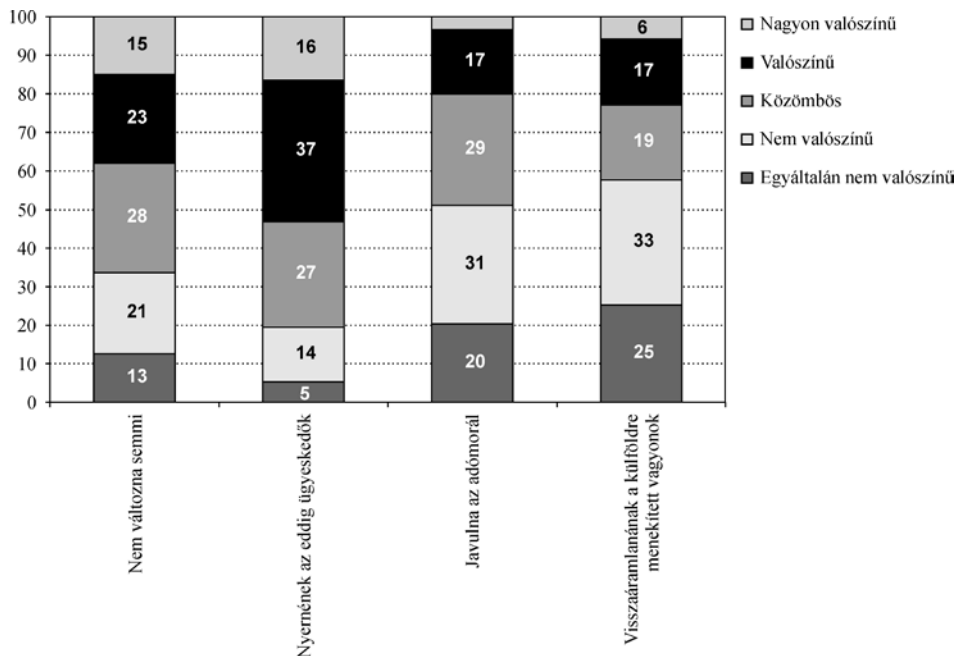
1: Egyáltalán nem ért egyet 2: Nem ért egyet 3: Közömbös 4: Egyetért 5: Teljesen egyetért

Forrás: A GKI Zrt. és a Szonda Ipsos felmérése.

Ha sor kerülne egy ilyen intézkedésre, annak a válaszadók legnagyobb része szerint az lenne az eredménye, hogy az eddig ügyeskedők nyernének. A második legnagyobb csoport szerint nem változna semmi. Az adómorál javulását és a külföldre áramlott vagyonok visszaáramlását csak kevesen valószínűsítették. (Lásd az 5. ábrát.)

5. ábra

Egy esetleges egyszeri vagyonbevallás és adóamnesztia hatása
(Megoszlás, százalékban)

Forrás: A GKI Zrt. és a Szonda Ipsos felmérése.

Vállalati, vállalkozói vélemények

A vagyonosodási vizsgálatok ugyan magánszemélyek jövedelmét és vagyoni helyzetét vizsgálják, azonban ez gyakran a vállalatnál végzett adóhatósági vizsgálatok során feltárt információk hatására terjed ki a tulajdonosok helyzetére. Ezért úgy gondoltuk, hogy a vállalati körben is megmutatkozhat a vizsgálatok gyakoribbá válásának hatása. Másrészt azt feltételeztük, hogy a vállalatvezetők zöme tisztában van azzal, hogy adó- és járulékkerhei csak akkor mérséklődhetnek, ha sikerül csökkenteni a jövedelemelvitkolás mértékét, szélesíteni a befizetői bázist, fehériteni a fekete-, szürkegazdaságot.

Ezekből a megfontolásokból folytattunk felmérést olyan vállalati körben, amelyről feltételeztük, hogy a cégvezetők mindkét szempontról rendelkeznek ismeretekkel és képesek véleményt alkotni róluk. A megcélzott kör tehát nem a nemzetgazdaság egésze volt, hanem csak a tényleges gazdálkodást folytató – 5–50 főt foglalkoztató – kisvállalatok. Tekintettel voltunk az árbevétel nagyságára és vizsgáltuk a függetlenségi kritériumokat is.

A GKI Gazdaságkutató Zrt. megbízásában 2007. szeptember 10. és 20. között lefolytatott telefonos vállalati felmérésre összesen 1010 válasz érkezett. Ezek közül 501 cég létszáma volt 5 és 25 fő között, 509 cég pedig 26 és 50 fő között.

A felmérést kiegészítettük vállalkozói érdekképviseltek, illetve vagyonosodási ügyben eljáró ügyvédek körében folytatott, összesen 14 mélyinterjú tapasztalataival. Az érdekképviseltek nem alakítottak ki a kérdésről hivatalos álláspontot, a nyilatkozók saját és tagtársi tapasztalatokat, véleményeket osztottak meg velünk. (A válaszadók fő jellemzőit ágazati bontásban lásd a 2. táblázatban.)

2. táblázat

A válaszadók fő jellemzői ágazati bontás szerint

	Építőipar	Kis-kereskedelem	Vendéglátás	Kölcsönzés	Üzleti szolgáltatás	Egyéb szolgáltatás	Műanyag-termékgyártás
Cégek száma (db)	284	233	103	40	254	41	55
Átlagos létszám (fő)	24	20	23	24	22	24	27
Árbevétel (millió Ft)	312	2965	65	628	255	128	869
Magántulajdon hányada (%)	96,3	93,3	94,0	76,5	89,2	90,0	97,7
Más vállalati tulajdon (%)	3,3	6,5	4,9	23,5	8,2	2,5	2,3
Állami tulajdon (%)	0,4	0,0	1,1	0,0	2,3	7,5	0,0
Cégszövetkezet tagja (db)	10	24	7	7	19	2	5
Alapított cégek (db)	23	8	12	12	73	1	6

Forrás: A GKI Zrt és a Marketphone Kft. felmérése.

A kicsik egyáltalán nem alapítottak céget az elmúlt három évben külföldön, Magyarországon viszont 45-öt. 2005 volt a csúcsev. A nagyobb vállalatok hasonló számú céget alapítottak itthon, de övük az összes (6) külföldi cég. A cégalapítások egyenletesebben oszlottak el a három év között, mint az egészen kicsiknél. Összeségében nem találtuk jelét annak, hogy a vagyonosodási vizsgálatok tavalyi megszorodása tömeges külföldi cégalapítást indukált volna.

A válaszadók 1-től 5-ig terjedő skálán minősítették azt, hogy szerintük mekkora gondot jelent a fekete-, szürkegazdaság súlya a magyar gazdaságban. A válaszadók igen súlyosnak minősítették ezt a problémát, átlagosan 4,02-ra. Igazán jelentős kü-

lönbséget az ágazati bontás sem mutatott. A leginkább elnéző kölcsönzés ágazat válaszadói 3,8-et adtak a probléma súlyára, a legszigorúbb építőipari válaszadók 4,15-öt.

Az interjúk során egyetlen vállalkozói érdekvédelmi szervezet, vezető vagy ügyvéd sem kérdőjelezte meg az eltitkolt jövedelmek feltárásának szükségességét. Egyértelműen azt nyilatkozták, hogy a közterhek viselése mindenkinek állampolgári kötelezettsége. Ha a vagyonvizsgálat az igazságos közteherviselés elérését segíti, akkor mindenképpen támogatni kell, ahogyan a legális vállalkozások működését is. A problémákat a részletekben, a vagyonvizsgálatra kiválasztás módszerében, illetve a revízió lebonyolításában és technikájában látták. Többen említették, hogy szükség lenne nemcsak a vállalkozói vagyonekat vizsgálni, hanem a politikusokét és köztisztviselőkéit is, mert a korrupció ott a leglátványosabb, ahol a köz- és az üzleti szféra találkozik, és a hatalmi pozíció kiárusítása nyomán is nagy vagyonok keletkeznek.

A vállalati véleményeket jól felfogott érdek támasztja alá. A válaszadók közül a túlnyomó többség szükségesnek tartja, hogy az állam újabb erőfeszítéseket tegyen a fekete-, szürkegazdaság visszaszorítására, mert a jogkövető cégek versenyhátrányban vannak a fekete-, szürkegazdasággal szemben, illetve (második leggyakrabban válaszként) *így csökkenhetnek a jogkövetők terhei*. Legkevesebben azzal az állítással értettek egyet, hogy nem kell küzdeni a fekete-, szürkegazdaság ellen, *már így is túl sokat zaklatják a cégeket, magánszemélyeket*. (Lásd a 3. táblázatot.)

3. táblázat

Szükségesnek tartják-e a fekete-, illetve szürkegazdaság elleni újabb állami erőfeszítéseket?
(A válaszok megoszlása, százalékban)

	Összes válaszadó	5–25 fő közötti cégek	26–50 fő közötti cégek
Nem, már így is túl sokat zaklatják a cégeket, magánszemélyeket	2	3	2
Nem, először a közigazgatást tegyék rendbe	5	5	5
Nem, a túl nagy adók miatt elkerülhetetlen a fekete-, szürkegazdaság létezése	8	8	7
Igen, mert így növelhetők a költségvetési bevételek a jogkövetők terheinek növelése nélkül	12	10	13
Igen, mert így a jogkövetők terhei csökkenhetnek	18	16	20
Igen, mert a jogkövető cégek versenyhátrányban vannak a fekete-, szürkegazdasággal szemben	55	57	53

Forrás: A GKI Zrt. és a Marketphone Kft. felmérése.

A cég tulajdonosai körében végzett vagyonosodási vizsgálatról összesen 58 válaszadó adott hírt. Ez a válaszadó cégek 6 százaléka, a magánszemély tulajdonosoknak kb. 0,8 százaléka. Az esetek több mint felében a tulajdonosnál végzett vagyonosodási vizsgálat nem volt összefüggésben a vállalatnál végzett APEH-, vagy más hatósági vizsgálattal, az esetek 19 százalékában viszont ezek nyomán indult vagyonosodási vizsgálat.

Mivel sok vagyonosodási vizsgálat épp a tagi hitelnyújtások nyomán indult, így a jövőben ezek csökkenése várható. Az így kieső forrásokat elsősorban *bankhitelből* tartják pótolhatónak a válaszadók. Persze a nagyobbak inkább bankképesek, mint a kicsik, ez utóbbiak közül többen *kénytelenek lesznek kevesebből gazdálkodni* (egy-harmaduk jelzi ezt, a nagyobbaknak pedig egynegyede). (Lásd a 4. táblázatot.)

4. táblázat

Mi léphet a kieső tagi hitelek helyére?
(Említési arányok, százalékban)

	Fejlesztések	Folyó működés
Bankhitel	51	44
Kereskedelmi hitel	10	10
Egyéb kölcsönök	2	2
Szállítói tartozások	16	17
A cég saját forrásai	16	22
Semmi, kénytelen kevesebből gazdálkodni	28	28

A vagyonosodási vizsgálatokat meglehetősen vegyesen értékelték a válaszadók. *Hasznosnak és jogszerűnek* tartják, de a legtöbben szükségesnek ítélik más módszerek alkalmazását a fekete-, szürkegazdaság elleni küzdelemben. (Lásd az 5. táblázatot.)

5. táblázat

Az APEH vagyonosodási vizsgálata
(Átlagosztályzat)*

	Összes válaszadó	5–25 fő közötti cégek	26–50 fő közötti cégek
Jogszerű	3,29	3,25	3,32
Igazságos	2,89	2,86	2,91
Hasznos, mert le lehet buktatni vele az adócsalókat	3,44	3,43	3,45
Fölösleges, mert nem lesz eredménye	2,65	2,67	2,63
Más módon kellene megoldani a gazdaság fehéritését	3,68	3,70	3,65

* = 1: Egyáltalán nem ért egyet 2: Nem ért egyet 3: Közömbös 4: Egyetért 5: Teljesen egyetért

A válaszadók attól nem számítanának igazán érdemi változásokra, ha a vagyonosodási vizsgálatok elterjednének. Legkevésbé *a vagyoni különbségek csökkenését* tartják valószínűnek, leginkább pedig azt, hogy *egyéb formák alakulnak ki a vagyonok elrejtésére vagy külföldre menekítésére*. (Lásd a 6. táblázatot.)

6. táblázat

A vagyonosodási vizsgálat elterjedésének várható hatásai
(Átlagosztályzat)*

	Összes válaszadó	5–25 fő közötti cégek	26–50 fő közötti cégek
Egyéb formákat találnak ki a vagyon elrejtésére	3,98	4,03	3,94
Külföldre menekítik a vagyonokat	3,57	3,60	3,54
Plusz keresethez jutnak a könyvelők, adótanácsadók, ügyvédek	3,39	3,36	3,41
Megnőnek az adóbevételek	3,26	3,20	3,31
Fehéredik a gazdaság általa	2,84	2,75	2,93
Megpróbálják megkenni a revizorokat	2,79	2,76	2,81
Nem változik semmi	2,62	2,64	2,60
Csökkennek a vagyoni különbségek	1,97	1,98	1,96

* = 1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű.

7. táblázat

Egy esetleges egyszeri vagyonbevallás és adóamnesztia várható hatása
(Átlagosztályzat)*

	Összes válaszadó	5–25 fő közötti cégek	26–50 fő közötti cégek
Visszaáramlanának a külföldre menekített vagyonok	2,19	2,21	2,16
Javulna az adómorál	2,76	2,74	2,78
Nyernének az eddig ügyeskedők	3,33	3,41	3,26
Nem változna semmi	2,67	2,66	2,67

* = 1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű

Az érdekvédők szerint a tömeges és évről évre megismételt vagyonvizsgálatoknak lesz visszatartó ereje, feltéve ha ezek illeszkednek az adóellenőrzés rendjéhez, nem maradnak kampányszerűek és megfelelő publicitást kapnak. Ezzel együtt ők is valószínűnek látták az új vagyonelrejtési módok terjedését, ezen belül a fiktív pénzkölcsönzést, az ingatlantulajdonok osztódását, külföldi bankszámlák, ingatlanok és cégek szaporodását, a kevésbé látványos vagyontárgyakba (festmény, ékszer, arany) történő befektetést.

Meglehetősen hűvösen fogadták a válaszadók azt az ötletet, hogy az állam a korábban nem adózott jövedelemből felhalmozott vagyonokat egy esetleges egyszeri vagyonbevallás után megadóztassa és így legalizálja. Az átlagosztályzat 2,93 volt. A szkeptikus hozzáállást magyarázza, hogy a válaszadók szerint *azok járnának jól, akik eddig kivonták magukat a közteherviselésből.* (Lásd a 7. táblázatot.)

Magának az egyszeri vagyonbevallásnak és megadóztatásának a megvalósíthatóságát is erősen kérdésesnek tartották a válaszadók. Az ötlet kivitelezhetősége egytől ötig terjedő skálán (ahol az 1 azt jelentette, hogy az akció egyáltalán nem valósítható meg, az 5 pedig azt, hogy teljes mértékben lebonyolítható) 2,49-es osztályzatot kapott. Ez a nehezen megvalósítható és részben megvalósítható között van.

Az érdekképviselők ezzel szemben az interjúk során kedvezőbben beszéltek az ötletről: felük elutasította, felük viszont szükségesnek tartotta.

Revizori vélemények

Az Adó- és Ellenőrzési Hivatal vezetői segítségével anonim kérdőíveket juttatunk el – válaszborítékkal együtt – az APEH vagyonvizsgálattal foglalkozó ellenőreihez is. A kiküldött 700 kérdőívből a kért határidőre 659 értékelhető választ és 10 üreset kaptunk vissza.

A válaszadó revizorok összesen 9513 vagyonosodási vizsgálatban vettek részt. Egy vizsgálatot természetesen mindig többen folytattak, nem is mindig azonos felállásban. Az anonimitás miatt így nem tudhatjuk, hogy összesen hány lefolytatott vizsgálatról van szó, de célunk nem is pontos statisztika felvétele volt, hanem a revizorok véleményének megismerése.

A vizsgálatok során általában – az esetek 56 százalékában – az adózó képviselte saját magát. Amikor nem, akkor legtöbbször – az esetek 17 százalékában – könyvelő, illetve – 15 százalékban – ügyvéd segítségét vette igénybe, adótanácsadókat jóval ritkábban (8 százalék). Mivel egy vizsgálatnál többen is képviselhették az adózót, száz adózóra 77 segítő jutott.

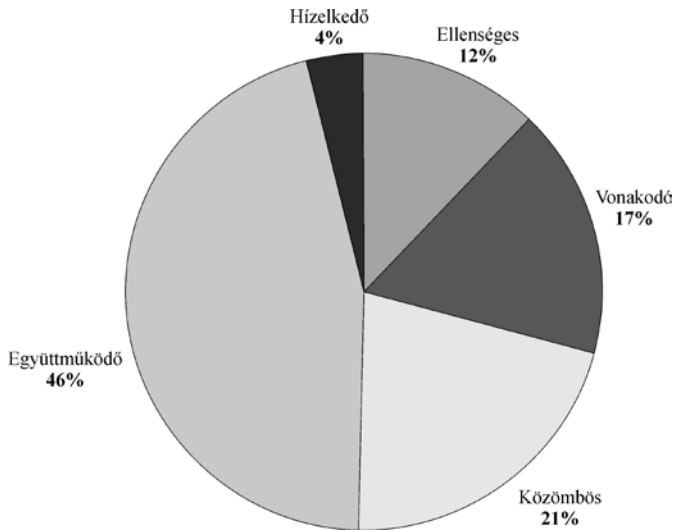
A 9513 esetből csupán 87 volt olyan, amikor megpróbálták befolyásolni a revizorokat, ez még az 1 százalékot sem éri el. Előfordult sírás, könyörgés, de nyílt fenyegetőzés is. A vizsgálatok során az adózók többnyire *együttműködő magatartást tanúsítottak*, de a nyílt hízelkedést kerülték. Kifejezetten ellenséges viselkedés is elég ritkán került sor. (Lásd a 6. ábrát.)

A revizorok véleménye – a vállalatokéhoz hasonlóan – meglehetősen vegyes a vagyonosodási vizsgálatokról. Nem tartják feleslegesnek, sőt hasznosnak ítélik, de a gazdaság fehéritésére más módszereket tartanak szükségesnek. Szerintük, ha megnő a vagyonosodási vizsgálatok száma, az elsősorban *a könyvelőket juttatja többletkeresethez.* Legkevesbé a *vagyoni különbségek csökkenését* tartják valószínűnek. De az *adóbevételek növekedését* is csak rövid távon tartják lehetséges

következménynek, hosszabb távon – a kialakuló új vagyoneletitkolási módszerek miatt – ez a hatás feltehetőleg elenyészik.

6. ábra

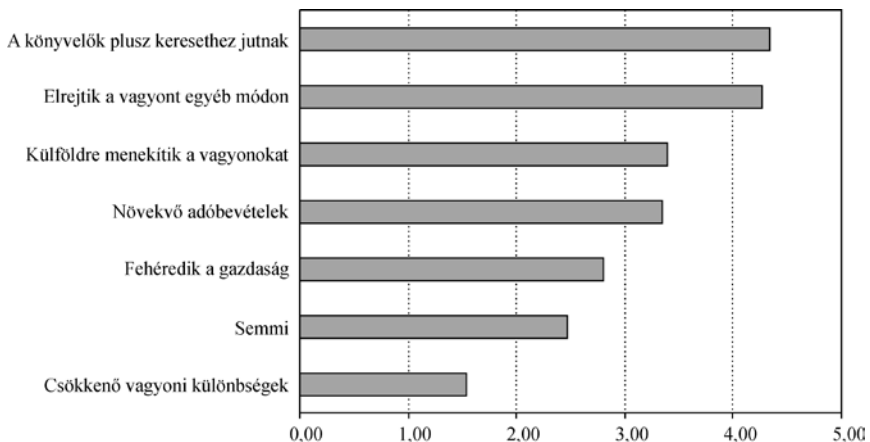
Az ellenőrzött személyek hozzáállása a vizsgálat során

Forrás: A GKI Zrt. felmérése.

7. ábra

A növekvő számú vagyonosodási vizsgálatok várható hatása (Átlagosztályzatok)*

* =1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű

Forrás: A GKI Zrt. felmérése.

Meglepően sokan – a válaszadók 55 százaléka – gondolta úgy, hogy a vagyono-
sodási vizsgálatok hatására csökkennek a be nem vallott jövedelmek. Azért a szkep-
tikusok felhívták a figyelmet, hogy az európai uniós tagság révén nem feltétlenül
kell Magyarországon adózni, vannak legális módok is arra, hogy a jövedelmek
külföldre kerüljenek. (Lásd a 7. ábrát.)

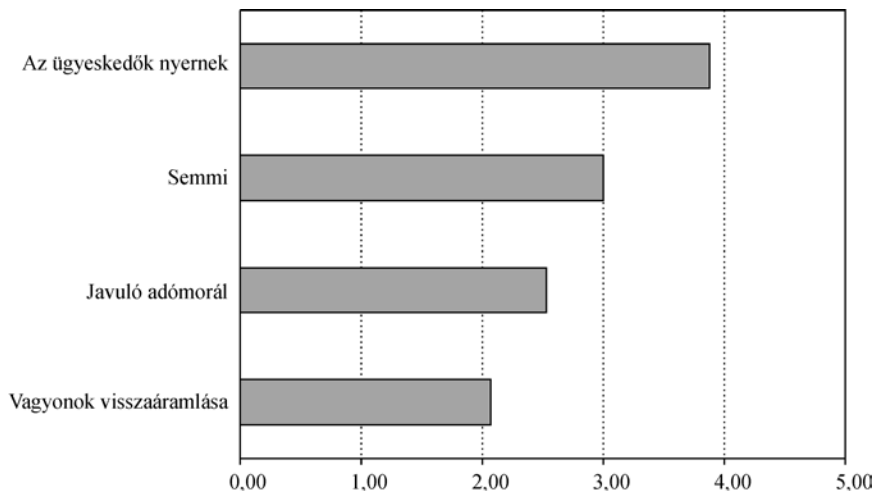
Az adóamnesztia ötletére a revizorok az egytől ötig terjedő skálán – ahol 1:
egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért – 3,25-öt adtak. Ezzel a közömbös és
az egyetértő minősítés közé helyezték, inkább a közömbös felé.

Jóval szkeptikusabban ítélték meg a javaslat kivitelezhetőségét. Erre csupán
2,32-ot adtak az ötös skálán, ahol 1: egyáltalán nem megvalósítható, 5: teljes mér-
tékben megvalósítható volt. Így nehezen vagy csak részben megvalósíthatónak
minősítették az ötletet. Konkrét kifogásként merült fel, hogy ki állapíthatja meg és
milyen törvény alapján, hogy a vagyon adózott vagy adózatlan jövedelemből szár-
mazik-e.

A revizorok kifejezetten kedvezőtlen hatásokat valószínűsítenek egy adóam-
nesztiával összekötött vagyonbevallás esetén. Az adómorál javulásának és a kül-
földre menekített vagyonok visszaáramlásának elég kis esélyt adtak. Leginkább azt
az érzést erősítené az akció, hogy *azok járnak jól, akik kibújtak a köztelherviselés
alól.* (Lásd a 8. ábrát.)

8. ábra

Egy egyszeri vagyonbevallás és adóamnesztia várható következményei (Átlagosztályzatok)*

*1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű

Forrás: A GKI Zrt. felmérése.

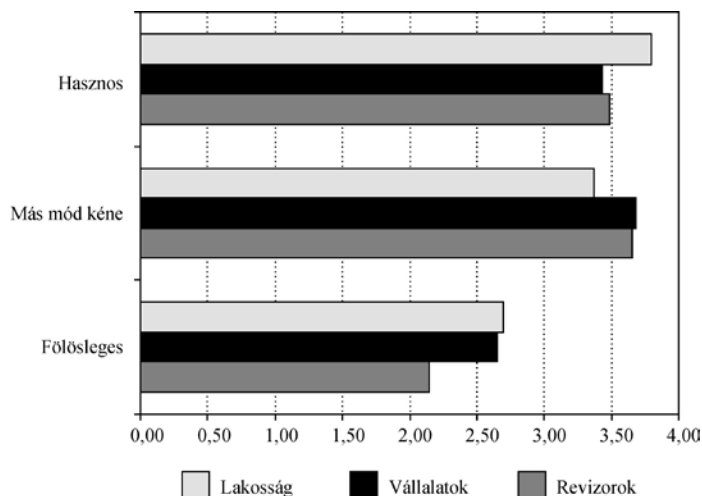
A kutatás során a vizsgált három csoport – a lakosság, a vállalkozók és a revizorok – véleménye a vagyonosodási vizsgálatokról meglehetősen közel esett egymáshoz. Ez kiderült azokból a kérdésekből, amelyeket összehasonlítható formában tettünk fel mindegyik kérdőívben.

Elsősorban a lakosság gondolta úgy, hogy a vagyonosodási vizsgálatok hasznosak, mert le lehet buktatni velük az adócsalókat. A cégvezetők és az adóellenőrök némiképp szkeptikusabbak voltak, szerintük elsősorban más módon kellene megoldani a gazdaság fehéritését, de szerintük is hasznos a vizsgálat.

A mélyinterjúk során a vállalkozói érdekképviseletek is helyesnek és hasznosnak ítélték a vagyonosodási vizsgálatokat, de bírálták a kiválasztást (esetleges), a lebonyolítást (túl hosszú, a papírokat nézik, nem a valós eseményeket) és a technikát (kevés gyakorlattal rendelkezők végezték). (Lásd a 9. ábrát.)

9. ábra

A vagyonosodási vizsgálatok minősítése
(Átlagosztályzatok)*

* = 1: Egyáltalán nem ért egyet 2: Nem ért egyet 3: Közömbös 4: Egyetért 5: Teljesen egyetért

Forrás: A GKI Zrt. felmérései.

A fekete-, szürkegazdaságot a lakosság és a vállalatok – mind a felmérésben részt vevők, mind az érdekképviseletek – nagyon súlyos gondnak tartották. Egyetértettek azzal, hogy az állam újabb erőfeszítéseket tesz ennek felszámolására, mert ennek révén csökkenhetnek a jogkövetők terhei. Magukat a vagyonosodási vizsgálatokat mind a vállalatvezetők, mind a lakosság nagy arányban tartotta jogszerűnek, illetve igazságosnak.

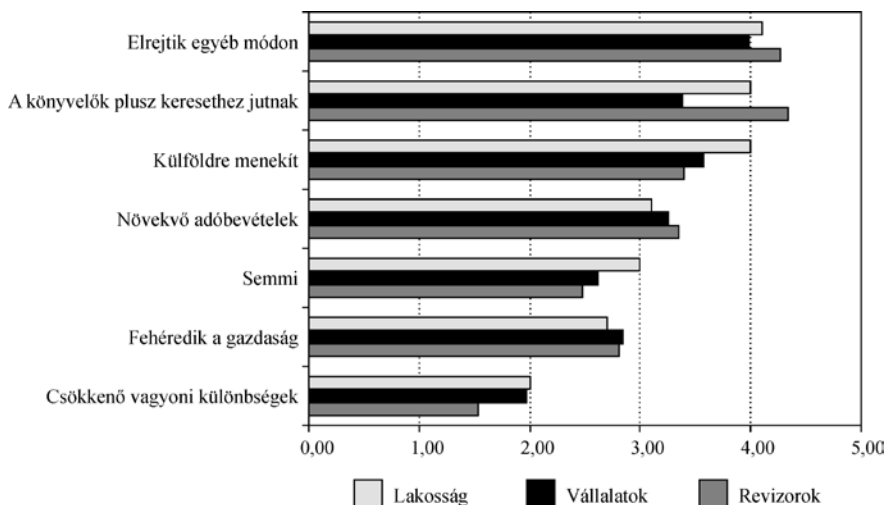
Az érdekképviselek azt gondolták, hogy sok vizsgálat indult feljelentések hatására, míg a hivatal (évközi) statisztikájából az derült ki, hogy ezek aránya csupán 4 százalék.

A feketegazdaság elleni küzdelemben azonban mind a vállalkozók, mind az adóhatósági szakemberek más módokat tartanának szükségesnek. Ezek lényege az egyszerűbb adórendszer és a mérsékeltebb közteher, amihez már van értelme szigorúbb ellenőrzést és behajtást kapcsolni. Példaként az egyszerűsített adóbevallást említették, ami kisvállalkozások tömegeit hozta be a szürke-, feketezónából a legális rendszerbe.

A jelenlegi vagyonosodási vizsgálatok eredményességét jóval több fenntartással ítélték meg a válaszadók, mint a kérdés erkölcsi oldalát.

10. ábra

A vagyonosodási vizsgálatok kiterjesztésének lehetséges következményei

1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű

Forrás: A GKI Zrt. felmérései.

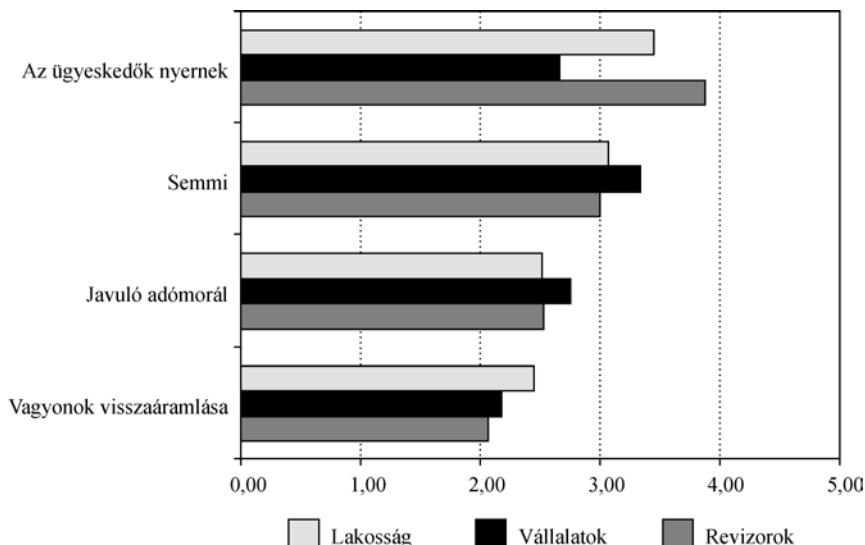
Itt szinte egységesen úgy látta mindhárom csoport, hogy a szélesebb körben, nagyobb számban végzett vagyonosodási vizsgálatok elsősorban az elrejtési törekvéseket erősítenek, ebben pedig a könyvelők, adótanácsadók, ügyvédek nyújtanának – jól megfizetett – segítséget. A lakosság és az ügyvédek nagyobb valószínűséggel adnak a vagyonok külföldre menekítésének, mint a többiek. Lényegében senkinek nincs olyan illúziója, hogy ezekkel a vizsgálatokkal a vagyoni különbségeket csökkenteni lehetne. Az adóbevételek emelkedését, a gazdaság fehéritését már inkább elképzelhetőnek tartják, de a pozitív válaszok itt sem érik el az 50 százalékot. (Lásd a 10. ábrát.)

A lakossági felmérésben a válaszadók elég magas arányban valószínűsítették, hogy a vagyonzvizsgálatok kiterjesztésekor majd a revizorokat próbálják korrumpálni. Ugyanakkor a revizoroknak csak 0,8 százaléka jelezte, hogy megpróbálták befolyásolni az ellenőrzés során. Az érintett magánszemélyek nagy többsége együttműködően vagy közömbösen viselkedett.

Az adóamnesztia ötlete minden csoportban elég hűvös fogadtatásra talált, a lakosság és a revizorok körében elfogadottsága kicsit nagyobb 50 százaléknál, a cégvezetőknél pedig még az 50 százalékot sem éri el. Egy ilyen akció várható hatásainak megítélése elég egyértelműen negatív. (Lásd a 11. ábrát.)

11. ábra

Esetleges adóamnesztia várható hatásai

1: Egyáltalán nem valószínű 2: Nem valószínű 3: Közömbös 4: Valószínű 5: Nagyon valószínű

Forrás: A GKI Zrt. felmérései.

A lakosság és a revizorok szerint már megint az eddig ügyeskedők nyernének az akción, vagy semmi hatása nem lenne. A vállalati vezetők első helyre a semmilyen hatást teszik, illetve szerintük is az ügyeskedők nyernének, de azért az adómorál javulására is számítanak. A válaszadók legkevésbé abban bíztak, hogy az intézkedés hatására visszaáramlanának a külföldre menekített vagyonok, pedig tulajdonképpen ez volna az intézkedés célja. Mind a cégvezetők, mind pedig a revizorok nehezen megvalósíthatónak ítélnék egy ilyen adóamnesztiát. (A nemzetközi tapasztalatok áttekintése azt mutatta, hogy a legközelebbi hasonló kísérlet, a 2004–2005. évi német adóamnesztia is kudarcra jutott.)

Indonézia gazdaságpolitikájának sajátos vonásai 1945–2005 között

GYÖRGY LÁSZLÓ

*A tanulmány átfogó képet nyújt Indonézia a környező országokétól eltérő gazdasági fejlődéséről 1945-ös megalakulásától egészen napjainkig. Az angoltól eltérő és elsősorban laza kereskedelmi kapcsolatokra épülő holland kolonizáció mind a mai napig éreztetni hatását az indonéz társadalomban és gazdaságban. Két évtized tömbönkívüliség után Indonézia fejlődése válaszüthoz érkezett. Suharto elnök – gazdasági tanácsadó testülete vezetésével – a neoklasszikus elvekre épülő gazdaságfilozófia megvalósítását tűzte ki célul az adott kulturális hagyományok és társadalmi viszonyok által determinált erőterben. A teljes foglalkoztatásra törekvő és mezőgazdasági önellátásra épülő, a politikai rend megszilárdítását célul tűző fiskális politika szigorú monetáris politikai korlátokkal találta szembe magát. Részben ez a kettősség, egyfelől a makrostabilitás, másfelől az érdekcsoportok által befolyásolt mikro gazdasági környezet – valamint egyéb világpolitikai tényezők – vezettek a Thaiföldről tovagyűrűző pénz- és tőkepiaci válság indonéz kiteljesedéséhez.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F00, N15, P16.

Kulturális háttér

Napjaink indonéz gazdaságpolitikájának megértéséhez elengedhetetlen az ország kultúrájának és újkori történetének vázlatos ismerete. Sajátosságai ugyanis a holland gyarmatosításban és a hollandok által meghagyott patriarchális társadalmi szerkezetben gyökereznek. Míg az angolok a gyarmatosítás során a helyi lakosság oktatására és a helyiek közreműködésével az adminisztráció átalakítására törekedtek, addig a hollandok lazább kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokat építettek ki. Később, a 19. század végén – a britektől tanulva – szorosabbra fűzték ugyan a szá-

* Köszönettel tartozom dr. Busztin György, Magyarország Jakartába akkreditált nagykövetének segítségéért, valamint az anonim lektor hasznos megjegyzéseiért, a megmaradt tévedésekért vagy hibákért a szerzőt terheli a felelősség.

György László, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pénzügyek tanszékének PhD-hallgatója. E-mail cím: gyorgy@finance.bme.hu

lakat, de a helyi lakosság művelésére továbbra sem fektettek jelentős hangsúlyt.¹ A hollandok a helyi adminisztrációban és helyben működő vállalataik menedzsmentjében többségében továbbra is honfitársaikat foglalkoztatták. (*Kipling*² magasztos gondolata, mely szerint a gyarmatosítás egyben súlyos terheket, egyfajta kötelezettséget is ró a „fehér” emberre – „white man’s burden” –, nem vált kipling-i értelemben a hollandok sajátjává.) A legfőbb társadalomformáló egység továbbra is a család maradt, amely a kapitalizmus és a patriarchális társadalm szerkezet különleges elegyében idővel a korrupció, az összejárás és a nepotizmus melegágyává lett. [Az indonéz köz- és közgazdasági nyelvben a KKN, Korupsi (korrupció), Kolusi (összejátszás), Nepotisme (nepotizmus) utal erre.]

Államalapítás, az Egységes Indonézia létrejötte, a „régí rend” 1945–1965 között

A soknemzetiségű, több mint tizenhétezer szigetet, több mint háromszáz nyelvet és több ezer dialektust, muzulmán, hindu, buddhista, keresztény vallást és helyi ősi kultúrákat egyaránt magába olvasztó, a 2006-os becslések alapján 245 milliós Indonézia létrejöttét tulajdonképpen a hollandoknak „köszönhette”. Pontosabban a hollandokkal szembeni közös ellenállásnak. A függetlenedési mozgalom élére sodródó *Sukarnónak* és helyettesének, *Mohammad Hattának* tulajdonítják Indonézia függetlenségének kikiáltását és az indonéz állam megszervezését (1945). A hollandok a második világháború után még megpróbálták az addig jól bevált ágyúnaszádpolitikával fenntartani, illetve visszaszerezni befolyásukat, de miután az Egyesült Államok világossá tette számukra, hogy vagy felhagynak gyarmatosító törekvéseikkel, vagy lemondhatnak a Marshall-segélyről, Hollandia a visszavonulás mellett döntött. 1949-ben Indonézia végleg kivívta függetlenségét.

Sukarno államelnök és helyettese, *Mohammad Hatta* megszervezte az oktatást, és közel egy évtized leforgása alatt felszámolta az írástudatlanságot a 40 évnél fiatalabb korú lakosság körében. Ugyanakkor a gazdaságban részben a helyi munkaerő alulképzettségének, részben pedig az átgondolt gazdaságpolitikai stratégia hiányának köszönhetően nem sikerült átütő eredményeket elérni. 1957 után a Nyugat-Pápuáért kirobbant konfliktus idején szinte az összes hollandot kitoloncolták Indonéziából, lefejezve ezzel a belföldi, még prosperáló vállalatokat. Ezzel a lépéssel helyi szakértelem és menedzsment-tudás nélkül maradt az indonéz gazdaság. Az

¹A *Woo, Glassburner és Nasution* [1994] szerint Indonézia képzettségbeli lemaradása a térség kis-tigriseihez képest jelentős mértékben a holland kolonializáció idejére vezethető vissza, hiszen a holland oktatáspolitiká nagyon kevés oktatási lehetőséget biztosított a nem holland állampolgároknak.

²*Kipling* a gyarmatosítás híveként úgy gondolta, hogy a fehér ember kötelessége megismertetni az európai kultúrát a gyarmatok őslakosaival a kultúrák közötti párbeszéd és a békés együttélés reményében. Egészen az angol gyarmatokon tett látogatásáig abban a meggyőződésben élt, hogy elképzelése a gyakorlatban is megvalósul.

államháztartás szűkösen rendelkezésre álló javait – amelyet hiperinflációba szökő pénznyomással próbáltak bővíteni – infrastruktúrafejlesztés helyett emlékművekre, középületekre és luxuscikkekre költötték (Temple, 2001).

1959-re gyakorlatilag megszűnt az indonéz gazdaság külső ellenőrzésének lehetősége. Az autarkiára berendezkedő Indonézia kilépett az ENSZ-ből, a Világbankból, valamint a Valutaalapból. Az országra addig is jellemző – elsősorban a politikai instabilitáshoz köthető – makrogazdasági instabilitásból, a külföldi működő tőke hiányából és a gazdaság strukturális merevségéből fakadó válságot csak tovább mélyítette a rúpia árfolyamának kontrollálatlansága. A *Sukarno* által képviselt tömbönkívüli ség és az antikapitalista eszmével átítatott neokolonializmus-ellenesség nem volt tovább tartható az 1965-re kiszélesedő éhínség és az erőforráshiány következtében.

Az indonéz „hosszú kések éjszakáján” a nemzeti oldal egyetlen vezető tábornokának, a korábban a konfliktushelyzetek megoldásában kegyetlenségéről elhíresült *Suhartónak* sikerült megmenekülnie. *Suharto* megszervezte az ellenállást, és a hadsereg támogatásával leszámolt a kommunistákkal.³ *Suharto* tényleges hatalomátvételére 1967-ben került sor, közel két éven át a háttérből irányította az eseményeket.

Suharto és a nyitás, az „új rend” korszaka: 1965–1997

A gazdaságpolitikai döntéshozatal befolyásoló jellegzetességek

Mielőtt rátérünk a jellegzetességek tárgyalására, külön említést érdemel az *álami döntéshozatal rendszere*. A *Suharto*-féle „új rend” alapja az autokratikus⁴ politikai berendezkedés volt, amely üldözte a rendszeridegen politikai gondolkodást. Az ennek eredőjeként előálló társadalmi rend pedig ösztönzőleg hatott a külföldi működő tőke beáramlására. A *suhartói* berendezkedés katonai diktatúrának indult, majd idővel korporativista állammá szelídült, amelyben az elnöki hatalmat *Suharto* gyakorolta; a vezetőtestületet a hadsereg és a bürokrácia vezetői alkották, együttesen támaszkodtak a belső forrásokat biztosító gazdasági szereplőkre: az agráriumra

³ 1965-ben – a kommunista tömb országait nem számítva – Indonéziában volt a legerősebb a kommunista mozgalom. A Kommunista Párt (Partai Komunis Indonesia, PKI) több mint 3 millió taggal rendelkezett és szoros kapcsolatokat ápolt a parasztok, a munkások, a nők és az egyetemi hallgatók tömegszervezeteivel, amelyekkel kiegészülve több mint 20 millió szimpatizánst tudhatott maga mögött. *Suharto* hatalomátvételének körülményeiről megoszlanak a vélemények (lásd bővebben: *Woo, Glassburner és Nasution*, 1994, továbbá: *The Sydney Morning Herald*, 1999. júliusi cikksorozatát).

⁴ *Autokráciának* nevezzük azt az államformát, amelyben a politikai hatalom egy vezető kezében összpontosul. Az autokrácia nem tévesztendő össze a totalitárius rendszer fogalmával, amelyet kifejezetten az 1930-as években kifejlődő modern kori diktatúrák jellemzésére használnak. Az autokrata hatalma gyakorlásában az alá rendeződő hatalmi-politikai struktúrára támaszkodik. A történelem neves autokratái uralkodásuk idején többnyire a nemességre, a katonaságra vagy a klérusra támaszkodtak, akik rendszerint ellenük fordultak és megbuktatták, vagy szélsőséges esetben meg is gyilkoltatták korábbi vezérüket. A *suhartói* autokratikus berendezkedés javarészt a katonaságra, kisebb részt a katonasággal szövevényes kapcsolatban álló politikai hierarchiára (bürokráciára) támaszkodott.

és a helyi vezetőkre. Ezek az érdekcsoportok alapvető szerepet vívtak ki maguknak az állam működésében (a bürokráciában) egyrészt a belső források biztosítóiként (gazdasági szereplőként), másrészt az állam működésének veszélyforrásaiként.

A gazdaságpolitikai döntéshozatali mechanizmust *több sajátosan indonéz tényező* befolyásolta (Woo–Glassburner–Nasution, 1994 alapján). Ezek a következők.

– *Természeti adottságok.* Indonézia természeti erőforrások tekintetében kiemelkedik a délkelet-ázsiai országok közül. Földünk egyik legnagyobb kőolaj- és földgázexportőre, részesedése az OPEC kibocsátásából a 70-es, 80-as évek egyes időszakában elérte a 7 százalékot (Warr, 1986). Ezen időszak olajár-ingadozásait Indonézia – némileg a véletlen szerencsének is köszönhetően – sikerrel kezelte (Temple, 2001).

– *A kollektív emlékezet.* A sukarnói rezsím gazdaságpolitikai hibái mély nyomokat hagytak a gazdaságban és a társadalomban egyaránt. Egyrészt a túlértékelt valuta, másrészt a pénznyomással finanszírozott költségvetési túlköltekezés súlyos terheket rótt a gazdaság szereplőire. Ennek ellensúlyozására az „új rend” egyik első intézkedésével leértékelte a rúpia árfolyamát 10 rúpia/dollárról 100 rúpia/dollárra. Mivel az exportra kerülő termékek árait dollárban határozták meg, a leértékelés jelentős előnyhöz juttatta a Külső Szigetek⁵ exportra termelő vállalkozásait és a mezőgazdaságból élőket. Az árfolyam-leértékelés a későbbiekben az „új rend” gazdaságpolitikájának meghatározó eszközévé vált. A pénznyomással finanszírozott költségvetési túlköltekezés ellensúlyozására a „kiegyensúlyozott költségvetés” gyakorlatát követték, és ezzel elejét vették a Sukarno-érában súlyos károkat okozó hiperinfláció kialakulásának.

– *Az agrárradikalizmus.* Indonézia kedvező mezőgazdasági adottságokkal rendelkező ország. Figyelemre méltó adat, hogy a munkavállalók közel fele még a 90-es évek közepén is a mezőgazdaságban dolgozott. Az indonéz kormányzat ezért kezdetben a mezőgazdaság fejlesztését tekintette elsődleges gazdaságpolitikai céljának. Első és legfontosabb feladatként fel kellett számolni a 60-as évek éhínségét a rendelkezésre álló mezőgazdasági erőforrások hatékonyabb felhasználásával. Az eredmény: a 60-as években még a világ rizsforgalmának közel harmadát importáló Indonézia 1985-re rizsből önellátóvá vált.

A mezőgazdaság fejlesztése, a mezőgazdaságból élők életszínvonalának növekedése egyben a széles tömegbázissal rendelkező radikális mozgalmak hatástalanításának és a politikai stabilitás megteremtésének hosszú távú garanciáját is jelentette.

⁵ Az ún. Külső Szigetek (Outer Islands) és Jáva szigete közti konfliktus megértéséhez elengedhetetlen Indonézia politikai és gazdaságföldrajzi berendezkedésének ismerete. Jáva szigetén volt a holland gyarmatbirodalom, a holland Kelet-Indiák központja, és itt található Indonézia fővárosa, Jakarta. 124 millió lakójával Jáva a legnépesebb sziget az indonéz szigetvilágban, és a szigetre koncentrálódik Indonézia tőkeintenzív ipara. A Külső Szigetek rendkívül gazdagok természeti kincsekben. Ugyanakkor a nyersanyag-kitermelésre érvényes állami monopóliumok és a Suharto-rezsím adópolitikájának eredményeként jelentős erőforrás-allokáció ment végbe a Külső Szigetek rovására. Tehát Külső Szigetéről beszélünk Indonézia vonatkozásában minden olyan esetben, amikor Jáva szigete és a többi indonéz sziget közötti, gazdasági és politikai értelemben fennálló különbséget kívánjuk hangsúlyozni.

A mezőgazdaság egyoldalú fejlesztése ugyanakkor a gazdasági hatékonyság rovására ment végbe. (A mezőgazdasági termelés hatékonysága ugyan nőtt, de mind ez a külső hatékonyság, az erőforrások szektorok közötti elosztásának rovására történt.) A gyarmatosítás sajátosságaiból fakadóan alacsony képzettségű munkaerőnek, valamint a gazdaságpolitika kezdetben a mezőgazdaságot előnyben részesítő gyakorlatának köszönhetően a tőkeigényes, szakképzett munkaerőt igénylő és így jelentősebb profitot eredményező ipar a környező országokhoz képest jelentős fáziseltolódással indulhatott fejlődésnek Indonéziában. Ezt a hátrányt mind a mai napig nem sikerült felszámolni. Az indonéz léptékben gigantikus fejlődés is csak arra volt elegendő, hogy az 1980-as évek elején az ipari termelés exportrészesedése elérje az 5 százalékot.⁶

– *Regionális ellentétek, etnikumok, vallás.* Mivel a kormányzati belső körök az 1949-es függetlenedés óta lényegében jávaiakból álltak, a Külső Szigetek lakói sokszor érezték elhanyagolva és „kifosztva” magukat. A szeparatizmus veszélye arra ösztönözte a kormányzatot, hogy mérsékelje a szigetek közötti különbségeket. A folyamatos árfolyam-leértékelések – amelyek, mint már említettük, kedvezően érintették a Külső Szigetek mezőgazdasági terményexportőreit – ezt a célt szolgálták.

– *Gazdasági nacionalizmus.* Indonézia állampolgárai büszkék függetlenségükre, szabadságukra.⁷ A koloniális holland gazdaságpolitikai intézkedésekre úgy tekintettek, mint kizsákmányoló, a holland gazdaság nyersanyagigényére specializálódó és a profit repatriálását támogató politikákra. Éppen ezért az „új rend” intézkedései jelentős mértékben patrióta gazdaságpolitika kontúrjait rajzolták meg: a kereskedelmi korlátozások a belső ipar védelmét szolgálták, a külföldi befektetésekre vonatkozóan a szomszédos országoknál szigorúbb szabályozás, amelyek alól csak a nagyon tőkeigényes kitermelő iparágak mentesülhettek, továbbá hatalmas államilag finanszírozott ipari fejlesztések jellemezték a gazdaságpolitikát.

– *Pribumiizmus, a „benszülöttek” előnyben részesítése.* Szingapúr, Thaiföld és Indonézia gazdaságában eltérő mértékben ugyan, azonban mindenképpen említésre méltó szerepet játszottak és játszanak ma is a kínai telepések. Mint oly sok más sajátosságnak, úgy a kínaiak Indonéziában betöltött szerepének magyarázata is a koloniális időkre nyúlik vissza. A gyarmatosító adminisztráció ugyanis jogi értelemben különbséget tett európaiak, kínaiak és indonézek között.⁸ A hollandok által

⁶ Délkelet-Ázsia „kistigrisei” közül Malajziában az ipari termelés exportrészesedése a 80-as évek elején 18–26 százalék volt.

⁷ Ez a mentalitás leginkább a függetlenségi harcok alatt és a függetlenség kikiáltása utáni művészi alkotásokban érhető tetten. Például a zeneművek patetikus, büszkeséget sugárzó hangvételében.

⁸ A pribumi a holland inlander (benszülött) szó bahasa fordítása. A holland koloniális időkben a gyarmatosító adminisztráció – a dél-afrikai apartheid rendszerhez hasonlóan – különbséget tett három népcsoport között: az első csoportba a gyarmatosító európaiak tartoztak, a másodikba a „keleti idegenek” (kínaiak, arabok és indiaiak), a harmadik csoportba pedig a benszülöttek, a pribumik. A jelenség nem egyedülálló. Más gyarmatosítók – britek, franciák – is alkalmaztak hasonló megkülönböztetést. A jelenség magyarázata, hogy az alárendeltek körében alkalmazott különbségtétel, a részleges kiváltságok biztosítása segít fenntartani a gyarmati társadalom rendjét, politikai stabilitását.

létesített kasztrendszer megalapozta a későbbi etnikai konfliktusokat azáltal, hogy előnytelenné tette a kínaiak számára az asszimilációt. Bírván a hollandok pártfogását – akik úgy tekintettek a kínaiakra, mint „intelligens, szorgalmas és a gyarmati ültetvények menedzselésére képes” népcsoportra (Woo–Glassburner–Nasution, 1994) –, sok kínai támogatta a gyarmati berendezkedést. A kínaiak gazdasági befolyásának növekedésével a feszültség a kínaiak és a hollandok között egyre nőtt. A több évszázados folyamat végül azt eredményezte, hogy a korábban a hollandoktól kiváltságot kapó kínaiak egy része a felszabadító hadsereg tagjaként, más része a hadsereget csempészáruval támogatva vállalt részt a gyarmati uralom megdöntésében. A hirtelen távozásra kényszerített holland, illetve japán gyarmatosítók vállalatai tulajdonos nélkül maradtak, vagy nagyon olcsón kínálták őket eladásra. Ezen vállalatok túlnyomó többsége a kereskedelemben ügyes és a korábbi megkülönböztetésnek köszönhetően helyzeti előnyben lévő kínaiak kezébe került.

Az indonéz véleményformáló értelmiség a helyzet megoldására állam által szponzorált nagyvállalatok létrehozását javasolta, tehetséges bennszülött (pribumi) vállalkozókkal az élükön. A kínaiakat *Sukarno* idején vidéki vállalkozásaik feladására kényszerítették, míg *Suharto* idején numerus clausus jellegű rendeletek tiltották meg, illetve nehezítették a kínaiak szerepvállalását a felsőoktatásban, a politikai életben és a hadseregen belüli előmenetelben. Ezek az intézkedések eredményüket tekintve csupán a bennszülöttek lecsillapítását szolgálták. A kínaiak gazdaságban betöltött informális szerepe nem csökkent. Az etnikai részarányukat tekintve 3-4 százalékos kisebbségben lévő kínaiak birtokolják még ma is a gazdasági hatalom közel 70-80 százalékát.

– *A politikai védnökség rendszere.* Az agrárnépeesség életszínvonalának emelése mellett a politikai stabilitás biztosításának második pillére a politikai védnökség rendszere volt, amelyben különleges szerep jutott a hadseregnek.

A hadsereg gazdasági szerepvállalása egészen a függetlenségi háborúig vezethető vissza. A függetlenségi háborúk idején a katonai egységek többsége szükség-szerűen önellátó volt. A háború után továbbra is a tábormokok feladatai közé tartozott az egység külső finanszírozásának megoldása. *Sukarno* elnök a belső rend fenntartása érdekében és politikai támogatás fejében az államosított holland vállalatokat a hadsereg vezetőinek kezébe adta. *Suharto* folytatta elődje politikáját, és a *Sukarno*-rezsím bukott katonai vezetőit lojalitásukért cserébe állami, illetve magánvállalatok vezetésével bízta meg (*Jenkins*, 1984). *Suharto* idején Indonézia a föld legkeményebb katonai diktatúrájának számított, és a hadsereget valamilyen módon fenn kellett tartani. (Biztosítva egyben lojalitásukat is.) Általánossá vált az ún. *dwifungsi* (duális funkció) jelenség, amelynek értelmében a hadsereg vezetői kettős funkciót tölthettek be: egyrészt eredeti feladatkörükben, másrészt a gazdaságban, a gazdaság fejlesztésében. *Crouch* [1978] hivatalos forrásokra hivatkozva állítja, hogy a központi költségvetés a hadi kiadások csupán 30-50 százalékát fedezte. A többi az egységeknek önerőből kell(ett) előteremteniük.

A politikai védnökségi rendszer kialakítása és fenntartásának szándéka az exportvezérelt növekedés egyik legfőbb gátjának bizonyult. Az importhelyettesítő és a külfölddel nem versenyző ipar sokkal biztosabb jövedelemforrást jelentett *Suharto* támogatóinak, mint egy kockázatos exportorientált kereskedelempolitika szülte versenyhelyzet.

A politikai védnökségi rendszer fenntartásának egyik eszköze az állami tulajdonú vállalatok vezető pozícióinak kiosztása volt. Sok esetben nehéz volt ugyan pontosan meghatározni a tulajdonosi kört, *Hill* [2000] becslései szerint azonban az 1980-as évek bruttó hazai termékének 30 százalékát állami tulajdonú vállalatok adták. Csak az ipari termelést tekintve ez az arány elérte a 40 százalékot.⁹

Az indonéz politikai és gazdasági rendszer kapcsán az egyik leggyakrabban hivatkozott jellemző a jelentős mértékű korrupció. *Wei* [2000] formális mérőszámokon alapuló elemzése szerint Indonézia korruptabb volt, mint a szubszaharai vagy latin-amerikai országok többsége, és közel olyan korrup, mint a Fülöp-szigetek vagy Thaiföld. A Transparency International 2002–2007-es összesített korrupciós rangsora szerint 179 ország közül Indonézia a 143. helyen áll.

– *A személyi tényező.* *Suharto* elnök soha nem tagadta meg paraszti származását. Az elemzők szerint a politikai oportunizmuson túl ez a tényező is motiválta őt a falusi lakosság életszínvonalának emelésére. *Suharto* az adminisztrációra a gazdasági fejlődés koloncaként tekintett. Az iparosítás vezetésével először *Ibnu Sutowot*, a Pertamina (az indonéz olajipari társaság) első számú vezetőjét bízta meg, akinek kudarcra után *Jusuf Habibi*re esett választása. A gazdaságfejlesztés „cárjai” korlátlan hatalommal és döntési jogkörrel rendelkeztek. Döntéseik ellenőrizetlensége esetenként olyan projektek megvalósítására ösztönözte őket, amelyek miatt végül a központi költségvetésnek kellett a vállalatok segítségére sietni.

⁹ Az állam ugyanakkor elsősorban mint tulajdonos és befektető („fejlesztő”) vett részt a gazdaságban, a klasszikus musgrave-i értelemben vett állami (jóléti) feladatokat az európai államokhoz képest csak szerény mértékben látta el. A társadalmi rendszer és felelősségvállalás filozófiai értelemben a *Pancasilában* (az indonéz állam filozófiai alaptétele) megfogalmazott öt alapelve épül, ezek: nemzeti egység, humanizmus, társadalmi igazságosság, egyistenhit és képviseleti kormányzás. A társadalombiztosítás lényegében önszegélyezésre épül (lásd erről bővebben: Social Alert, 2005). A centralizációs hányadra és az adósságszolgálatra vonatkozó mutatók jól szemléltetik, hogy a *Pancasilában* megfogalmazott társadalmi igazságosság eszméje miért nem vált az indonéz gazdaságpolitika vezérlő elvévé. A centralizációs hányad 1980 és 2006 között 14,75 és 24,77 százalék között ingadozott. [Forrás: The Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRTCIC)]. Tekintetbe véve a vizsgált időszakban az adósságszolgálat GNP-ben mért 7,3–13 százalékos értékét, 20 százalékos GDP-arányos centralizációs hányad esetén a kiadások közel felét az adósság törlesztésére és kamatainak megfizetésére fordították (*Woo–Galssburner–Nasution*, 1994, 125. o.).

Indonézia gyakran folytatott ellentmondásos gazdaságpolitikát köszönhetően annak, hogy a gazdaságirányítás két különálló területéért két ellentétes célokat követő csoport felelt: a makrogazdaság-politikáért az ún. technokraták, míg az iparosításért, gazdaságfejlesztésért (a mikrogazdaság-politikáért) az ún. mérnökök.

A neoklasszikus elveket valló technokraták vezették a Pénzügyminisztériumot és a Nemzeti Tervező Testületet (Bappenas). A komparatív előnyök elméletére támaszkodva az olajtermelésen kívüli exportvezérelte szektorok (a mezőgazdasági javak előállítására és általában a munkaintenzív termelés) fejlesztését támogatták.

Az ún. „mérnökök”, műszakiakból lett menedzserek, katonai tanácsadók és közgazdászok csoportja strukturalista kereskedelempolitikai nézeteket vallottak. Az állami vállalatokra a magángazdaság kínai túlsúlyának szükséges ellenpontjaként tekintettek. A „mérnökök” irányították a Kereskedelmi Minisztériumot, az Ipari Minisztériumot és a Nemzeti Beruházási Koordinációs Bizottságot. Importhelyettesítő gazdaságpolitikájuk biztosította számukra a járadékvadászó lobbik, a belföldi tőkés, a katonai előljárók és a civil bürokraták támogatását. A dwifungsi doktrínának köszönhetően az állami vállalatok növekedése újabb és újabb pozíciókat teremtett a hadsereg vezetői számára.

A „műszakiak” a fentiekből adódóan a technokratáknál lényegesen nagyobb belső hatalmi potenciállal rendelkeztek. Velük szemben a technokraták hatalmi pozícióikat és *Suharto* bizalmát az 1966-os stabilizáció sikerének, a Pertamina-adósság (lásd később) sikeres átstrukturálásának és a makrogazdaság-politika terén tanúsított kompetenciájuknak köszönhették. Ezen túlmenően exportvezérelt neoklasszikus gazdaságpolitikájuk – amely a Külső Szigetek és az agrárium fejlesztését elsődleges célként kezelte – nagymértékben növelte a politikai stabilitást, csökkentve az agrárradikalizmus veszélyét és a területi különbségeket. Nem mellékesen a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és az egyéb nemzetközi pénzügyi intézmények és segélyszervezetek számára a technokraták jelentették a biztos vonatkoztatási pontot. E nemzetközi szervezetek anyagi támogatása jelentős mértékben hozzájárult a suhartói rezsim hatalmának megszilárdításához.

A fejlődés pillérei

Temple [2001] az indonéz gazdaság 30 éves szárnyalásának magyarázatát három egymást kölcsönösen erősítő tényezőben látja: a stabil politikai háttérben, a szokatlanul kompetens makrogazdaság-politikában és a szerencse összejátszásában. A szerencséről eddig kevés szó esett. *Temple* szerencsésnek tartja egyrészt az ország mezőgazdasági jellegét, amely az új termények megjelenésével és az

¹⁰ *Woo–Glassburner–Nasution* alapján.

agrárinnovációknak köszönhetően látványos fejlődésnek indult és sokkal több hasznot hozott Indonéziában, mint a világ bármely más fejlődő térségében. Másrészt a 70-es évek két olajárrobbanása is pozitívan érintette a hatalmas készletekkel rendelkező Indonéziát. A többi olajtermelő országgal ellentétben még a holland kór jelensége¹¹ sem váltott ki nagymértékű visszaesést a gazdaság más területein, de mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ez is részint a véletlen „szerencsének” köszönhető. Harmadrészt kisebb mértékben ugyan, de külső tényezőként a szomszédos államok és a kereskedelmi partnerek gazdasági fejlődése, a kereskedelmi kapcsolatok bővülése is hozzájárult a fejlődéshez, amelynek húsz éve alatt a kibocsátás megnégyszereződött.

Fleming óta tudjuk, hogy a szerencse csak azokat látogatja, akik kellően felkészülnek a fogadására. Nézzük, mit jelentett ez a suhartói Indonézia esetében.

Politikai stabilitás, avagy az „új rend” gazdaságpolitikája vagy politikájának gazdasága

Az indonéz gazdaságra 1966-ban 600 százalékos infláció, lecsökkent devizataralékok és 2 milliárd dolláros külső adósság volt a jellemző. A zavaros politikai viszonyok és az állandósuló kommunista fenyegetettség mellett a hatalomban maradás egyetlen eszközének a viszonylagos anyagi jólét megteremtése tűnt.

A technokraták által kidolgozott 1966-os stabilizáció része volt a kötelező tartalékráta újraszabályozása, a kamatemelés, a központi bank által az állami vállalatoknak adott kedvezményes hitelek befagyasztása, a fogyasztási cikkek hatósági árának felszabadítása, a mennyiségi importkorlátozások eltörlése és a rúpia árfolyamának leértékelése. Az eredmények: 1969-re sikerült 15 százalékra visszazsorítani a három évvel korábbi 600 százalékos inflációt, részben ennek is köszönhetően helyreállt a külföldi hitelezők bizalma.

Az ortodox gazdaságpolitika mégsem működött teljesen előírászerűen. A „technokraták” a mikrogazdaság-politikában nem tudták érvényesíteni akarataikat. Nem tudták megakadályozni az importtámogatások rendszerének kialakulását és az állam által kezdeményezett és finanszírozott nagyberuházások megvalósítását. Ezen túlmenően a „mérnökök” a gazdasági fellendülés generálta költségvetésibevétel-növekedést sajátos módon használták fel hatalmuk megszilárdítására. 1. Az állami hivatalnokok javadalmazását soha nem látott mértékűre emelték, megvásárolva ezzel lojalitásukat. 2. Az élelmiszer- (elsősorban rizs-), a benzin-, a kerozin- és egyéb támogatásokkal a szélesebb rétegeknek a korábinál lényegesen kedvezőbb megélhetést biztosítottak. (A kerozint a szegények főzésre használják Indonéziában.) 3. Bevezették a mezőgazdasági támogatások rendszerét, amelynek keretében

¹¹ Lásd később „Az olajárrobbanás felemás hatásai, a holland kór jelensége” cím alatt.

felújították a csatornahálózatot és támogatták a növényvédő szerek vásárlását. 4. Vidéken kórházakat, utakat, faluházakat és iskolákat építettek. *Lee Chek Liang* [2001] hozzáteszi ugyanakkor, hogy ezek az intézkedések főleg a földtulajdonosokat érintették, az új támogatási rendszer nem hatolt a korábbiánál mélyebbre, a nincstelenek helyzete szinte mit sem változott.

A mezőgazdaság szerepe

A mezőgazdaságban tapasztalható technikai változások kulcsszerepet játszottak az 1970-es évek Indonéziájának fejlődésében és a szegénység felszámolásában. Ugyanakkor szemben a fejlődő országok természetes, külső keresleti hatások indukálta fejlődésével az indonéz agrárium fejlődése sokkal inkább a Suharto-éra mezőgazdaságot előnyben részesítő gazdaságpolitikájának volt köszönhető, mint a külső kereslet szívo hatásának.

A gyakorlatban ez a termelékenységet fokozó javakra (trágya, rovarirtó szerek) adott jelentős mértékű támogatást, a rizs árának stabilizálását és a vidéki infrastruktúra fejlesztését jelentette. A termelékenység javítására tett kezdeti kísérletek nem bizonyultak sikeresnek, de a 70-es évek első olajárrobbanása újabb lendületet adott a mezőgazdaság fejlesztésének. Az olajexportból származó bevételtöbblet lehetővé tette, hogy a kormányzat még nagyobb összegeket költsön vidékfejlesztésre és étkeztetési politikára.

A mezőgazdaság ilyen mértékű támogatása egyáltalán nem jellemző a fejlődő országok gazdaságpolitikájára. A legvalószínűbb magyarázat szerint a rizs dominanciája az indonéz étkezési kultúrában és túlsúlya Jáva szigetének mezőgazdasági termelésében arra ösztökölte *Suhartót*, hogy a jávai rizstermelők támogatásával egyszerre két célt érjen el: egyrészt megteremtse hatalmi bázisát a legfontosabb szigeten, másrészt azt, hogy az ország hazai termelésből legyen képes fedezni rizszükségletét. Az 1972-es rizshiány idején tapasztalható zavargások, amikor is az árak néhány hónap alatt megduplázódtak, szemléletesen illusztrálták az éhínségben rejlő potenciális veszélyeket. Az sem múlt el nyomtalanul a kollektív emlékezetből, hogy rengeteg vidéki földműves támogatta a kommunista pártot a 60-as években; bármilyen mértékű visszatérés a korábbi állapotokhoz jelentős mértékben destabilizálta volna a politikai helyzetet (*MacIntyre 1999b*).

Az olajárrobbanás felemás hatásai, a holland kór jelensége

A második, „szerencsés” pilléreként említett olajárrobbanások is jelentős mértékben hozzájárultak Indonézia fejlődéséhez. Az olajárrobbanások hatása ugyanakkor nem egyértelműen pozitív az olajexportőr-országokra nézve. A nyersanyag-exportőr országokban ugyanis a nyersanyagárak világszerte emelkedése számos negatív

hatással jár, amely tünetegyüttes a szakirodalomban holland kór (Dutch Disease) néven vált ismertté. A jelenség felé akkor fordult a figyelem, amikor a hetvenes években Hollandiában és Nagy-Britanniában különösen erős válságjelek mutatkoztak. A vizsgálatok meglepő eredménnyel jártak: a gazdasági visszaesés mögött – a hetvenes évek válságokain túl – a két ország gyorsan bővülő kőolaj-, illetve földgázkivitele húzódtott meg. Ez a jelenség azonban nemcsak az említett két országban volt tapasztalható. Számos fejlett ipari (Norvégia, Kanada) és fejlődő ország, köztük Indonézia is hasonló problémákkal találta szembe magát (*Kacsirek*, 1993).

A holland kórnak nevezett jelenséget az idézi elő, hogy a gazdaság valamely ágazatának – Indonézia esetében a kőolaj-kitermelés – exportja hirtelen fellendül. Az ebből származó többletjövedelem elköltése és a fellendüléssel kapcsolatos erőforrás-áramlások nehéz helyzetbe hozhatják a versenyszektor több ágazatát, sőt dezindusztrializáció léphet fel (*Kacsirek*, 1993). Azért is fontos e kérdés vizsgálata, mert végül éppen az ellentétes folyamat, a 80-as évek olajárcsökkenése hozta meg Indonézia számára az oly sokáig késő mikrogazdaság-politikai (kereskedelem- és iparpolitikai) reformokat és az ipari termelékenység növekedését.

A holland kór két mechanizmuson keresztül fejti ki hatását: az egyik az *elköltségi hatás* (spending effect), a másik az *erőforrás-áramlási hatás* (resource-movement effect) (*Kacsirek*, 1993). Mivel Indonéziában elsősorban az elköltségi hatás érvényesült, ezért kezdjük vizsgálatunkat e hatás elemzésével.

Az olajárrobbanás idején az olajipar termékei Indonézia exportjának mintegy háromnegyedét, állami bevételeinek 60 százalékát adták. Az 1973-as olajárrobbanás idején a majdnem egyik napról a másikra jelentkező bevételtöbblet eltérően érintette mikroszinten az egyes rezidens gazdasági szereplőket és eltérő reakciókat váltott ki makroszinten az olajexportőr-országokban. Az olajárváltozásokat a megnövekedett bevétel ellenére sok olajexportőr-országban – meglepő módon – makrogazdasági bizonytalanság és növekvő költségvetési hiány kísérte (*Gelb* és társai, 1988), ugyanis a váratlan többlet túlzottan ambiciózus, kockázatos és erőforrás-igényes beruházásokra ösztönözte a kormányzatokat. Azt, hogy Indonézia nem követte ezt a gyakorlatot, többnyire „szerencsés szerencsétlenségének”, a Pertamina-botránynak köszönheti, amellyel kevesebbet veszített, mintha megvalósította volna kockázatos állami beruházásait. Amikor az OPEC-országok 1973-ban elhatározták, hogy az olaj hordójának árát 4 dollárról 11 dollárra emelik, *Ibnu Sutowo*, az indonéz olajipari társaság, a Pertamina hírhedten korrupt vezetője a vállalat diverzifikációs programjának megvalósítására nagymértékű rövid lejáratú kölcsönfelvételbe kezdett (*Temple*, 2001). (A hosszú lejáratú hitelek felvételét állami engedélyhez kötötték, pontosan azért, hogy az *Ibnu Sutowoéhoz* hasonló kockázatos beruházási hullámnak elejét vegyék. *Sutowo* a még kockázatosabb rövid lejáratú hitelfelvételben talált kibúvót a kormányzati kontroll alól.) Mivel az olajárak nem emelkedtek az előre tervezett mértékben, a Pertamina 1975-re az indonéz GDP 30 százalékának megfelelő külső adósságot halmozott fel. A kormányzat – más lehetősége nem lévén – az olajipari óriás segítségére

sietett. Mindez azt jelentette, hogy amikor az olaj ára a 80-as években csökkenni kezdett, még nem volt késő elhalasztani vagy végleg törölni azokat a beruházásokat, amelyek a többi olajexportőr-országban kudarcot vallottak.

A fenti példán túlmutató, de még mindig a holland kórhoz kötődő kormányzati-politikai jelenség a váratlanul értékessé váló természeti erőforrások járadékáért folytatott ragadozó magatartás megjelenése és az ennek kapcsán jelentkező politikai instabilitás (Temple, 2001). A tét növekedésével a cél érdekében bevetett eszközök tárháza is bővült, azonban csak igen ritkán a törvények által is hitelesített megoldások irányába.

A holland kór *elköltési hatáson* keresztül jelentkező negatív jellemzői nem csak kormányzati-politikai szinten jelentkeztek. A növekvő exportbevételek hatására megnőtt az ország belső pénzmennyisége, ez keresletélénküléshez vezetett. A keresletélénkülés felhajtotta azon termékek árait, amelyek közvetlenül nem vesznek részt a nemzetközi kereskedelemben. Mivel az indonéz kormányzat fixen tartotta a valutaárfolyamot, az infláció jelentősen rontott Indonézia versenyképességén és tovább késleltette a környező országokhoz képest egyébként is lemaradó ipartermelékenység-növekedést, valamint a tőkeigényes ipar fejlődését. A leírt folyamat veszélye, hogy nemcsak rövid távú erőforrás-átcsoportosítást eredményezhet, hanem évtizedekre konzerválhatja az elmaradottságot is.

Az országok többségében mégsem a holland kór jelentette a legnagyobb gazdaságpolitikai kihívást, hanem az olajárrobbanás lecsengése utáni helyzethez való igazodás, ami a többi olajexportőr országhoz képest Indonéziának sikerült a legjobban. Amikor a folyó fizetési mérleg az 1980–1982-es periódusban hirtelen deficitté vált, az indonéz kormányzat azonnal reagált. A hat olajexportőr-ország közül, amelyek gazdaságpolitikai lépéseit *Gelb* és társai [1988] tanulmányukban vizsgálták, Indonézia volt az egyetlen, amely előre elhatározott lépések alapján cselekedett: kiadáscsökkentő intézkedéseket hoztak, és éltek az árfolyam-kiigazítás lehetőségével. Bár az intézkedések hatására a 80-as évek elején a gazdasági növekedés megtorpant, mégis a gyors igazodásnak és az alacsony adósságtehernek is köszönhetően egy mélyebb válságot sikerült elkerülniük.

Az indonéz kormányzat a többi olajtermelő országhoz képest a megnövekedett állami bevételekkel jól tudott gazdálkodni. A költségvetési többletbevételek szokatlanul magas arányát fordították mezőgazdaság fejlesztésére, enyhítve ezáltal a holland kór negatív hatásait, elsősorban az erőforrás-áramlási hatást (Temple, 2001).

Az olajárcsökkenés áldásos hatásai, az 1980-as évek reformjai

A 80-as évek reformjainak hátterében két tendencia állt (Aswicahyono et al., 1996). 1. A bankrendszer az állami tulajdonú bankok dominanciájára épült. Az államilag támogatott hitelekhez csak a politikai befolyással rendelkező piaci szerep-

lők juthattak hozzá. A kormányzat az állami tulajdonú vállalatokon és egyéb részesein keresztül egyre növekvő szerepet vállalt a gazdaságban. Az iparpolitika ellentmondásos célrendszere, és azon belül is a regionális aránytalanságok felszámolására és az egyes népcsoportok bevonására tett kísérletek bonyolult szabályrendszer kialakítását eredményezték. A kormányzat egyre magasabb importvámokat vetett ki az olajárrobbanást követő felértékelődés által hátrányos helyzetbe kerülő ipari termelés védelmében (*Temple, 2001*).

2. A másik tendencia az 1980-as évek elejének olajárcsökkenése, amely ösztönzőleg hatott a gazdaságpolitikai reformok beindítására. Az olajárcsökkenés hatására 1983-ra 7 százalékos költségvetési deficit alakult ki. Azonnali válaszként 1983-ban leértékelték a rúpiát, majd 1986 szeptemberében újabb leértékelés következett. E lépéseket mikrogazdasági reformok követték, amelyek arra a feltételezésre épültek, hogy Indonézia „magas költséggel működő gazdasággá” vált, ennek következtében számos iparága képtelen helytállni a világgazdasági versenyben. 1983-ban és 1988-ban két lépésben került sor a bankszektor reformjára: egyszerűsítették a bankalapítás szabályait és megszüntették a hiteltámogatások rendszerét. Az intézményes reform sikeres példája a vámrendszer működtetésének „kihelyezése”. Az intézkedés értelmében az 5000 dollárnál nagyobb értékű vámügyműködés feladatait 1985-től egy svájci cég (SGS) látta el – jóval hatékonyabban elődeinél. Ugyanebben az évben felszámolták az importkvótákat és minden egyéb nem vámjellegű korlátozást (*Temple, 2001*).

A reformok hatására az ipari termelés részesedése az áruexportból 1983 és 1992 között 7 százalékról közel 50 százalékra emelkedett. *Temple* [2001] szerint az intézkedések csak részben magyarázzák a változásokat. A reformok mellett jelentős szerepet játszott az olaj és a gumi világpiaci árának csökkenése, továbbá az 1980-as, nyersfaexportra vonatkozó tilalom, amely jelentős mértékben megnövelte a feldolgozott faárak kivitelét (*Temple, 2001*). *Hill* [2000] fordulópontnak tartja az ipari termelés exportjának ilyen mértékű növekedését, amely az exportlobbi megerősödéshez vezetett és lendületet adott a további reformfolyamatoknak. Az eredményeket szemlélteti, hogy míg 1975 és 1986 között az ipari termelékenység átlagban évi 0,3 százalékkal nőtt, addig az 1986-tól 1995-ig tartó periódusban évi 4,8 százalékkal.

Az indonéz fejlődést nyomon követő közgazdászok szívesen játszanak el azzal a gondolattal, hogy vajon mi történt volna abban az esetben, ha a fent említett reformokat előbb indítják útjukra. Megalapozottnak tűnik *MacIntyre* [1999a] véleménye, aki szerint a 70-es évekbeli Indonézia egy hasonlóan átfogó liberalizációra még nem volt felkészülve. A reformok heves ellenállást váltottak volna ki, tükrözve a szabad piacgazdaság rendszerének társadalmi megítélését. A kormányzat az 1980-as évek reformjait még így is csak kellő körültekintéssel indíthatta útjára, hogy még véletlenül se hozzon létre törésvonalakat a társadalomban. Ugyan kívánatos lett volna a reformokat már korábban bevezetni, hiszen mérsékelhető lett volna a holland kór negatív hatása, de a bevezetés politikai kockázata – a témával foglalkozó szakemberek egybehangzó állítása szerint – túlságosan nagy volt.

A Suharto-éra, a növekedés árnyékában megbúvó szerkezeti gyengeségek

Suharto „új rendjének” harminc éve alatt az egy főre jutó hazai termékkibocsátás folyó áron számolva 70 dollárról több mint 1000 dollárra emelkedett (reálértékben megnégyszereződött). A prudens monetáris és fiskális politikának köszönhetően az inflációt sikerült mindvégig az 5–10 százalékos sávban tartani, a rúpia árfolyama mindvégig stabil és kiszámítható maradt, és a kormányzat a költségvetési hiány finanszírozását sem terhelte rá a gazdaságra. A fejlesztési kiadások jelentős részét segélyekből és kedvezményes külföldi hitelekkel finanszírozták.

A 80-as évek közepétől a kormányzat hozzálátott a gazdasági tevékenységet korlátozó szabályok felszámolásához. A lépések elsősorban a külgazdasági kapcsolatok, valamint a pénzügyi piacok liberalizálásában mutatkoztak, és a nem olajszármazékokra épülő exportszektor növekedését, valamint a munkahelyteremtést voltak hivatottak ösztönözni. A reál-GDP növekedése 1987 és 1997 között meghaladta az évi 7 százalékot.

A gyors gazdasági növekedés – amíg tartott – elfedte Indonézia szerkezeti gyengeségeit. A jogrendszer hiányosságai mind a mai napig jellemzőek. Egyes elemzők szerint nem lehetett betartatni a szerződéseket, behajtani a kintlévőségeket és csődeljárást kezdeményezni. A banki gyakorlatban a jelzáloghitel számított egyeduralgó hitelezési módnak, széles körben és rendszeresen megsértették a prudens banki szabályozás alapelveit, beleértve a tőkemegfelelésre vonatkozó korlátozásokat is. A nem vámjellegű korlátozások, az állami tulajdonban lévő vállalatok járadékavadászata, a támogatási rendszer, a belső kereskedelem korlátozása – számos áru kereskedelmét monopolizálták – és az exportkorlátozások a piac jelentős torzulásához vezettek.

Cole és *Slade* [1998] a következőképpen foglalja össze az Indonéziával a szakirodalomban összefüggésbe hozott „uram-bátyám” kapitalizmus (crony capitalism) visszásságait: az 1990-es években a „Suharto-kapcsolat” vált számos vállalkozás és pénzügyi intézmény működésének garanciájává. Minden olyan, a pénzügyi szabályok betartásáért felelős tisztségviselőt eltávolítottak a pozíciójából, aki megpróbálta a prudens szabályok betartására rákényszeríteni a „Suharto-kapcsolattal” rendelkező pénzintézeteket. A politika és a kapcsolatok domináltak. Az 1980-as, 1990-es évek pénzügyi reformjaival a technokraták a bankrendszer működéséből fakadó kockázatokat kívánták mérsékelni, azonban a hitelezés ellenőrzésének lazításával és a kamatplafon eltörlésével (1983), a pénzintézetnyitás szabályainak egyszerűsítésével és a rendkívül alacsony kötelező tartalékráta (2 százalék) szabályának bevezetésével (1988) csak tovább fokozták a pénzügyi rendszer sebezhetőségét (*Cole–Slade*, 1996). A reformokból adódó „lehetőségek” „svindli bankok” alapításához vezet-

tek.¹² A technokraták felismerték a liberalizálásban rejlő veszélyeket és szigorítottak a banki szabályozáson (1991), valamint az 1990-es évek elején a tőzsdei kereskedés szabályozásán. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a szigorítás nem volt hatással a „Suharto-kapcsolattal” rendelkezők térnyerésére.

Az 1997–1998-as válság és hatásai

Amikor 1997. július 2-án a baht, Thaiföld nemzeti valutája összeomlott, senki sem gondolta, hogy egy, az 1929-es nagy gazdasági világválsághoz hasonló válság van kibontakozóban. Ami eleinte valutapiaci katasztrófának látszott, az év végére már a térség bankjait, tőzsdéit és az egész gazdaságot veszélyeztette (*Stiglitz*, 2003).

Mi a magyarázat arra, hogy az 1997-es, thai baht elleni spekulációs támadás ilyen súlyos következményekkel járt Indonéziában? (Súlyosabbakkal, mint a térség más országaiban.) *Stiglitz* [2003] úgy vélte, hogy a legfontosabb ok a tőkepiaci liberalizáció volt, ez idézte elő a válságot, amelyet Indonéziában csak tovább súlyosbított a korrupció, a pénzügyi szervezetek felügyeletének szakmai célokot figyelmen kívül hagyó politikai alárendeltsége, a gyenge bankrendszer, a vállalatok magas adósságállománya és az elhibázott társadalompolitika. A gondot tetézte az IMF – később részletezett – balul elsült válságkezelő programja is. *Stiglitz* legfőbb vitapartnere, *Williamson* [1999] is úgy látja, hogy a thai események tovagyűrűzésének legfőbb oka a délkelet-ázsiai térség túlzott mértékű tőkepiaci liberalizációja volt, amely végül a szegénység elleni küzdelem eredményeinek jelentős erodálódásához vezetett.

Stiglitz szerint a tőkepiaci liberalizáció nem segítette Délkelet-Ázsia országait a fejlődésben. Ez ugyanis magába foglalta az országba ki- és beáramló „forró pénzek” – rövid távú hitelek és pénzügyi szerződések, amelyek segítségével a befektetők legtöbbször csak az árfolyam-mozgásokra spekulálnak – ellenőrzése céljából létrehozott szabályozás eltörlését.¹³ Éppen ezért *Stiglitz* az IMF és a Világbank 1997. szeptemberi csúcstalálkozóján a két vezető nemzetközi intézmény javaslatával szemben azt tanácsolta a kelet-ázsiai minisztereknek, hogy vezessenek be tökekorlátozásokat a spekulatív pénzek kiáramlása által elszenvedhető károk enyhítésé-

¹² A tipikus svindli bankok olyan nem pénzügyi vállalkozások kockázatos projektjeihez nyújtottak hiteleket, amelyek tulajdonosai alapították és irányították magát a bankot is. A bankok forrásoldalán ugyanakkor elenyésző volt a tulajdonosok befizetése, a források többségét a kisbetétesek betétei, a Bank Indonesia likviditást szolgáló hitelei, fedezetlen értékpapírok és a Bank Indonesia, valamint további állami intézmények által birtokolt részesedések adták (*Nasution*, 1999).

¹³ Az ilyen spekulatív pénzekből sem gyárat építeni, sem munkahelyeket teremteni nem lehet – a vállalatok nem fektetnek be olyan kölcsönből, amelyet bármikor kivonhatnak –, és a forró pénzek beáramlásából adódó kockázat még kevésbé teszi vonzóvá az országokat a hosszú távú befektetések szempontjából. Kína példája is mutatja, hogy nincs szükség a tőkepiacok liberalizációjára a tőkevonzáshoz, és magas – 30-40 százalékos – megtakarítási hányaduknak köszönhetően Délkelet-Ázsia országai sem szenvedtek hiányt befektetésre váró megtakarításokban.

re. Amennyiben ezt képesek lennének összehangoltan végrehajtani, ellen tudnának állni a nemzetközi közösség rosszállásának, és megvédehetnék gazdaságaikat a válságtól. Az országok közül egyedül csak Malajzia hajlott a tőkekorlátozások bevezetésére: *Mahatir* miniszterelnök intézkedéseinek (a kamatlábak alacsony szinten tartása és a spekulatív pénzek kiáramlásának megfékezése) köszönhetően Malajzia szenvedte el a térségben a legrövidebb és legcsekélyebb mértékű visszaesést (*Stiglitz*, 2003).

Indonézia a válságmenedzselésben lényegében az IMF által kijelölt utat választotta, *Suharto* azonban az IMF által diktált nepotizmusellenes intézkedéseket rendre megmásította (*Lee Kuan Yew*, 2001). Az IMF óriási összegeket fordított (a G7 országaiból érkezett pénzekkel a teljes mentőcsomag 33 milliárd dollárt tett ki)¹⁴ arra, hogy az árfolyamot fenntartsa. Arra számítottak, ha a piac elhiszi, hogy hajlandók bármennyi pénzt áldozni az árfolyam védelmére, akkor nem lesz értelme megtámadni a valutát, és a piaci „bizalom” helyreáll. A pénzzel egy másik célt értek el: lehetővé tették a bajba jutott országoknak, hogy a nyugati bankoknál eladósodott vállalataik visszafizessék kölcsöneiket. Így a nyugati bankokat is megsegítették, hiszen a hitelezők nem viselték a rossz kölcsönök kihelyezésének minden költségét. Ezen kívül azokban az országokban, ahol az IMF pénzből átmenetileg a nemzeti valutát egy fenntarthatatlan árfolyamon tartották, a művelet egy másik következménnyel is járt: az ország tehetős emberei kihasználták a lehetőséget, és még a kedvező árfolyamon dollárra váltották vagyonukat, és külföldre menekítették pénzüket (*Stiglitz*, 2003). Ezzel összefüggésben *Suharto* ellenőrizetlen hatalma, valamint a korrupció ugyancsak tetézte a problémát. *Cole* és *Slade* [1998] szerint a krízis politikai gyökerekre vezethető vissza. A pénzügyi felügyelet gyengeségei nem szakmai hiányosságokból adódnak, hanem sokkal inkább a pénzügyi felügyelőszervek politikai érdekeknek való alávetettségéből. Jelentős szakemberek többször megpróbáltak körültekintő szabályokat alkalmazni a pénzügyi intézmények és azoknak a *Suharto*-rezsimhez köthető tranzakcióinak hatékony ellenőrzésére, de mindannyiszor kudarcot vallottak. Amennyiben mindez igaz, akkor a vélhetően megijedt vezetés vagyonmentéséhez különösen kapóra jöttek az IMF és a G7 árfolyam-stabilizáló hitelei (*Stiglitz*, 2003).

Az IMF a pénz nyújtásához feltételeket is szabott, és így csomag formájában igyekeztek megoldani a válság okozta problémákat. Ezeknek a lépéseknek elvileg meg kellett volna győzniük a piacot a hitelek meghosszabbításáról, a spekulánsokat pedig arról, hogy nézzenek más piacok után. A feltételek között volt a magas kamatszint, az állami kiadások csökkentése és az adók növelése (*Stiglitz*, 2003). Indonéziában ennek szellemében jelentős mértékben csökkentették a szegényeknek járó benzin-, kerozin- és élelmiszerár-támogatást, amelyek szintjét bár később visszaállí-

¹⁴ *Lee Kuan Yew* [2001] statisztikája szerint csak az IMF-csomag 40 milliárd dollárt tett ki, és ehhez jött még Japán és Szingapúr 5-5 milliárd dolláros támogatása.

tották, nem tudták csökkenteni a feszültségeket – hiszen az emberek nem értették, ha van a támogatásra fedezet, miért kellett csökkenteni azok szintjét. Az említett intézkedések zavargásokhoz vezettek. A gazdasági folyamatokat – az IMF által javasolt politikának is köszönhetően – társadalmi és politikai zűrzavar kísérte. A következmény Suharto leváltása volt.

A Valutaalap felismerte, hogy Kelet-Ázsia alapvető problémáit a gyenge pénzügyi intézmények és a túlzottan magas tőkeáttétellel működő vállalatok okozzák, mégis a kamatok emelését erőltette, amelyek következtében ezek a problémák csak súlyosbabbakká váltak. [Első lépésben 25 százalékpontos (!) kamatemelést kényszerítettek az IMF képviselői a kelet-ázsiai országokra, amelynek következményeként Indonéziában a nominális kamatlábak az égbe szöktek.] Az eredmény előre látható volt: a magas kamatok miatt – becslések szerint – Indonéziában 75 százalékra növekedett a nehézségekkel küszködő vállalatok száma, és ebből adódóan nőtt a rossz hitelekkel bajlódó bankok száma is. A vállalati és bankszektorban fokozódó nyomás következtében tovább lanyhult a gazdasági aktivitás, amelyet az összereslet csökkentésén keresztül szintén a megszorító gazdaságpolitika idézett elő (*Stiglitz*, 2003).

Az IMF pénzpiacokkal kapcsolatos álláspontjának hibái akkor mutatkoztak a legvilágosabban, amikor az indonéz bankok bezárására került sor. Mintegy tizenhat magántulajdonban lévő bank bezárásáról döntöttek, és kilátásba helyezték a többi bezárását is. A betéteseket azonban – különösen a kis betétekkel rendelkezőket – magukra hagyták volna. A pánikhangulat magával ragadta a kisbefektetőket is, akik megrohanták a megmaradt magánbankokat, és a betéteket áthelyezték az állami bankokhoz, amelyek esetében állami garancia meglétét feltételezték. Mindez katasztrofális hatással járt Indonézia bankrendszerére és az egész gazdaságra. A fiskális és a monetáris politika már tárgyalt hibáival tetézve gyakorlatilag megpecsételte az ország sorsát: a hanyatlás nem volt többé elkerülhető (*Stiglitz*, 2003).

Az eredmény számokban is mérhető: 1998-ban 13,7 százalékkal csökkent az indonéz GDP, 77 százalékra szökkent az infláció, a rúpia leértékelését csak elhalasztani lehetett, elkerülni nem, a munkanélküliség megtízszereződött, a hivatalos statisztikák szerint az 1997-ben munkahellyel rendelkező férfiak csaknem 15 százaléka veszítette el állását 1998 augusztusára, 16 bank bezárásáról döntöttek, a vállalatok 75 százaléka sodródott a fizetéseképtelenség határára.

Stiglitz az indonéz válság okainak értelmezésekor a tőkepiac szabályozásának visszásságain túl az elhibázott IMF-politikát és annak (elhibázott) végrehajtását hangsúlyozta. Összefoglalóan meg kell említenünk azonban, hogy a délkelet-ázsiai tőkepiaci válságot elemző közgazdászok körében a válság okait illetően négy markáns vélemény alakult ki (*Haggard*, 2000). A „*fundamentalisták*” a makro- és az árfolyam-szabályozás gyengeségeit emelik ki. Az „*internacionalisták*” a nemzetközi pénzpiacok változékonyságában és az önbeteljesítő jóslatok hatásosságában látják a válság továbbterjedésének okait. Az „*új fundamentalisták*” a strukturális gyengeségeket és a szabályozórendszer – különösen a pénzügyi szabályozórendszer

– hiányosságait emelik ki, míg a negyedik csoportba tartozó közgazdászok az elhibázott IMF-politikára (túlzottan szigorú monetáris és fiskális követelmények, valamint túlságosan ambiciózus strukturális kiigazítás) és annak elhibázott végrehajtására helyezik a fő hangsúlyt.

A válság következményei – demokratikus átrendeződés és reformok

Suharto elnök félreállítását követő hat évben három elnök váltotta egymást Indonézia élén. A korszak elsősorban a demokratikus átrendeződésről és a politikai élet liberalizálásáról marad emlékezetes. Indonézia napjainkban a térség egyetlen demokratikus berendezkedésű állama, a demokratikus átalakulásért azonban nagy árat fizetett (*Stiglitz*, 2001). Egyes nem hivatalos becslések szerint 100 milliárd dollárnyi indonéz tulajdonú tőke kering a világ pénz- és tőkepiacain. Az egymást követő kormányzatok célja, hogy a magántulajdon védelmének megerősítésével, az adminisztráció egyszerűsítésével, szigorúbb pénzügyi szabályozással, a korrupció visszaszorításával és a munkapiac rugalmasabbá tételével visszacsalogassa a hitüket veszített tőketulajdonosokat. A befektetői bizalom erősítésének szándéka mutatkozik meg abban is, hogy a kormányzat folyamatos konzultációt folytat a gazdaság szereplőivel.

A *Suharto* utáni második elnök, *Abdurrahman Wahid* által beindított politikai reform, a föderalisztikus felépítés felé történő elmozdulás nem szolgálta minden tekintetben a gazdaság talpra állását. Az Indonéziába befektetni szándékozóknek többszintű, nehezen átlátható adórendszerben kell eligazodniuk, és az engedélyek beszerzésének folyamata is bonyolultabb a környező országokban tapasztaltnál. Hiányzik a kellő összhang a háromszintű igazgatási rendszer egyes szintjei – a központi, regionális és önkormányzati szint – között. A régiók függetlenedési törekvése a *Suharto*-éra Jakarta- és Jáva-központúsága után teljességgel érthető, ugyanakkor kevésbé szolgálja az össznemzeti célokat.

Jelentős terhektől szabadult meg a kormányzat 2005 márciusában, amikor *Yudhoyono* elnök vállalta a benzinár-támogatások csökkentésének politikai kockázatát. (Az intézkedés hatására 30 százalékkal emelkedett a benzin ára.) Az olaj világpiacon emelkedése a korábbi évi 2,2 milliárd dolláros támogatási összeget közel 10 milliárd dollárra növelte, és így a benzinár-támogatások a költségvetés kiadásainak 40 százalékára duzzadtak. *Yudhoyono* kritikussai attól tartanak, hogy az így átcsoportosítható kormányzati pénzek korrump politikusok zsebébe kerülnek, ahelyett hogy segítenének azon a közel 40 millió indonéz munkanélküli és alulfoglalkoztatott lakoson, akiknek a mindennapi megélhetésük múlik a támogatásokon. A gazdaságfejlesztő politika megvalósításához további forrásokra van szükség, ugyanis az indonéz gazdaság csak évi 7 százalékos vagy annál magasabb növekedés esetén képes biztosítani a pályakezdők elhelyezkedését.

A cikk célja az volt, hogy Indonézia gazdasági növekedését a hagyományos közgazdasági megközelítéstől részben eltérő nézőpontból mutassa be. Az eltérést a meggyőző GDP-növekedés mögött megbúvó indonéz történeti és kulturális vonásoknak, valamint a gazdaságpolitikai döntéshozatal sajátosságainak tulajdonítottuk.

Az indonéz gazdasági fejlődés jellegének megértéséhez elengedhetetlen az indonéz társadalom felépítésének és a holland gyarmatosítás örökségének ismerete. A kulturális hagyományok Indonézia állampolgárait az országos ügyektől való eltávolodásra ösztönzik, és arra, hogy elsősorban közvetlen környezetükre, helyi közösségeikre koncentráljanak. E közösségek gyakran egy domináns helyi vezető vagy földtulajdonos védelme – és befolyása – alatt álltak és állnak. Ez az elsősorban jávai sajátosság fokozatosan a teljes szigetvilágban elterjedt. A folyamat eredményeként alá- és fölérendeltségi viszonyra épülő patriarchális társadalm szerkezet alakult ki, szemben a nyugati világ egyéni döntési és cselekvési szabadságot előtérbe helyező berendezkedésével. A holland gyarmatosítók nem törekedtek e hierarchikus társadalm szerkezet felszámolására, hiszen ebben látták laza kereskedelmi kapcsolataik sikerének zálogát. A holland exportvezérelte gazdasági kapcsolatok hozzájárultak a hagyományos indonéz elit további erősödéséhez, amely Indonézia függetlenné válása után is megőrizte pozícióit. A külkereskedelemmel további erőforrásokhoz és kiváltságokhoz jutó helyi elit a függetlenség kivívása után is mértékletes maradt a gazdasági és társadalmi szakadék áthidalására tett erőfeszítéseiben.¹⁵

A közoktatás színvonala Indonéziában hagyományosan alacsony a környező országokhoz képest, köszönhetően az angoltól és spanyoltól eltérő holland gyarmatosítási stratégiának, a beruházások hiányának és a tanárok alulfizettségének. A gazdaságpolitikai kurzus irányítói a munkavállalók millióira elsősorban a feldolgozó és kitermelő iparágak olcsó erőforrásaként tekintenek. A társadalombiztosítás, az oktatás, az egészségügyi ellátás és egyéb szociális szolgáltatások biztosítása a munkavállalók önszegélyező szerveződéseire korlátozódik. Bár ezek a munkavállalók alulfizetettek, az informális gazdaságba kényszerülők tízezrei állnak készen arra, hogy a formális gazdaságban dolgozók helyébe lépjenek.¹⁶ A Social Alert tanulmánya szerint a munkaképes korúak több mint ötven százaléka az informális gazdaságban talál magának munkát. A hivatalos, munkanélküliségre vonatkozó statisztikák tehát nem adnak valós képet a foglalkoztatottságról. Ugyanakkor jelentős mértékben árnyalja a foglalkoztatottságról és a szegénységről alkotott képet, hogy egyes vélekedések szerint sokan nem kívánnak olyan

¹⁵ A Social Alert [2005] tanulmánya alapján.

¹⁶ Lásd: Social Alert [2005].

ambiciózusan részt venni a piaccgazdaság működésében, mint ahogyan azt a nyugati világ sztenderdjeihez szokott munkaadók elvárják.¹⁷

A Suharto-éra gazdaságpolitikai döntéshozatali mechanizmusa a „technokratákon” keresztül a külföldi hitelezőket és befektetőket hozta pozícióba, míg az ún. „mérnökökön” keresztül a belső elitet. A katonaság függetlenedési időkre visszavezethető gazdasági szerepe a *dwifungsi* jelenség általánossá válásával intézményesült.

Amennyire tanulságos és vonzó a monetáris és fiskális politika (makro)paramétereinek hosszú távú egyensúlya, amelyet részben Indonézia külső forrástól való függése kényszerített ki, részben a *Suharto* által megteremtett belső stabilitás és a demokratikus választások költséges kényszerének hiánya tett lehetővé, éppoly tanulságos a pribumi gazdaság fellendítésének kísérlete, amely a piaci szerkezetek jelentős torzulásához vezetett. A „uram-bátyám” kapitalizmus és az elszórt pénzügyi liberalizáció furcsa elegye – amelyben a liberalizáció csak tovább növelte a kiváltságokban rejlő piaci (morális) kockázatokat –, valamint a világpolitikai prioritások változása egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy az indonéz gazdasági rendszer és *Suharto* hatalma látványosan omoljon össze az 1997–1998-as válságot követően.

Felhasznált irodalom

Aswicahyono, H. H. – Bird, K. – Hill, Hal [1996]: What happens to industrial structure when countries liberalise? Indonesia since the mid-1980s. *Journal of Development Studies*, 32(3), 340–363. o.

Cole, D. C. – Slade, B. F. [1996]: Building a Modern Financial System: The Indonesian Experience. Melbourne, Australia, Cambridge University Press.

Cole, D. C. – Slade, B. F. [1998]: Why has Indonesia's financial crisis been so bad? *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 34(2), 61–66. o.

Crouch, Harold [1978]: The Army and Politics in Indonesia. Ithaca, Cornell University Press.

Gelb, Alan és társai [1988]: Oil windfalls: blessing or curse? Oxford University Press, New York.

Haggard, Stephen [2000]: The Political Economy of the Asian Financial Crisis; Institute for International Economics, Washington DC

Hill, Hal [2000]: *The Indonesian economy*. Cambridge University Press, Cambridge (2nd edition).

Hill, Hal [2004]: Yudhoyono's Six Challenges to Get Indonesia Growing. *Far Eastern Economic Review*, december.

Jenkins, David [1984]: Suharto and his generals: Indonesian Military Politics 1975–1983. Ithaca, Cornell University Press.

Kacsirek László [1993]: A holland kór. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz. 483–498. o.

Lee, Chek Liang [2001]: Explaining Indonesia's Relations With Singapore During The New Order Period. Institute of Defence and Strategic Studies, Szingapúr.

Lee, Kuan Yew [2000]: From the third world to first. HarperCollins.

MacIntyre, Andrew J. [1999a]: Political parties, accountability, and economic governance in Indonesia. In: *Jean Blondel – Takashi Inoguchi – Ian Marsh* (eds.): Democracy, governance, and economic performance: East and Southeast Asia. United Nations University Press, Tokyo.

MacIntyre, Andrew J. [1999b]: Rethinking the politics of agricultural policy making: the importance of institutions. In: *Siamwalla, Ammar* (ed.): The evolving roles of state, private, and local actors in Asian rural development. Oxford University Press, forthcoming.

¹⁷ A kulturális különbségek az igények és életcélok tekintetében is megmutatkoznak, ezeket a különbségeket azonban mindenképpen értéksemlegesen kell értelmezni.

Nasution, A. [1999]: The Financial Crisis in Indonesia. In: *Seiichi Masuyama – Donna Vanderbrink – Chia Siow Yue* (eds): East Asia's Financial Systems, Tokyo and Singapore. Nomura research Institute and Institute of Southeast Asian Studies.

Social Alert [2005]: Organising Informal Economy Workers in Indonesia. Social Alert, Brussels. Letölthető a www.socialalert.org honlapjáról.

Stiglitz, Joseph E. [2003]: A globalizáció és visszásságai. Napvilág kiadó, Budapest.

Temple, Jonathan [2001]: Growing into trouble: Indonesia after 1966. Department of Economics, University of Bristol.

Thee, Kian Wie [2002]: The Soeharto Era and After: Stability, Development and Crisis, 1966–2000. In: *The Emergence of a National Economy in Indonesia, 1800–2000.* (Edited by *Dick, H. W. – Houben, V. J. H. – Lindblad, J. Th. – Thee Kian Wie.*) Sydney, Allen & Unwin, 194–243. o.

Timmer, Marcel P. [1999]: Indonesia's ascent on the technology ladder: capital stock and total factor productivity in Indonesian manufacturing, 1975–95. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 35(1), 75–97. o.

Touwen, Jeroen [2003]: The Economic History of Indonesia. Leiden University, Netherlands.

Warr, Peter G. [1986]: Indonesia's other Dutch Disease: economic effects of the petroleum boom. In: *Neary, J. Peter – van Wijnbergen, Sweder* (eds.): Natural resources and the macroeconomy. Basil Blackwell, Oxford.

Wei, Shang-Jin [2000]: Local corruption and global capital flows. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 303–346. o.

Williamson, John [1999]: Implications of the East Asian Crisis for Debt Management. In: *Vasudevan, A.* (ed.): External Debt Management: Issues, Lessons, and Preventive Measures. Mumbai, Reserve Bank of India.

Williamson, John [2000]: What Should the World Bank Think about the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, Vol. 15., No. 2., augusztus, 251–264. o.

Woo, W. T. – Glassburner, B. – Nasution, A. [1994]: Macroeconomic Policies, Crises, and Long Term Growth in Indonesia, 1965–90. World Bank, Washington, DC.

Brief Summary of the Articles

Economic Analyses in Spring 2008

In springtime every year economic research institutes publish their analysis about the performance of the previous year, as well as their forecasts. The press usually informs only about the most important economic data and about the analysis in a few words, the detailed studies prepared by the institutions do not reach those who are interested. This is the reason why since 2001 we have been publishing short summaries of the reports and prognoses made by research institutes. The analyses are supplemented with the prognoses of the Ministry of Economy and Transport, the National Bank of Hungary and the Ministry of Finance. These analyses are especially interesting right now because they present the positive and negative effects of the introduced adjustment and reform measures.

Market structure, revealed comparative advantage and trade competitiveness in Hungarian food industry

IMRE FERTÓ

The paper analyses the relationship between competitiveness and competition intensity in Hungarian food industry between 1995 and 2003 applying the various indices of revealed comparative advantage and trade competitiveness. Our results show that market concentration has ambiguous impact on price and quality competitiveness and revealed comparative advantage. We found similar results on the relationship between the FDI and the trade competitiveness. The openness of a subsector has positive effects on the competitiveness. Interestingly, industry specific variables (sectoral average wage and the share of unskilled labour) have no significant effects on the trade competitiveness. Our results should be interpreted only with care due to their sensitivity on various measures of trade competitiveness and revealed comparative advantage. Further research is needed to clarify the relationship between international competitiveness and market structure.

Testing the Hypothesis of Export-Led Growth: The Case of Hungary

BARNA BAKÓ – ANDRÁS SIMON

In the literature on growth the investigation of the relationship between export and growth is highly emphasised. Regarding this issue, it is quite important to elaborate on the nature and the direction of the relationship of these macroeconomic

variables. The question, whether export subsidies can contribute to growth or there is no relationship between the movement of these variables, is also open-ended. The related literature gives mixed results, which can be used to support any possible viewpoint. This paper looks at the Granger causality between export and growth regarding Hungarian data between 1995 and 2005. Since this causality relationship is quite sensitive to the specification of the econometric models, we analyze the issue using a 2-variable, a 4-variable and a 6-variable vector autoregressive (VAR) model. Our results hint at the fact that in the case of Hungary, the hypothesis of export-led growth does not prove sufficiently well-founded on these data sets, furthermore, the direction of causality might be just the opposite.

Judgement of investigations on tax avoidance in some groups of society

NÉMETHNÉ, KATALIN PÁL

There has been the possibility to carry out investigation on tax avoidance for long time under audit of personal income tax return. However the Hungarian Tax Authority has been doing it more often since the second half of 2006, since the government decided about that under the measures of fight against shadow economy. The acceptance of the measure is ambivalent. According to research of the GKI Economic Research Co. in autumn 2007 the investigated social groups greeted it principled and with moral understanding, but they were rather sceptic according to affectivity of investigations. There was a surprising concordance among consumers, entrepreneurs and tax auditors.

The unique characteristics of growth in Indonesia between 1945–2005

LÁSZLÓ GYÖRGY

The study gives an overview on Indonesia's growth different from its neighbours from independence until 2005. The Dutch colonisation still makes the Indonesian economy and society to feel its effects. After two decades growing outside the two blocs, Indonesia's development had arrived to crossroads. President Suharto – with his economic advisory board – established an economic development strategy based on neoclassical premisses within the frame of the given cultural and societal legacy. The priorities of fiscal policy such as full-employment, agricultural self-sufficiency and the maintenance of political stability was constrained by strict monetary policy. Partly this ambiguity, from one hand macroeconomic stability, from the other the uncertain microeconomic environment influenced by interest groups – and further world political factors – led to the escalation of the Thai financial crisis in Indonesia.

Jogi melléklet

Versenykorlátozás miatti károsodás

DR. VIDA SÁNDOR

A versenykorlátozó megállapodások (kartell stb.) gyakran a kívülállókra, vásárlókra, fogyasztókra nézve is káros következményekkel járnak. Elég az utóbbi idők egyik legjelentősebb kartelljére, az autópálya-kartellre utalni, ahol is a Gazdasági Versenyhivatal eljárásának eredményeképpen sikerült az építővállalatok árait a jövőre nézve 40%-kal leszállítani. Retrospektíve: korlátozás – azaz kartell nélküli verseny – mellett a 2000 óta épült autópályákon 220 milliárd forint megtakarítást lehetett volna elérni. Ez pedig kilométerre átszámítva azt jelenti, hogy ugyanebből a pénzből 180 kilométerrel több autópálya épülhetett volna.¹

Az autópálya-kartell résztvevőire kiszabott bírság is ennek megfelelő volt. Ugyanakkor nyitott a kérdés, hogy a megrendelő, valamint a fogyasztók károsodása miatt a beruházónak, az autósoknak lehet-e kárigényük? Minthogy nehéz elképzelni az autópályákat használó több százezer autósból álló pertársaságot, ezek nevében talán a Magyar Autóklub léphetne fel kárigénnyel. Ilyen jellegű kártérítési perre ismereteim szerint nálunk még nem került sor, de az ilyen tárgyú kártérítési perek az EU régi tagállamaiban sem gyakoriak – az efféle igények rendszerint zárt ajtók mögött, egyezségileg nyerne rendezést.

Éppen ezért figyelemre méltó az a néhány jogeset, amely ebben a tárgykörben mégis nyilvánosságra került.

Az Európai Bíróság COURAGE ítélete

Az EK Szerződés 81. cikke² tiltja a versenykorlátozó megállapodásokat. (Ugyanígy rendelkezik a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. tv. 11. §-a is.) Nem rendelkezik ugyanakkor ez a

¹ *Versenytükör*, 2007. Különszám, 16. o.

² Ism. többek között: *Dr. Berke Barna*, in: *Az Európai Közösség kereskedelmi joga* (Szerk. *Dr. Király Miklós*). Budapest, 2003, 174 o.

Dr. Vida Sándor, a Danubia Szabadalmi és Jogi Iroda Kft. (Budapest) jogtanácsosa.

szabály a kartellmegállapodás (vagy erőfölénnyel történő visszaélés) által károsítottak kárigényéről, holott ez logikus volna.

Alighanem erre a körülményre vezethető vissza (vagyis hogy az EK Szerződés 81. cikke nem tesz említést a kártérítés lehetőségéről), hogy Európában – szemben az USA-val – a kartell vagy gazdasági erőfölénnyel való visszaélés miatti károsodás megtérítése iránt kevés per indult.

Végül is egy problematikus esetben az angol fellebbviteli bíróság (Court of Appeal England and Wales) előzetes döntést kért az Európai Bíróságtól.

Az angliai alappert a Courage cég felperes indította adósa, a Crehan nevű söröző tulajdonosa ellen, amelyben számlatartozás megfizetésére kérte azt kötelezni. Az alperes, aki a felperessel eredetileg kizárólagos beszerzési megállapodást kötött, arra hivatkozott, hogy a felperes neki drágábban szállított, mint azoknak a kocsmáknak (pub), akik nem kötöttek vele kizárólagos beszerzési megállapodást, miáltal ő és a hozzá hasonlóak kevesebbet kerestek, és az általa üzemeltetett két kocsmá is ezért ment csődbe. Minthogy pedig a felperes által kikötött kizárólagos beszerzési kötelezettség az EK Szerződés 81. cikkébe ütközik, viszontkeresetében kártérítésre kérte kötelezni a felperest.

Az első fokon eljáró brit törvényszék a viszontkeresetet elutasította, a fellebbviteli bíróság pedig jogértelmezést kért az Európai Bíróságtól.

A megkeresésben a fellebbviteli bíróság arra mutatott rá, hogy az, aki a jogszabályba ütköző szerződést aláírja, az angol jog szerint nem léphet fel kártérítési igényrel. Ugyanakkor az USA Legfelsőbb Bírósága szerint a versenykorlátozó szerződést aláíró gyengébb fél a másik szerződő féllel szemben jogosult kártérítési igény érvényesítésére.³ A kérdés tehát az volt, hogy az angol joggyakorlat összeegyeztethető-e (compatible) az EK Szerződés 81. cikkével.⁴

Az Európai Bíróság 2001. március 22-én kelt ítéletében⁵ többek között a következőket mondta:

Ami az olyan szerződés alapján igényelhető kártérítés lehetőségét illeti, amely szerződés vagy magatartás a versenyt korlátozhatja vagy torzíthatja, a nemzeti bíróságnak, amelynek hatáskörébe tartozik a közösségi jog alkalmazása, biztosítania kell azoknak a rendelkezéseknek hatékony érvényesülését, amelyeket a közösségi jog az egyes személyek (individuals) számára biztosít... (ítélet 25. pont).

Az EK Szerződés érvényesülése, különösképpen a versenykorlátozás tilalma sérülne (would be put at risk), ha nem igényelhetné bármely személy annak a kárának megtérítését, amely őt a versenyt korlátozó vagy torzító szerződés vagy magatartás következtében érte (ítélet 26. pont).

³ Perma Life Mufflers Inc. c/a International Parts Corp. 392 U. S. 134 (1968).

⁴ E helyütt az ítélet az EK Szerződés korábbi szövegének számozására, nevezetesen a 85. cikk 1. bekezdésére utal, ez jelenlegi számozás szerint 81. cikk 1. bekezdés.

⁵ C-453/99 ügyszám.

Az ilyen kártérítési igény lehetősége erősíti ugyanis a közösségi versenyjog szabályainak érvényesülését, és alkalmas arra, hogy a gyakran kendőzött olyan megállapodásoktól vagy magatartásoktól visszatartson, amelyek a versenyt korlátozhatják vagy torzíthatják. Ebből az aspektusból nézve, a nemzeti bíróságokhoz benyújtott kártérítési keresetek jelentős mértékben hozzájárulhatnak az EK-ban kialakult gazdasági verseny fenntartásához (ítélet 27. pont).

Ezért a versenyjogi szabályokat sértő szerződést aláíró egyik fél által benyújtott ilyen kereset *a priori* nem zárható ki (ítélet 28. pont).

Ugyanakkor az idevonatkozó közösségi szabályozás hiányában a tagállamok feladata, hogy kijelöljék az ilyen ügyekben illetékes bíróságokat, valamint megállapítsák az ilyen ügyekre irányadó szabályokat. Ezek a szabályok nem lehetnek kedvezőlenebbek, mint amelyek a belföldi perekre irányadóak (ekvivalencia elve), továbbá azok a közösségi jogrend által biztosított jogok érvényesítését gyakorlatilag nem lehetetleníthetik vagy nem nehezíthetik meg aránytalanul... (ítélet 29. pont).

Ezt követően az ítélet további szempontokat fogalmaz meg a tagállamok számára, majd a feltett kérdést a következőképpen válaszolja meg:

– egy olyan szerződést aláíró fél, amely szerződés a versenyt korlátozhatja vagy torzíthatja, hivatkozhat az EK Szerződés idevonatkozó tiltó rendelkezésére⁶ annak érdekében, hogy a másik szerződő féllel szemben jogvédelemben részesüljön;

– az EK Szerződésnek a versenykorlátozás tilalmára vonatkozó rendelkezése kizárja a nemzeti jognak olyan alkalmazását, amely szerint a szerződést aláíró egyik fél, aki ezen szerződés következtében károsult, kártérítést igényelhet;

– a közösségi jog nem zárja ki a nemzeti jog olyan szabályának alkalmazását, amely szerint az egyik szerződő fél, a versenykorlátozó vagy torzító szerződés alapján saját jogellenes magatartására nem alapíthatja a kárigényét, ha megállapítható (is established), hogy ez a szerződő fél jelentős mértékben felelős a verseny torzításáért (ítélet 36. pont – egyben rendelkező rész).

Az Európai Bíróság tehát alapvetően az USA joggyakorlatának megoldását tette magáévá (szemben az angol joggyakorlattal), azzal a finomítással, hogy ha a versenyt torzító megállapodás létrejöttében a kárt szenvedett szerződő fél jelentős (significant) szerepet játszott, akkor a bekövetkezett kárt magának kell viselnie. Ez a megoldás kétségtelenül modernebb, versenyjogi vonatkozásban jobban érvényesíti a közérdek szempontjait. Fontos annak megemlítése, hogy az ismertetett megoldás a versenyjogra vonatkozik, és sem a brit, sem egyéb EU tagállam jogszabályalkotóját, jogalkalmazóját egyéb polgári jogviszonyokban nem köti a károsult által érvényesített kárigény vonatkozásában.

⁶ Vö. 4. lábjegyzet.

Mint látható, az ítélet tényállása sajátos, és az Európai Bíróság sem általában mondta ki a versenykorlátozási tilalomba ütköző szerződés vagy megállapodás miatti kártérítés lehetőségét, azonban nézetem szerint kézenfekvő, hogyha még az ilyen extrém esetben is fennáll a kárigény lehetősége, úgy ebből implicite következik, hogy hasonló kárigénye lehet annak a személynek is, aki a kartellel vagy gazdasági erőfölénnyel való visszaélés miatt károsult, anélkül hogy a jogellenes cselekmények alanyaival egyébként jogviszonyban állt volna. Következik ez az Európai Bíróság ítéletének 26. pontjában kifejezett szempontokból („bármely személy” = bárki szóhasználatból), valamint az ugyanott hivatkozott két precedensből.⁷

Az ítélet elemzése kapcsán a német irodalomban a fenti következtetést nem is vonta senki kétségbe, a vita csupán arról folyt, hogy az ítélet dogmatikailag miként sorolandó be: mint az elsődleges közösségi jog értelmezése, alkalmazása, vagy pedig mint a tagállamok nemzeti bíróságainak az európai jogrendhez való alkalmazkodásra történő irányítása (implicite).⁸

*Mäsch*⁹ még azt is mondja, hogy az Európai Bíróságnak ez az ítélete alig leplezett felhívás a kartellkárosultakhoz, hogy az európai kartelljog érvényesülését kártérítési perekkel mozdítsák elő.

A COURAGE-ügy a brit bíróságok előtt

Amint az már máskor is előfordult,¹⁰ az első fokon eljáró brit bíróság (High Court of Justice) egyes bírása figyelmen kívül hagyva az Európai Bíróság előzetes döntését, 2003. június 26-án kelt ítéletében¹¹ egyéb precedensekre való hivatkozással elutasította Crehan által előterjesztett kártérítési keresetet annak megállapítása mellett, hogy a kárigény alapját képező kizárólagos beszerzési szerződés nem esik az EK Szerződés 81. cikkének hatálya alá.

A fellebbviteli bíróság 2004. május 21-én kelt ítéletében¹² ellenkező álláspontra helyezkedett. A másodfokú ítélet szerint Crehan felperes nem azonos módon felel az alperessel az EK Szerződés 81. cikkének megsértéséért. Ezenfelül az EK Szerződés 81. cikke kizárja a nemzeti jog alkalmazását olyan szerződés miatti károsodás vonatkozásában, amikor valamelyik szerződő fél korlátozza vagy torzítja a versenyt, és a károsult ezt a szerződést maga is aláírta. Az elsőfokú bíróság egyébként helyesen állapította meg, hogy a szóban forgó szerződés alapján az alperes volt jogosult

⁷ Ugyanígy *J. Kessler*: Cui bono? Schadenersatzansprüche der Verbraucher im Kartellrecht. *Verbraucher und Recht*, 2007, 41., 44. o.

⁸ *Kessler*, uo.

⁹ *G. Mäsch*: Vitamine für Kartellopfer. *IPRax*, 2005, 509. o.

¹⁰ Az ARSENAL védjegybitorlási ügyben az első fokon eljáró angol bíró egyenesen „fellázadt” az Európai Bíróság ellen és csak a fellebbviteli bíróság ítélkezett az előzetes döntés szellemében. *Dr. Vida Sándor*: Az Európai Bíróság védjegyjogi gyakorlata. Miskolc, 2006, 199. o.

¹¹ [2003] EWHC 1510 (Ch).

¹² [2004] EWCA Civ. 637.

az egész kereskedelmi hálózat ellenőrzésére, és megállapíthatta volna azt is – mondja az ítélet –, hogy ebben a vonatkozásban a felperest nem terhelte felelősség. Az előzetes döntéshozatali eljárás során az Európai Bíróság a tényállást helyesen értelmezte (clearly understand), és arra a következtetésre jutott, hogy a felperesnek a közösségi jog alapján kártérítési igénye áll fenn. Az elsőfokú bíróság a tényállás alapján megállapíthatta volna, hogy a kizárólagos beszerzési megállapodás volt az oka, hogy a felperes üzlete csődbe ment – mondja a másodfokú ítélet. Minthogy pedig a kizárólagos beszerzési megállapodásról szóló rendelkezés az EK Szerződés 81. cikkébe ütközött és ez okozta a felperes csődbemenetelét, indokolt 131 336 font összegű kártérítés, valamint a kamatok megítélése.

Clough és *McDougall* kommentárjukban¹³ egyrészt arról emlékeznek meg, hogy ez az első olyan közzétett ítélet, amelyben gazdasági erőfölénnyel való visszaélés miatt kártérítést állapított meg a bíróság, másrészt azt is jelzik, hogy a kártérítés összegének megállapításakor a bíróság csupán a csökkent üzleti forgalom miatt állapított meg kártérítést, a jövőbeni elmaradt haszon miatt azonban nem. Az angol jog ugyanis nem teszi lehetővé a feltételezett jövőbeni haszon (speculative nature of future losses) miatti kártérítés megítélését.

Számomra meglepő, hogy a két kommentátor milyen természetesnek tartja az angol jogi tradíciókkal való szakítást, konzervatívabb beállítottságú angol jogászok alighanem másként nyilatkoztak volna. Persze az is figyelembe veendő, hogy *Clough* és *McDougall* tanulmánya az EK Bizottsága számára készült.

A fellebbviteli bíróság ítéletének a kártérítés összegszerűségének kiszámítása tekintetében követett módszeréről érdemes még *Clark*, *Huges* és *Wirth* elemzéséről¹⁴ is megemlékezni, akik arról számolnak be, hogy a kárszámításnál a bíróság két tényezőt vett figyelembe. Az első: a felperes könyvszakértőjének számítása, amely szerint amíg a felperes a kizárólagos beszerzési megállapodás hatálya alatt tevékenykedett, a kifizetett magasabb beszerzési árak miatti üzleti vesztesége 57 121 font (£) volt. A második: külső szakértők számításai alapján az utolsó év nyereségének 2,5-szörösét (a szerződés szerinti magasabb árak figyelembevétele nélkül) vette alapul a bíróság, és ezen a jogcímen, a bekövetkezett csőd miatt 74 206 font (£) elmaradt hasznot állapított meg. (A két tétel összege, amit a bíróság megítélt = 131 336 £ volt.)

¹³ UK Report, 11. o. Melléklet a *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules-hoz* (a továbbiakban: *Study*). Brüsszel, 2004 European Commission, Competition DG14.

¹⁴ *Study*, 2–47. o.

Egy német jogeset: kártérítés a Vitaminkartell miatt

A hazai szakirodalomban is említés történt már a kilencvenes évek végéig működő, a nemzetközi vitaminpiacot irányító vitaminkartellról,¹⁵ amellyel szemben az USA Igazságügyminisztériuma 900 millió dolláros bírságot vetett ki, a bíróságok pedig magán kártérítési perekben további egymilliárd dollárt ítélték meg a károsultaknak.

Ugyanennek a vitaminkartellnek egyik európai leágazása Svájcba vezetett, ahol az alperes gyártó német leányvállalatától a német felperes, aki édesipari termékeket állít elő, az 1989–1999 közötti időszakban 10 174 301 német márka (DM) értékben vásárolt különféle vitaminkészítményeket.

Az USA Igazságügyminisztériumához hasonlóan az EK Bizottsága is eljárást indított 8 cég ellen, és a vitaminkartellben való részvételük miatt 855 millió euró összegű bírságot szabott ki, ennek több mint felét (462 millió EUR) az alperesre.

Felperes a kartell következtében nála bekövetkezett üzleti veszteség miatt kárigényt jelentett be az alperesnél, aki azonban annak teljesítése elől elzárkózott. Ezt követően nyújtotta be a német édességyártó cég a keresetlevelet.

A *dortmundi törvényszék* (Landgericht) 2004. április 1-jén kelt ítéletével¹⁶ 1 596 977 euró összegű kártérítés, valamint annak 8% kamata megfizetésére kötelezte az alperest.

Az ítélet indokolása szerint az alperes eljárása a versenytörvény (GWB) 33. §-ába, a német polgári törvénykönyv (BGB) 823. §-ába, valamint az EK Szerződés 81. cikkébe ütközött (ítélet 16. pont).

E rendelkezések alkalmazása szempontjából közömbös, hogy a kartell nem közvetlenül a felperes ellen irányult, elegendő, hogy a felperes mint közvetlen piaci szereplő a kartell által közvetlenül és objektíve érintve volt. A kartell célja az áraknak a kartellezők által meghatározott és a piaci áraknál magasabb árak érvényesítése volt (ítélet 17. pont).

Az EK Bizottsága marasztaló határozatának megállapításai – jogorvoslat hiányában – jogerőre emelkedtek. E határozat szerint a kartelltilalomba ütköző megállapodás tárgya az A, E, B1, B2, B5, C, D3, H, Betacarotin és Caritinoid vitaminok eladói árának megállapítása volt (ítélet 18. pont).

A kartelltilalomba ütköző piaci magatartás következtében a felperes kárt szenvedett, a kárérték számításának kiindulási alapja a kartellár alapján általa ténylegesen fizetett ár, valamint a versenyár közötti különbség (ítélet 19. pont).

A bekövetkezett kár számításának alapja az árkartell megszűnését követő árleszállítás százaléka. Az EK Bizottságának határozatában megállapított százalék alapján lehet visszakövetkeztetni az árkartell által elért áremelésre, a kartell teljes idejé-

¹⁵ *Versenytilkór* (1. l. l.), 17. o.

¹⁶ IPRax 2005, 509–516. p.

re. Megállapítást nyert az is, hogy a kartellmegállapodás létrejötte előtt a vitaminpiacon jelentős árcsökkenés következett be, és a kartell célja éppen az volt, hogy az árcsökkenést visszatartsa (aufhalten). Feltehető, hogy az akkori árcsökkenés még hosszú ideig fennmaradt volna, és a kartell hiányában idővel olyan ár alakult volna ki, mint amire annak megszűnését követően sor került (ítélet 20. pont).

Az ítéletről *Kessler*¹⁷ azt mondja, hogy az ilyen ítélet a német verseny törvény (GWB) 7. módosítása óta most már egyébként lehetséges. Minthogy pedig a verseny törvény módosítása az EK Szerződés 81. és 82. cikkeinek beépítését (Inkorporation) célozta, amelyek a közvetlenül érintett fogyasztók védelmét is szolgálják, a Polgári Törvénykönyv (BGB) 823. § (2) bekezdése¹⁸ ilyen ügyekre is irányadó.

E megjegyzés kapcsán nem érdektelen megemlékezni arról, hogy a német verseny törvény említett 2005. évi módosítását előkészítő kormány-előterjesztés is több olyan szempontot említett, amelyek a kartelljogi abbahagyási és kártérítési igények vonatkozásában irányadóak. Nevezetesen, cél „a hatékony polgári jogi szankciórendszer felállítása, amely érzékelhető és elriasztó hatást eredményez”. E cél érdekében „a törvényjavaslat új 33. §-a a kártérítési igényt a korábbi joggal szemben felértékelte annak érdekében, hogy egyrészt a károsult számára a kár megtérítését biztosítsa, másrészt az elriasztó hatást erősítse”. Ezáltal „a korábbi, leszűkítő joggyakorlat a végeredményt tekintve meghaladottá vált, hatályon kívül helyeztetett”. Ennek következtében a jogszabályalkotó „az Európai Bíróság joggyakorlatát követi, miszerint alapvetően *bárki* igényt támaszthat olyan károk megtérítésére, amely tiltott versenykorlátozó megállapodás vagy ennek megfelelő egyoldalú magatartás következtében érte őt”. „A német kártérítési jog vonatkozásában ez a jövőre nézve azt jelenti, hogy a kartelljog megsértése esetén a vevő, ill. szállító akkor is igényt tarthat kártérítésre, ha a kartellmegállapodás nem célzottan ellene irányul.”¹⁹

Érdekességként megjegyzem, hogy az előbbieken ismertetett német pert megelőzően néhány angol vállalat²⁰ ugyancsak a svájci Roche, valamint a francia Aventis cég ellen – akik a kartell fő szervezői voltak – a brit törvényszék (High Court) előtt már indított kártérítési pert. Miután azonban a brit bíróság az alperesek hatásköri kifogásait elutasította, utóbbiak egyezségi tárgyalásokat kezdtek, és a bírósági eljárás meg is szűnt.²¹

¹⁷ *Kessler* (7. láb.), 44. o.

¹⁸ Kártérítési kötelezettség jogszabálysértés miatt.

¹⁹ Idézve *Kessler* (7. láb.) nyomán.

²⁰ A pert a Provini Ltd., a Trow (UK) Ltd. és a Trow Nutrition Deutschland GmbH indították.

²¹ *Mäsch* (9. láb.), 511. o.

Az EK Bizottsága számára készült 25 országjelentés,²² valamint az azok alapján készült összefoglaló tanulmány²³ alapján a bizottság *Az EK antitröszt szabályainak megsértésére épülő kártérítési keresetek* című Zöld Könyvet²⁴ tett közzé.

A Zöld Könyv bevezetője szerint: „A nyitott, belső piacon zajló élénk verseny a lehető legjobb garancia az európai vállalatok termelékenységének és innovációs potenciáljának növelésére. A versenyjog érvényesítése emiatt a *lisszaboni stratégia* kulcseleme, amelynek célja az Európai Unió gazdasági növekedésének elősegítése és munkahelyteremtés az európai polgárok számára.”

A Zöld Könyv 1.1 pontja szerint: Az EK Szerződés „81. és 82. cikkében foglalt antitröszt szabályok mind hatóságok, mind magánfelek által érvényesíthetők [...] az antitröszt jog szerint tiltott versenyellenes gyakorlattól való elrettentést, valamint a vállalatok és fogyasztók ilyen gyakorlatoktól, ill. az azok által okozott károkkal szembeni védelmét (szolgálják). Mind a magánfelek, mind a hatóságok általi jogérvényesítés fontos eszköze a versenyképes gazdaság létrehozásának és fenntartásának.”

Az EK Szerződés „81. cikkének (2) bekezdése megállapítja, hogy a 81. cikkben tiltott megállapodások vagy döntések semmiek [...] Kártérítés ítéltető meg az antitröszt szabályok megszegése miatt elszenvedett kár esetén [...] Az antitröszt jog megsértésére épülő kártérítési keresetek több célt is szolgálnak, nevezetesen a versenyellenes magatartás miatt károsultak kárának megtérítését, valamint az EK Szerződés antitröszt szabályai maximális hatékonyságának biztosítását a versenyellenes magatartásoktól való visszatartáson keresztül, és így jelentősen hozzájárulnak a Közösségen belüli hatékony verseny fenntartásához²⁵ (elrettentés)...”.

A továbbiakban (1.2 pont) a Zöld Könyv megállapítja, hogy a közösségi jog „az antitröszt szabályok megsértésére irányuló kártérítési keresetek hatékony rendszerét teszi szükségessé, a 25 tagállamban a jog ezen a területen *teljesen alulfejlett*”.

A Zöld Könyv célkitűzését az EK Bizottsága abban határozza meg (1.3 pont), hogy az „azonosítsa a kártérítési igények hatékonyabb kezelésének főbb akadályait, valamint hogy a kártérítési keresetek kezelésének javítására irányulóan lehetséges észrevételeket és intézkedéseket határozzon meg, mind a következményi keresetek (pl. olyan ügyekben, amelyekben a versenyhatóság jogsértést megállapító határozatát követően indítják a polgári jogi eljárást), mind az önálló (a versenyjog megsértésének korábbi, valamely versenytárs általi megállapítására vissza nem vezethető) keresetek tekintetében”.

A továbbiakban a Zöld Könyv csokorba szedi a gyakorlati megvalósítás szempontjából, más szóval a joggyakorlat szempontjából legfontosabb kérdéseket, és

²² Hungary Report Study melléklete szerzői: *Dr. Éless Tamás* és *Dr. Németh Ágnes*.

²³ Study, Vö. 10. láb.

²⁴ COM (2005) 672 végleges, 2005. december 19. – magyarul is.

²⁵ A Zöld Könyv az 1. lábjegyzetben hivatkozik az Európai Bíróság Courage-ítéletére.

azokra több alternatív választ jelöl meg, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az EU-25 tagállamának jogszabályalkotói, jogalkalmazói azok közül kiválasszák azt a megoldást, amelyet a kítűzött cél: a versenykorlátozás kiküszöbölése érdekében a legmegfelelőbbnek tartanak. Ehelyütt tehát – ellentétben az Európai Bíróság által a COURAGE-ítéletben közölt ajánlásokkal – inkább „étlapszerű” választéket kínál a Zöld Könyv. A Zöld Könyv jogi természetéből következik, hogy további alternatívák is elképzelhetők, fontos csupán az, hogy azok az EK Szerződés 81. cikkében meghatározott célt, a versenykorlátozások elleni küzdelmet szolgálják.

A következőkben szemléltetésként a gyakorlati szempontból különösen fontosnak tartott két kérdéscsoportról adok kivonatos áttekintést.

Az első csoport *a bizonyítékokhoz való hozzáférés* kérdését vizsgálja (2.1 pont). Eszerint:

Antitröszt ügyekben a kártérítési intézkedések rendszerint a tények széles körének kivizsgálását teszik szükségessé. Az ilyen perekben különös nehézséget jelent, hogy a releváns bizonyítékokhoz való hozzáférés gyakran nehéz, és azok a versenyellenes magatartást elkövető fél birtokában vannak. A felperesek ilyen bizonyítékokhoz való hozzáférése a hatékony kártérítési keresetek kulcseleme. Emiatt megfontolandó, hogy bevezetésre kerüljenek-e olyan kötelezettségek, amelyek biztosítják a dokumentumok átadását vagy a bizonyítékokhoz más módon való hozzáférést. Ez különösen fontos az önálló keresetek esetében.

Hasonló módon megfontolás tárgyát képezheti az alperes kötelezése arra, hogy hozza nyilvánosságra a versenyhatóságnak megküldött dokumentumokat. Olyan esetekben, amikor az EK Bizottsága vagy a nemzeti versenyhatóság vizsgálatot folytat, feltehetően olyan releváns bizonyítékok birtokában van, amelyek a felperes számára fontosak lehetnek a következményi keresetek esetében. Az ilyen bizonyítékok felhasználása későbbi polgári perek során segítheti a kártérítés iránti igény bizonyítását.

E tekintetben a bizonyítási teherre és a bizonyítás mértékére vonatkozó szabályok szintén segíthetik a felperest. Különös fontossággal bíró kérdés, hogy a nemzeti versenyhatóságok határozatai rendelkeznek-e bizonyító erővel.

„A” kérdés: *Szükség van-e az EK Szerződés 81. és 82. cikkei szerinti kártérítésre irányuló polgári eljárások során a bizonyítékok nyilvánosságra hozatalára vonatkozó kivételes szabályokra? Ha igen, milyen formában valósuljon meg ezek nyilvánosságra hozatala?*

1. lehetőség: A bizonyítékokat akkor hozzák nyilvánosságra, ha valamelyik fél részletesen ismertette az ügyre vonatkozó tényeket, és állításai megalapozására viszonylag egyszerűen hozzáférhető bizonyítékokat szolgáltatott (tényállításokat tartalmazó beadványok). A nyilvánosságra hozatalt korlátozni kell az egyes lényege-

ges és megfelelő módon azonosított dokumentumokra; a nyilvánosságra hozatalt a bíróságnak kell elrendelnie.

2. lehetőség: Tényállításokat tartalmazó beadványoktól függően lehetővé kell tenni a feleknek bizonyos dokumentumfajták kötelező, bíróság által elrendelt nyilvánosságra hozatalát.
 3. lehetőség: Tényállításokat tartalmazó beadványoktól függően valamennyi félre nézve kötelezővé kell tenni, hogy a többi peres felet ellássa a birtokában levő vonatkozó, utóbbiak számára hozzáférhető dokumentumok listájával.
 4. lehetőség: Bizonyítékok megsemmisítésére alkalmazandó szankciók bevezetése az 1–3. lehetőségekben ismertetett nyilvánosságra hozatal biztosítása érdekében.
 5. lehetőség: A releváns bizonyíték megőrzésére vonatkozó kötelezettség. E szabály szerint a bíróság a polgári eljárás tényleges megkezdése előtt elrendelheti az azt követő eljárás vonatkozásában releváns bizonyítékok megőrzését. Az ilyen rendelkezést kérelmező félnek ugyanakkor rendelkezésre álló bizonyítékokkal kell alátámasztania a prima facie jogsértést.
- „B” kérdés: *A versenyhatóságok birtokában levő dokumentumok hozzáférhetőségére vonatkozó külön szabályok hasznosak-e az antitröszt szabályok megsértésére épülő kártérítés iránti igények esetén? Hogyan valósítható meg az ilyen hozzáférés?*
6. lehetőség: A versenyhatósági eljárásokban részt vevő bármelyik fél kötelezése arra, hogy a hatóságnak megküldött valamennyi dokumentumot adja át a polgári eljárásban részt vevő peres félnek, az engedékenység alkalmazása iránti kérelmek, üzleti titkok és más bizalmas információk kivételével. Az üzleti titkok vagy más bizalmas információk nyilvánosságra hozatalához kapcsolódó kérdésekre, valamint a védelmet megillető jogokra a fórum (vagyis a joghatósággal rendelkező bíróság) joga alkalmazandó.
 7. lehetőség: Nemzeti bíróságok hozzáférése az EK Bizottság birtokában levő dokumentumokhoz.

A másik itt bemutatott kérdéscsoport a *károk* kérdését vizsgálja (2.3 pont). E szerint:

A kártérítési igény tényleges terjedelmét számos tényező határozza meg. Első lépésként meg kell határozni a kártérítés összegét. E tekintetben több megközelítés is lehetséges, amelyek a kompenzáció vagy a jogsértésből származó haszon vissza-

térítésének elvén alapulnak. Ugyancsak megfontolandó, hogy az odaítélt kártérítés összege tartalmazzon-e kamatot, és meghatározandó a kamat összege, valamint kiszámításának módja. Továbbá, horizontális kartellek esetében elkövetett jogsértésnél a bíróság saját belátása szerint a kártérítés összegét megkétszerezheti.

A nyújtandó kártérítés meghatározása mellett kulcskérdést jelent a kárérték meghatározása. Számos gazdasági modellt²⁶ fejlesztettek ki az összetett helyzetekben keletkezett károk kiszámítására. Megfontolandó az ilyen modellek alkalmazása kártérítési perek során.

„E” kérdés: *Hogyan határozhatók meg a károk?*

14. lehetőség: A nyújtandó kártérítés meghatározása a felperesnek az alperes jogsértő magatartása eredményeként elszenvedett vesztesége alapján történik (kár kiegyenlítését célzó kártérítés).
15. lehetőség: A nyújtandó kártérítés meghatározása a jogsértés elkövetője által jogellenesen szerzett haszon alapján történik (jogsértésből származó haszon elvonása).
16. lehetőség: Horizontális kartellek esetén a károk megkétszerezése. Az ilyen kártérítés nyújtása történhet automatikusan, feltételhez kötötten, vagy a bíróság saját megítélése alapján.
17. lehetőség: A jogsértés elkövetésének időpontjától vagy a kár elszenvedésének időpontjától történjen a kamat számítása.

Az itt bemutatott szemelvényeket gondolatébresztő tartalmuk miatt ragadtam ki.

Hazai helyzet

Aligha lep meg bárkit is, hogy a hazai helyzet semmivel sem jobb, mint az EK „rég” tagállamaiban.

Ilyen körülmények között örvendetes, hogy már az EU-csatlakozás előtt az itt ismertetett kérdés foglalkoztatta a magyar joggyakorlatot, igaz, ismereteim szerint csak egyetlen esetben.

Nevezetesen a *Szegedi Ítélet*²⁷ előtt másodfokon folyt egy per, amelyben a felperesek vételárhátralék (cigaretaszállítmányok) miatt indítottak per, és az alperes gazdasági erőfölénnyel való visszaéléssel történt károkozás miatt támasztott viszontkeresetet. Annak ellenére, hogy a viszontkeresetet mind az elsőfokú, mind a

²⁶ A Zöld Könyv mellékleteként (Annex) közzétett Damages actions for breach of the EC antitrust rules (Brüsszel, 2006) számos idevonatkozó szempontot vázol fel.

²⁷ BH, 2004/4/151.

másodfokú bíróság elutasította, a másodfokú bíróság ítéletének indokolása olyan szempontokat fejt ki, amelyek ide kívánkoznak. E szerint:

a kártérítési viszontkereset elutasítása „nem jelenti azt, hogy a Tpv. egyéb §-aiba – így a 11. vagy 21. §-aiba – ütköző magatartások ki lennének zárva a károkozó magatartások köréből és az általuk okozott károkért ne lehetne kártérítési igényt érvényesíteni a polgári jog általános szabályai szerint, vagyis a – közvetlenül vagy Ptk. 318. § (1) bekezdésén keresztül érvényesülő – Ptk. 339. § (1) bekezdése alapján (Legfelsőbb Bíróság Pf. VI. 21.226/1998/1. sz.)

A polgári jog a károkozó magatartásokat nem nevesíti külön törvényi tényállásokban; minden magatartás jogellenes, amelyhez káreredmény fűződik, kivéve ha valamely külön szabályozott jogellenességet kizáró ok áll fent (károkozás általános tilalma, neminem laedere elve). A károkozó magatartás viszont lehet olyan, amely egyébként kimerítheti a Tpv.-ben külön törvényi tényállásokban megfogalmazott, tiltott tisztességtelen piaci magatartások valamelyikét. A polgári jogi kártérítési felelősség általános feltételeihez képest ilyen esetben a kárigény érvényesítése anynyiban speciális, hogy a károkozó magatartás jogellenességének a megítélése a Gazdasági Versenyhivatal eljárására tartozik. Amennyiben a GVH adott esetben megállapítja a Tpv. 11. § vagy 21. §-ainak megsértését, az ugyanezen magatartással okozott kár az általános kártérítési szabályok szerint követelhető, ha azonban a versenyhivatali eljárásban ezt nem állapítják meg, akkor a magatartás jogszerű, és így jogellenességet kizáró ok áll fent. [...] Az alperesi kárigény bíróság általi elbíráltatósága tehát a Gazdasági Versenyhivatal eljárásának – illetve az ezt követő közigazgatási per – eredményétől függött. [...] A versenyhivatali eljárásban végső fokon a Legfelsőbb Bíróság ítéletében azt állapította meg, hogy sem a vállalkozások közötti tisztességtelen összehangolt magatartás, sem a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés nem valósult meg. Jogellenesség hiányában az erre alapított alperesi kártérítési igény nem lehet megalapozott.” (Gf. I. 30.351/2003)

Az ítéletet kommentálva *Éless és Németh*²⁸ azt mondják, hogy az uniós csatlakozás kapcsán történt törvény módosítás (Tpv. 91. §) a magyar bíróság számára most már lehetővé teszi az EK Szerződés 81. és 82. cikkeinek alkalmazását.

Magam ehhez azt fűzöm hozzá, hogy az Európai Bíróság által a Courage-ítéletben kifejtett szempontok a magyar bíróságot is kötik. Nevezett kommentátorok prognózisával – nevezetesen, hogy a Szegedi Ítéletábla által kifejtett szempontok, vagyis hogy a jogellenességet előbb a Gazdasági Versenyhivatalnak kell megállapítania, és hogy ez a magyar gyakorlatban továbbra is így lesz – persze egyetértek.

A kérdés ma már inkább az, hogy ha egy külföldi kartell, vagy erőfölénnyel való visszaélés miatt a magyar vállalat károsult, az EK Szerződés 81., 82. cikke alapján indult eljárásban ítélezhet a magyar bíróság a külföldi károsító felett? Véleményem szerint a Pp. 37. §-a erre lehetőséget biztosít, hiszen a kár Magyarország terü-

²⁸ Hungary Report (Study melléklete), 2. o.

letén (is) bekövetkezett. Ebben a vonatkozásban, tehát az ismertett dortmundi ítélet, valamint a brit bírósági eljárás bátorítólag kell, hogy hasson mind a magyar felperesre, mind a magyar bíróságra.

Ha tehát az EK Bizottsága vagy a Gazdasági Versenyhivatal a kartelltilalomba ütköző, vagy a gazdasági erőfölény tilalmát sértő magatartást jogerősen megállapítja, akkor a Ptk. 339. §-ának (jogalap), ill. a Ptk. 355. §-ának (kártérítés mértéke) rendelkezései irányadóak a továbbiakban.

Függetlenül a fentiekben kifejtettektől továbbra is fenntartom – a jogszabály-előkészítő hatóságok felé másfél évvel ezelőtt előterjesztett – javaslatomat, hogy hasznos lenne, ha a magyar versenytörvény legközelebbi módosítása alkalmával abba hasonló intézkedés kerülne, mint amelyet a német versenytörvény 2005. évi módosításánál oda felvettek, nevezetesen a kártérítés lehetőségének kifejezett kimondása. Úgy gondolom, az egy lépéssel továbbvihetné annak a jogpolitikai célnak elérését, amelyre mind a magyar, mind a közösségi versenyjog törekszik.

Ezért örömmel értesültem róla, hogy – többek között az Európai Bíróság Courage-ítéletére is figyelemmel – az Új Polgári Törvénykönyv tervezete – összhangban több külföldi modellel – azt javasolja, hogy a kötelezett csak akkor mentesíthesse magát a szerződésszegésével okozott károk megtérítése iránti felelőssége alól, ha bizonyítja, hogy a kár, a szerződésszegés olyan, az érdekkörén kívül eső, elháríthatatlan körülményre vezethető vissza, amelyet a szerződéskötéskor nem is kellett előre látnia.

Ezzel kapcsolatban *Vékás Lajos*²⁹ azt mondja, hogy a hazai bírói gyakorlat fokozatosan szigorította az adott helyzetben elvárhatóság mércéjét. Ha összehasonlítjuk, hogy mit tekintett a Legfelsőbb Bíróság általában elvárhatónak a 60-as években és mit a 80-as vagy 90-es években, ezt a szigorítási tendenciát egyértelműen észre lehet venni. Ily módon némi túlzással az is állítható, hogy a Ptk.-tervezet nem tesz mást, mint tükrözi a bírói gyakorlatot. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy a megtérítendő kár mértékénél ugyan a Ptk.-tervezet szintén a teljes kártérítés elvéből indul ki, azonban korlátozni fogja a szerződésszegések irányában a következménykárok és az elmaradt haszon tekintetében a szerződéskötéskor már előre látható következményeket.

²⁹ Polgári jogi kodifikáció – megtartva megújítás? (Dr. Vékás Lajos előadása 2007. április 26-án.) *Versenytükör*, 2007. 2. szám, 41. o.

Változások az EU innovációpolitikájában

A lisszaboni stratégia és annak ártértékelése – II. rész

DR. TATTAY LEVENTE

1. Az Európai Unió és Magyarország innovációs tevékenységének adatai

Sokatmondó az összehasonlítás az USA és az EU innovációs mutatói tekintetében.

Az EU és USA innovációs teljesítményének összehasonlítása a 2006. év vonatkozásában¹

	EU-25	USA	EU – USA	Magyarország
Lisszaboni dimenziók Információs társadalom	4,58	5,63	- 1,051	3,74
Innováció K+F	4,24	6,01	- 1,77	3,92
Piaci liberalizáció	4,92	5,21	- 1,029	4,55
Telekommunikáció, közüzemi szolgáltatás, közlekedés	5,36	5,72	- 0,36	4,80
Pénzügyi szolgáltatások	5,60	5,97	- 0,37	5,22
Üzleti környezet	4,59	5,21	- 0,62	4,18
Társadalmi összefogás	4,40	4,58	- 0,18	4,16
Fenntartható fejlődés	5,05	5,26	- 0,21	4,61

A Világ gazdasági Fórum 2006. évi összehasonlító adatai nem sok optimizmusra adnak alapot, minden vonatkozásban az EU elmaradását regisztrálták.²

¹ *Novotny Ákos*: A lisszaboni álom. *Innoval, innovációs magazin*, 2007/4–5.

² *Novotny Ákos*: A lisszaboni álom. *Innoval, innovációs magazin*, 2007/4–5.

Dr. Tattay Levente, egyetemi tanár, PPKE Jog- és Államtudományi Kara.

A WIPO 2006-ban kiadott adatközlése szerint *egymillió lakosra Japánban 2884, Dél-Koreában 2189, az USA-ban 645 szabadalmi bejelentés jut.*

Az európai országok – azzal, hogy Németország 458 bejelentéssel a hatodik – a 7–13. helyet foglalják el. További európai országok, sorrendben:

- Finnország 385,
- Dánia 347,
- Norvégia 335,
- Nagy-Britannia 320,
- Svédország 308,
- Ausztria 275,
- Franciaországnak 236 szabadalmi bejelentése volt,^{3,4} egymillió lakosra vetítve.

*A külföldön tett szabadalmi bejelentések*⁵ tekintetében Európa számára pozitív tendencia alakult ki.

A mutató úgy értékelendő, hogy az adott ország bejelentői a tárgyévben hány külföldi bejelentést nyújtottak be összesen. A rangsor:

1. Japán	137 800
2. USA	124 600
3. Németország	70 000
4. Franciaország	26 000
5. Hollandia	21 900
6. Nagy-Britannia	20 200
7. Svájc	17 000
8. Kanada	13 500
9. Olaszország	11.300
10. Svédország	10 200 ^{6,7}

Versenyképesség

Ami az évente elkészített versenyképességi összehasonlítást illeti, ez mindig reálisan mutatja, hogy az EU egyes államainak innovációs mutatói kiválóak.

2005-ben Svédország, Svájc, Finnország egyaránt megelőzte az Egyesült Államokat és Japánt, Dánia is bekerült az első hatba, azonban Észtország, Bulgária,

³ Magyarország 23. e téren 2004-ben 75/millió értékkel.

⁴ WIPO Patent report. 2005–2006. évi adatok.

⁵ Non-Resident Patent Filings by Country of Origin. WIPO Patent report, 2006.

⁶ WIPO Patent report, 255. jegyzet. 13. oldal. 2005. évi adatok.

⁷ Magyarország 600 bejelentéssel 32.

Spanyolország, Lengyelország, Románia és Törökország leszakadása nem csökkent, hanem nőtt.⁸

Pozitív eredményként lehet elkönyvelni, hogy 2006-ban a Világgazdasági Fórum (WEF) legújabb versenyképességi rangsora szerint hat EU-állam is bekerült a legjobb tízbe, és a skandináv trió, Svédország, Dánia és Finnország kilökte az USA-t a top 5-ből, elsőről a 6. helyre esett vissza. Az első helyet Svájc foglalta el.

A hagyományosan erős európai gazdaságok, Németország, az Egyesült Királyság és Franciaország nagyszerűen teljesítenek.

A közép- és kelet-európai új tagállamok javulnak ugyan, de ezeknek esélyük sincs még arra sem, hogy 20 éven belül elérjék az EU-15 színvonalát.

Csupán Magyarországnak, Szlovéniának és Olaszországnak van arra esélye, hogy 2025-ig elérje az EU-átlagot.⁹

A felsőfokú oktatásban lényegesen kisebb az európaiak aránya 2005-ben. Ez az USA-ban 38, Japánban 37, Európában 25% volt. A GDP-arányos a széles sávú internetre fordított vállalati K+F kiadásokat tekintve az EU beruházásai 1,2%-ot, az USA-é 1,9%-ot, Japáné 2,5%-ot tettek ki. (2005-ös adatok.)

2. A magyarországi innovációs tevékenység helyzete a statisztikai mutatók fényében

A hazai innovációs tevékenység felmérése, értékelése vonatkozásában több értekes tanulmány született.^{10,11}

Ezen elemzések közül kiemelném az előző jegyzetben említett, 2004-ben készült, 2003-as adatokat összefoglaló, Balogh Tamás által készített összehasonlító elemzést: Magyarország helyzete az új Európában címmel. Az elemzés a 12 újonnan csatlakozó EU-államot és Törökországot vizsgálta.

A tanulmányban alkalmazott innovációs mutatók az alábbiak:

1. A felsőfokú természettudományos és műszaki végzettségűek aránya a 20–29 éves korcsoportban.
2. Felsőfokú végzettségűek aránya a 25–64 éves korcsoportban.
3. Felőtképzésben résztvevők aránya a 25–64 éves korcsoportban.
4. Állami K+F ráfordítás a GDP %-ában.
5. Vállalati K+F ráfordítás a GDP %-ában.

⁸ Liebner Anikó: Az európai országok innovációs teljesítménye 2005-ben és útmutató az innovációteljesítmény értékeléséhez: az innovációs Scoreboard és az Oslói Kézikönyv: BME OMIKK, Innovációk, trendek, prognózisok. 2006/8.

⁹ Novotny Ákos: A lisszaboni álmom. *Innovál, innovációs magazin*. 2007/4–5.

¹⁰ Balogh Tamás – Sztáné Kazal Ágnes: Az innovációs tevékenység és a szellemi tulajdon védelme. In: Fehér könyv. Magyar Szabadalmi Hivatal – Magyar Szellemi Tulajdonvédelmi Tanács, 2006. 12–15. oldal.

¹¹ Balogh Tamás: A magyarországi innováció helyzete az új Európában. *Európai Tükör*, 2004/2.

6. Az USA szabadalmi hivatalában megadott szabadalmak egymillió lakosra.
7. EPO-szabadalmak egymillió lakosra.
8. Foglalkoztatottak a high-tech iparágakban.
9. Foglalkoztatás a high-tech szolgáltatásokban.
10. Információs és távközlési kiadás a GDP-re vetítve.

Ad 1. A felsőfokú műszaki és természettudományi végzettségűek aránya a 20–29 éves korcsoportban.

A felsőfokú műszaki és természettudományos végzettségűek aránya Magyarországon kifejezetten alacsony. Az EU-15 országának átlaga 11,3% volt, Magyarorszáé 3,7%.

Ennél kevesebb felsőfokú végzettségű fiatal Európában csak Cipruson és Máltán képeztek az adott területen.¹²

Ad 2. A felsőfokú végzettségűek aránya a 25–54 éves korcsoportban.

A középiskolát meghaladó végzettségű munkavállalók, azaz a felsőfokú végzettségűek aránya a 25–54 éves korosztályban. Magyarország el van maradva a 14,1 értékkel a 21,5%-tól, amely az EU-15 átlaga. Ez az arány kiugróan magas, 44% Lettországból.

A diplomások alacsony száma mellett ezen a területen a kutatóknak készülő PhD-s hallgatók aránya is alacsony. Jelentős a technikus- és szakmunkáshiány is.¹³ Magyarországon 2005-ben a diplomásokon belül a természettudományi diplomások aránya 2,9%, a műszaki diplomások aránya 8,9% volt.^{14,15}

¹² A 2003. évi európai innovációs trendvizsgálat (Innovation Trendchart) szerint Magyarország az újonnan csatlakozott EU-országok között utolsó előtti, a 11. volt. 2. rész. 38. jegyzet. *Balogh Tamás – Sztáné Kazai Ágnes: Az innovációs tevékenység és a szellemi tulajdon védelme.* In: Fehér könyv. Magyar Szabadalmi Hivatal – Magyar Szellemi Tulajdonvédelmi Tanács. 2006. Budapest, 12–15. oldal.

¹³ *Lippényi Tivadar – Imre József – Perédy Zoltán: A tudásalapú társadalom és gazdaság kutatás-fejlesztési és innovációs súlypontjai Magyarországon. Információs társadalom, 2006/3.*

¹⁴ A diplomások számárányát tekintve Magyarország a 2003. évi innovációs trendvizsgálat alapján 13 országból volt a 7.

¹⁵ *Vizi E. Szilveszter: A tudomány korszaka. Magyar Tudomány, 2007/3.*

Ad 3. A felnőttképzésben részt vevők aránya a 25–64 éves korcsoportban.

A felnőttképzésben részt vevők aránya szempontjából Magyarország alaposan el van maradva az EU-15 átlagától (8,4) a maga 3,3 értékével, e tekintetben Szlovákia 9-es értékkel a legjobb.¹⁶ E vonatkozásban tehát kifejezetten rosszul állunk.

Ad 4. Állami K+F ráfordítás a GDP %-ában.

Állami K+F ráfordítás tekintetében a 0,57-es GDP-hez mért aránnyal az EU-15 átlaga (0,69) alatt maradtunk. Magyarországon a költségvetés K+F támogatásaiból 4-5% jut a vállalkozóknak, 95-96% az állami kutatóhelyeknek. Az állami kutatóhelyek számos innovációt elősegítő szolgáltatást nyújtanak.^{17,18} Első Szlovákia 0,69 értékkel, ami pontosan megfelel az EU-15 átlagnak.

Ad 5. Vállalati K+F ráfordítások a GDP %-ában.

Ami a vállalati K+F ráfordítások arányát illeti a GDP arányában, ebben európai viszonylatban nagyon gyengén állunk a 0,38 értékkel, mivel az európai országok átlaga 1,30.

Az újonnan csatlakozó államok között viszont az élmezőnyben vagyunk.¹⁹ A vállalati beruházások ösztönöznek a szabadalmi bejelentések tételére és a technológiatranszferre.

Mint ahogy az ismert, alacsony a nemzeti szintű K+F tevékenységre fordított kiadás. Ez 2004-ben 181,5 milliárd Ft-ot tett ki. Ez a GDP 0,89%-át jelentette, míg az EU átlaga 1,9% volt.

A GDP vonatkozásában az állami ráfordítás a K+F területén az elmúlt évek átlagában 0,46, míg az EU-átlag 0,67% volt. Aránytalanul alacsony a vállalatok részesedése. Az üzleti szféra K+F ráfordítása a GDP 0,33 százaléka, mely az EU-15 átlag (1,07), egyharmadát sem éri el.

Magyarországon hiányoznak a nemzetközi piacon versenyképes vállalatok, termékek és szolgáltatások. A vállalatok innovációs kapacitása jóval az európai átlag alatt van.²⁰

¹⁶ Ami a felnőttképzést illeti a 2003. évi innovációs trendvizsgálat szerint 13. helyen áll (trendchart) Magyarország.

¹⁷ A 2003. évi európai innovációs trendvizsgálat (european trendchart) szerint Magyarország 13 állam közt a második az újonnan csatlakozó államok között.

¹⁸ Balogh Tamás: A magyarországi innováció helyzete az új Európában. *Európa Tükör*, 2004/52.

¹⁹ A 2003-as európai innovációs trendvizsgálat szerint Magyarország 13 csatlakozó állam között 4. helyezett.

²⁰ Lippényi-Imre-Perédy: 460. jegyzet. A magyar állami K+F ráfordítás.

A gazdaságilag legerősebb országokban az üzleti szektor ráfordítása mintegy kétszerese annak, amennyit a közszféra (a felsőoktatást is beleértve) áldoz tudományos kutatásra és üzleti fejlesztésre.²¹

Ad 6. Az USA szabadalmi hivatalában megadott szabadalmak egymillió lakosra.

Ami az Amerikai Szabadalmi Hivatalnál USPTO²² megadott szabadalmak számát illeti, itt az európai átlag 80, ennek mintegy 1/11-ét, 7,3-at produkáltunk. Ez hihetetlenül kevés.²³

A csatlakozó országok között az első Szlovénia 31 bejelentéssel.²⁴ Hazánk helyezése viszont a csatlakozó országok között kiválónak mondható. Magyarországon a multinacionális cégek végzik a hazai kutatások 75-80%-át és e vállalatok az USA-ban természetesen jelentenek be találmányokat, tehát az USPTO-nál megadott magyar eredetű szabadalmak száma lényegesen nagyobb a becslések szerint.

Ad 7. EPO-szabadalmak egymillió lakosra.

Ami az Európai Szabadalmi Hivatal által megadott szabadalmak számát illeti, egymillió lakosra vetítve lényegesen elmaradtunk a 19 szabadalommal az EU-átlag 161,1 mögött. Ez az érték az EU-15 átlagának 11,8%-a, a tagjelölt országok között hazánk – abszolút értelemben – mégis az első helyet foglalta el.²⁵

Ad 8. Foglalkoztatottak a high-tech iparágakban.

Ami a high-tech feldolgozóiparban foglalkoztatottak arányát illeti, ebben a vonatkozásban Magyarország a maga 8,50-es értékével meghaladja a 7,41-es EU-15 átlagot, e mutatója²⁶ a csatlakozó országok élmezőnyébe helyezi.

²¹ *Vizi E. Szilveszter: A tudomány korszaka. Magyar Tudomány, 2007/3.*

²² USPTO: US Patent and Trade Mark Office.

²³ A 2003. évi Európai Innovációs Trendvizsgálat (European Trend Chart) szerint Magyarország a 13 között a 9.

²⁴ Magyarország a 2003-as európai innovációs trendvizsgálat (European Trend Chart) szerint a 13 állam között a második az újonnan csatlakozott EU-államok között.

²⁵ Egy millió lakosra vetítve Magyarország csak 2. volt – de abszolút értékben első a 2003. évi Európai Innovációs Trendvizsgálat (European Trend Chart) a 13 tagjelölt között.

²⁶ Magyarország a 2003. évi európai innovációs trendvizsgálat értelmében (European Trend Chart) 2. a 8,5 értékkel a 9,28-as Szlovénia mögött.

Ad 9. Foglalkoztatottság a high-tech szolgáltatásokban.

Ami a foglalkoztatottak arányát illeti, a high-tech szolgáltatások körében Magyarország 3,05 értékkel elmarad az EU-15 3,57-et kitevő átlagától. A csatlakozó országok között azonban előkelő helyezést ért el.²⁷ Egy ország innovatív képességében a tudásalapú üzleti szolgáltatások minősége és elterjedtsége jelentős szerepet játszik (ilyen pl. a távközlés).

Ad 10. Információs és távközlési kiadások a GDP-re vetítve.

Ami az informatikai és távközlési kiadásokat illeti, Magyarország meghaladja a maga 8,9-es átlagával az EU-15 átlagot (7,0). Az információ és kommunikáció a tudásalapú társadalmak alapvető jellemzője, hatása döntő mind a termelékenységben, mind a versenyképesség vonatkozásában. Ez a mutató azért is szignifikatív, mert az EU-15 államok GDP-je lényegesen meghaladja a magyar GDP mértéket.²⁸

Az informatikai kiadások legjellemzőbb mutatója a háztartások, illetve az egyének széles sávú internethasználata.

Magyarországon a széles sávú internet-összeköttetéssel rendelkező háztartások aránya 11%, míg az EU-25 átlaga 23%. Ugyancsak 23% e mutató Ausztriában, Lengyelországban, 16%, Olaszországban, 13% Csehországban, Dániában viszont eléri az 51%-ot (Eurostat, 2005)²⁹

3. A lisszaboni stratégia kudarca

Már 2004-ben kiderült, hogy a lisszaboni stratégia által elindított fejlődés – bár voltak eredmények – nem volt elég gyors és nem volt elég koordinált.³⁰

A lisszaboni program nem megfelelő teljesítését az EU-ban több szinten is értékelték, és megállapították, hogy a kitűzött célok nagy része nem teljesül, és egyébként azokat lehetetlen 2010-ig teljesíteni.^{31,32}

A lisszaboni stratégiát 2005-ben átdolgozták.³³ Az új lisszaboni stratégia a korábbinál sokkal világosabb képet ad arról, hogy milyen segédeszközök szükségesek

²⁷ Magyarország az Európai Innovációs Trendvizsgálat (European Trend Chart 2003) szerint Csehország mögött (3,09) a maga 3,05 értékével a második helyet foglalja el.

²⁸ Magyarország az Európai Innovációs Trendvizsgálat (European Trend Chart 2003) szerint 8,9-es értékkel meghaladja Csehországgal (9,5), Észtországgal (9,6) a 7-et kitevő európai átlagot.

²⁹ Vizi E. Szilveszter: A tudomány korszaka. *Magyar Tudomány*, 2007/3.

³⁰ Madari Ákos (szerk.): Európa 2010. Euro Info Service. Budapest, 2004. 80. oldal.

³¹ Sapier- és Wim Kok-jelentés, valamint az Európai Tanács hivatalos értékelése.

³² A tanulmányok között legjelentősebb WIM KOK 2004: Facing the Challenge – The Lisbon Strategy for Growth and Employment. Report from the High Work. Group Chaired by WIM KOK. Commission of the European Communities, Brussels, November 2004. 51. o.

³³ ECFINIEPC 2005: Report on the he Lisbon National Reform Programmes. 2005. ECFINIEPC (2005) REP55392 final Brussels, November 23. 2005.

az új gazdaság- és iparfejlődés pályára állításához. A nemzeti felzárkózási stratégiához adott háttéranyag hatot jelöl meg ezek közül:

- a foglalkoztatás növelése,
- a K+F kiadások növelése,
- az innováció jobb feltételeinek megteremtése,
- a közpénzügyek rendbetétele,
- az erőforrások fenntartható használata,
- az üzleti klíma megjavítása.³⁴

*A lisszaboni program kudarca ellenére – és különösen erre utalnak a szabadalmaztatás adatai – az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között jelentős innovációs mutatókban levő különbség fokozatosan eltűnik.*³⁵

4. A lisszaboni stratégia kudarcának okai

A lisszaboni stratégia kudarcának okait a szakemberek a következőkben vélik megtalálni. A lisszaboni stratégia féloldalasnak volt tekinthető, az szinte egészében az ipar-, illetve a gazdaságfejlődés eszközeiről és feltételeiről szól, mint amilyenek a megfelelő munkaerő, piaci viszonyok és az oktatás, a K+F és az innováció felfuttatása az információs gazdaság elterjesztése, vagy a fejlődés egyenletesebb térbeli elosztása. *Tartalmi kérdések, így pl. hogy a gazdaság tudásalapú legyen, illetve hogy magasabb hozzáadott értékű szektorok felé mozduljon el, nem kaptak megfelelő hangsúlyt.*³⁶

A lisszaboni stratégiából hiányolni lehet az ágazati megközelítést. Az ágazati fejlődési irányok központi kijelölésének hiánya nem jelenti azt, hogy az európai iparnak ne lenne szüksége jövőképre. Ennek elkészítését a lisszaboni stratégia új változatának szerzői sem vállalták.³⁷

A lisszaboni program további alapvető hiányosságának tekintik, hogy az figyelmen kívül hagyta a keleti bővülést.

A program a világgazdasági felzárkózási problémákat túlzottan kifelé, globális dimenzióban fogalmazta meg és a belső vonatkozások nem kapták meg a megfelelő hangsúlyt.

³⁴ A lisszaboni prognózis ellehetetlenülését egyesek az európai integráció történetének legnagyobb kudarcaként értékelik.

³⁵ *Novotny Ákos: A lisszaboni álom. Innoval, innovációs magazin, 2007/4–5.*

³⁶ *Török Ádám: Iparfejlődési lehetőségek, versenyképesség és jövőkép (ipar- és versenypolitika az Európai Unióban).* In: *Forgács Imre* (szerk.). Európai Tükör, Jubileumi Évkönyv. 1996–2006. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Budapest, 2007, 247–248. oldal.

³⁷ *Török Ádám: Iparfejlődési lehetőségek, versenyképesség és jövőkép (ipar- és versenypolitika az Európai Unióban).* In: *Forgács Imre* (szerk.). Európai Tükör, Jubileumi Évkönyv. 1996–2006. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Budapest, 2007, 245. oldal.

A fejlődés nem egyenletes, a skandináv államok minden további nélkül teljesítették, sőt túlszárnyalták a lisszaboni előirányzatokat, a fejletlenebb kelet-európai országok messzire vannak a kívánt céloktól. A felzárkózás az EU-n belüli konvergenciának és az újonnan csatlakozott EU-államok által történő konvergenciaszintek teljesítésének kérdése.³⁸

A lisszaboni stratégia megghiúsulásában még a további végrehajtási hiányosságok is szerepet játszottak:

- A kormányok nem tartották a programot fontosnak és a szükséges intézkedéseket nem tették meg.

- A legtöbb országban nem került sor konkrét akcióprogramok kidolgozására.

- Megoldatlan a program érdemi finanszírozása, a magántőke bevonása.

- A programot nem sikerült közel vinni a társadalomhoz, a különböző társadalmi csoportok azt nem érezték magukénak.

Az EU és az USA közötti innovációs különbség, ha nem is riasztó, de stabil, a 25 országból álló EU-nak akár 50 évre is szüksége lehet a különbség ledolgozására, Japán beéréséhez még ennyi idő sem elegendő a szakemberek véleménye szerint.

5. A legújabb fejlemények az EU innovációs politikája terén

*Az Európai Unió 2005. évi jelentésében*³⁹ is szerepel a lisszaboni csúcson elfogadottak revidiálása. A jelentés kiemeli, hogy fő cél a fenntartható fejlődés és a munkahelyek teremtése, az, hogy az innovációnak kell a fenntartható fejlődés fő mozgatójának lennie.

Az EU a lisszaboni és barcelonai alapcélkitűzéseit ameddig lehetett, tartotta, később azonban elvégezte azok pontosítását. Különösen *az alábbi célkitűzések kapnak a későbbiekben hangsúlyt:*

- Az innovációs tevékenység eredményeinek termékekben és szolgáltatásokban kell megtestesülnie.

- Az innováció feltételrendszerének állandó javítása.

- A vállalatok, egyetemek, kutatócentrumok együttműködése.

- Versenyképesség növelése.

³⁸ Nem lehet olyan államoktól csodát várni, akik a nemzeti jövedelem 60-70%-át költik adósságtörlesztésre, 5-10%-os inflációval és magas éves költségvetési hiánnyal küzdenek.

³⁹ Az Európai Unió 2005. évi éves jelentése. Európai Bizottság, 2006. 48. oldal.

A lisszaboni stratégiát 2006-ban a lahti konferencián⁴⁰ értékelték át. Hivatalosan tíz prioritást határoztak meg azzal, hogy az innovációpolitikát mind közösségi szinten, mind tagállami szinten stratégiai feladatnak tekintik, növelik annak finanszírozását és az erőforrásokat a meghatározott *komplex területekre (biotechnológia, információs és kommunikációs technológiák, fejlesztések) koncentrálják.*⁴¹

*Az Európai Unió 2006. évi jelentése*⁴²

Az Európai Unió 2006. évi éves jelentése különös figyelmet fordít az EU innovációs politikájára. Fontos eredményként könyveli el, hogy 2006-ban három fontos dokumentumot adtak ki:

– *A vállalkozói készségek előmozdítása az oktatás és tanulás révén.*⁴³

– *A vállalkozások átadásáról szóló dokumentum a folyamatosság, megújulás alcímet viselte.*⁴⁴

– *A kis- és középvállalatok támogatásáról.*

Ez utóbbi program a kis- és középvállalatok átfogó jellegű támogatásának szükségességét hirdette. A modern kis- és középvállalkozás-politika a növekedésért és a foglalkoztatásért c. bizottsági közlemény átfogó támogatást, átlátható, könnyen megvalósítható szabályozási rendszert szorgalmaz.⁴⁵ Az unió gazdaságának alapvető elveként fekteti le a kis- és középvállalkozások támogatását „*Gondolkozz először KKV-ben*” szlogennel.⁴⁶

6. A 7. keretprogram (2007–2013)

Brüsszelben 2005 áprilisában politikai megállapodás született a 2007–2013 közötti 7. keretprogramról.⁴⁷

A 7. keretprogram célja az európai versenyképesség javítása.

A 7. keretprogramtól elkülönülten működő *EURATOM keretprogramot 2,7 milliárd eurós előirányzattal fogadták el.*^{48,49}

Az eredetileg tervezett 72,7 milliós költségvetést lefaragták 53,2 milliúrra.

⁴⁰ Umsetzung der erneuerten Lissabon Strategie für Wachstum und Beschäftigung; Europäische Kommission. Mitteilung der Kommission für die Frühjahrstagung des Europäischen Rates. Brüssel, 2007.

⁴¹ Ein innovationsfreundliche moderne Europa (KOM 2006) Endgültig vom 13.09 2006.

⁴² Az Európai Unió 2006. évi általános jelentése. Európai Bizottság, 2007. 49. oldal.

⁴³ COM (2005) 551. oldal.

⁴⁴ COM (2006) 117. oldal.

⁴⁵ Elfogadta az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2006 júliusában. HL.C. 309. 2006. 12. 16.

⁴⁶ Think small first.

⁴⁷ The 7th framework programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007 to 2013).

⁴⁸ Komornik Ferenc: Zöld út a 7. keretprogramnak és EUROMAT-nak. Technika. 2006/9.

⁴⁹ The 7th framework programme of the European Atomic Energy Community (Euratom) for nuclear research and training activities (2007 to 2013).

- egészségügy,
- élelmiszerek, mezőgazdaság, biotechnológia,
- információs és kommunikációs technológiák,
- nanotudományok, nanotechnológiák, anyagtudomány és új gyártástechnológiák,
- energia
- környezetvédelem,
- közlekedés,
- társadalom-gazdaságtan és humán tudományok,
- biztonság és világűr.

Az Európai Bizottság kijelölte^{50,51} az EU új kutatáspolitikájának fő irányait 2004-ben.

1. Európai kiválósági központok létrehozása laboratóriumok együttműködésén keresztül.

2. Európai *technológiai kezdeményezések* előmozdítása.

3. Az *alapkutatások* kreativitásának ösztönzése kutatócsoportok európai szintű versenyén keresztül.

4. *Európa vonzóvá tétele* a legjobb kutatók számára.

5. Európai léptékű kutatási-fejlesztési *infrastruktúrák kialakítása*.

6. *Nemzeti kutatási programok* koordinálásának erősítése.

A 7. keretprogramba négy specifikus program került, amelyek az első megközelítésben nehezen értelmezhetők:

- kooperáció,
- ötletek,
- emberek,
- kapacitások.

A „*kooperáció*” a 6 fő célkitűzésből hármat tartalmaz: kollaboratív kutatást, az európai technológiai kezdeményezéseket és a nemzeti programok koordinációját.

Az „*ötletek*” az alapkutatás támogatását tűzte ki célul a kutatócsoportok európai szintű versenyén keresztül.

Az „*emberek*” program a már létező Marie Curie-akciók további erősítését szolgálja a tudás, a karrierfejlesztés, valamint az ipar és az akadémiai szféra közötti mobilitás elősegítése érdekében.

⁵⁰ „Tudomány és technológia. Európa jövőjének a kulcsa – iránymutatások az Európai Unió kutatáspolitikájának támogatásához.”

⁵¹ *Bak Árpád*: 7. kutatási keretprogram, nagyobb súly a kutatási témákon. *Információs társadalom*, 2006/3.

A „kapacitások” program a kutatási infrastruktúra és a kutatási potenciál fejlődését, a kis- és középvállalkozásokat célozza meg.⁵² A JRC⁵³ a keretprogramban önálló státust kap, mégpedig önálló tétel a Közös Kutatási Központ nem nukleáris tevékenysége.^{54,55}

A JRC – többek között – a környezetvédelem, egészségvédelem, élelmiszeripar területén is folytat kutatásokat, továbbá elősegíti az újonnan csatlakozó államok integrálódását az európai kutatási térségbe.

7. Változások a K+F tevékenység és innováció szervezése és irányítása terén a 2007–2013 közötti időszakra

A 7. keretprogrammal párhuzamosan működik az *EURATOM keretprogramja*, amely a 2007 és 2011 közötti időszakot öleli fel (azaz két évvel rövidebb, mint a 7. keretprogram időtartama). Ezt az indokolja, hogy a keretprogram a nukleáris kutatást nem foglalja magába. A külön program az EURATOM-szerződés 7. cikkén alapul.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy a 7. keretprogram finanszírozása 53,2 milliárd eurót tett ki, amely több mint a 4., 5., 6. keretprogramok finanszírozására fordított összeg együttléve.⁵⁶

Az információs és kommunikációs technológiák különleges jelentőséget kapnak a 7. keretprogramban is, mert Európa lemaradása e téren talán a legszembetűnőbb a mobiltechnológia és távközlés kivételével.⁵⁷

További fontos változás az, hogy az információs társadalomért felelős főigazgatóság *DG INFSO MEDIA* részt vesz a keretprogram végrehajtásában. A DG INFSO MEDIA felelőssége az információs társadalom fejlesztésére vonatkozik, ezért a kutatási főigazgatóság megosztja a DG INFSO MEDIA-val a felelőséget a keretprogram végrehajtásáért.⁵⁸

Szintén új modellt jelent, hogy az eddigi MODINIS program helyett a *Versenyképesség és Innovációs Keretprogram* működik 2007-től (a CIP), azaz a CIP önálló részprogramként tevékenykedik, 2,8 milliárd euró költségvetéssel.^{59,60}

⁵² Bak Árpád: 7. kutatási keretprogram, nagyobb súly a kutatási témákon. *Információs társadalom*, 2006/3.

⁵³ Joint Research Center.

⁵⁴ A JRC eredetileg nukleáris kutatással, az atomenergia békés felhasználásával foglalkozott.

⁵⁵ Non nuclear actions of the joint research Centre.

⁵⁶ Das Siebte Rahmenprogram; Europäische Commission Amt für Neuveröffentlichungen Brüssel 2007. Tájékoztató anyag.

⁵⁷ Bak Árpád: 7. kutatási keretprogram, nagyobb súly a kutatási témákon. *Információs társadalom*, 2006/3.

⁵⁸ Information Society and Media.

⁵⁹ Competitiveness and Innovation Framework Programme, CIP.

⁶⁰ Az Európai Unió 2005. éves jelentése az általános tevékenységről. Brüsszel, 2006. 61. oldal.

A kérdéses program három egyedi programból áll: vállalkozói kedvre, innovációra, ökoinnovációra vonatkozó programból, másodikként információs és kommunikációs technológiák fejlesztésére irányuló programból, továbbá intelligens energia előállításának előmozdítására irányuló programból.

A magánszféra támogatása elsősorban nemzeti szinten történik, amire ráépül az állami támogatás a 7. keretprogramban.

Az állami támogatások nemzeti szinten ösztönzik a magánszféra kutatási tevékenységét azáltal, hogy infrastruktúrát biztosítanak az *egyetemek és kutatóintézetek* bevonásán keresztül.

Szintén szervezeti változást jelent az, hogy az Európai Bizottság elkülönítette az innováció tematikáját a kutatás-fejlesztéstől. Az innováció a Vállalkozási és Iparügyi Főigazgatóság⁶¹ hatáskörébe kerül, amely a kis- és középvállalatok finanszírozását a CIP részprogram révén fedezi.⁶²

8. A lisszaboni célkitűzések újraértékelése

Az Európai Unió innovációs tevékenysége szempontjából különös jelentőséggel bír a legjelentősebb versenytársak fejlettségi szintjének elérése, azok megelőzése.

Mint ahogy az ismert, az Európai Unió új, aktuális célkitűzéseit az innovációpolitika vonatkozásában az EU-országok állam- és kormányfőinek lisszaboni csúcscrétekezlete hirdette meg.^{63,64} A kezdeményezés célja az volt, hogy hátrányát behozva az EU 2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdasága legyen, amely képes lesz fenntartható növekedést, több és jobb munkahelyet és a mainál nagyobb léptékű társadalmi kohéziót teremteni.

*A Lisszabonban elfogadott stratégia támogatására szolgált az Innovációs Akcióterv, amely azt célozta, hogy az Európai Regionális Fejlesztési Alap ERDF strukturális célú ráfordítását az innováció előmozdítására irányítsa.*⁶⁵

A Lisszabonban meghirdetett stratégia megvalósítását szolgálta a 6. keretprogram és a 2002–2006-os innovációs akcióprogram.^{66,67}

A lisszaboni cél 10 éves reformfolyamatot indított be. Azonban érzékelhető, hogy a lisszaboni terv a célkitűzéshez vezető eszközlépéseket nem jelöli meg, ezért

⁶¹ Madari Ákos (szerk): Európa 2010. Euro Info Service. Budapest, 2004. 81. oldal.

⁶² Liebner Anikó: Kis- és középvállalatok szerepe az EU új innovációs programjában. *Innovációk, trendek, prognózisok*, 2006/8.

⁶³ A lisszaboni csúcstalálkozóra 2000. március 21-24. között került sor.

⁶⁴ A lisszaboni csúcstalálkozó legfontosabb célkitűzései:

- Az Uniót a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú társadalmává teszik.
- Az előremenetelt minden évben áttekintik.
- Európai Kutatási Térség létrehozása.

⁶⁵ *Competition and Innovation Framework*

⁶⁶ Siegler András: Tudomány-technológia-integráció. *Védjegyvilág*, 2001/3.

⁶⁷ The 6th framework programme of the European Community. 100. jegyzet.

konkretizáló megoldásra van szükség. Ezért született 2002-ben a barcelonai célkitűzés,⁶⁸ amely deklarálja, hogy 2010-re az EU átlagában (tehát nem tagállami szinten) a GDP 3%-át kell K+F-re fordítani, a vállalati szféra 2/3-os (2%) és az állami szféra 1/3-os (1%) hozzájárulása mellett. A 3%-os cél sem túlságosan sok, mégis komoly célkitűzés, mert a jelenlegi K+F ráfordítási EU-átlag csupán 1,9%.

Hasonló arány spontán módon kialakult Japánban és USA-ban is, de az európai K+F szféra tradicionálisan sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a központi forrásokra. A barcelonai határozat értelmében nyilvánvaló, hogy a kormányok a magántőke jelentős hozzájárulásával kívánják megvalósítani a kutatási és innovációs potenciál tervezett növelését.

Az EU 7., 2007–2013 évekre szóló kutatási, technológiafejlesztési és demonstrációs keretprogramja már a jelen tanulmányban feltárt újraértékelt lisszaboni célkitűzéseket tartalmazza. A továbbfejlődés lehetőségét a tudomány, technológia és innováció fejlődése terén az egyetemi oktatásban rejlő erőforrások jobb kihasználása, az információs technológiák fejlesztése, a nanotechnológiai kutatások és a fokozott energiatakarékosság hivatottak biztosítani.

⁶⁸ A barcelonai csúcserkezet (2002. március 15–16.) lisszaboni menetrend és a külügyek felülvizsgálata.